

USPJEŠNA RESOCIJALIZACIJA I REINTEGRACIJA MLADIH POČINITELJA KAZNENIH DJELA

ŠTO MOŽEMO UČINITI?

**DIGITALNI
PRIRUČNIK**

**POKRETAČI
PROMJENE**

PODRŠKA RESOCIJALIZACIJI
I REINTEGRACIJI MLADIH POČINITELJA
KAZNENIH DJELA

USPJEŠNA RESOCIJALIZACIJA I REINTEGRACIJA MLADIH POČINITELJA KAZNENIH DJELA

ŠTO MOŽEMO UČINITI?

NAKLADNIK:

Centar za nestalu i zlostavljanu djecu
Dunavska 53/19, 31 000 Osijek, Hrvatska
info@cnzd.org | www.cnzd.org

AUTORI:

prof. dr. sc. Slavica Blažeka Kokorić
Tena Brkić, mag. soc. pedagogije
Sanja Crnjak, mag.psihologije
Danijela Đurak, dipl. soc. radnica
izv. prof. dr. sc. Anita Jandrić Nišević
izv.prof.dr.sc. Marijana Majdak
dr. sc. Ivana Radić, poslijedoktorand
doc. dr. sc. Gabrijela Ratkajec Gašević
izv. prof. dr. sc. Silvija Ručević
mr. sc. Nives Savanović

UREDNUCA:

Sanja Crnjak, mag.psych.

OBLIKOVANJE I GRAFIČKA OBRADA:

Matej Žižanović, grafički dizajner

ISBN:

978-953-58651-7-9

MJESTO I GODINA IZDAVANJA:

Osijek, 2020.

POKRETAČI PROMJENE

PODRŠKA RESOCIJALIZACIJI
I REINTEGRACIJI MLADIH POČINITELJA
KAZNENIH DJELA

Centar za nestalu
i zlostavljanu djecu

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE
Ured za udruge

Nacionalna
zaklada za
razvoj
civilnoga
društva

VOLONTERSKI
centar Osijek

www.strukturnifondovi.hr

Projekt je sufinancirala Europska unija iz Europskog socijalnog fonda te
Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske. Sadržaj publikacije isključiva je
odgovornost Centra za nestalu i zlostavljanu djecu.

SADRŽAJ

O projektu	5
Predgovor	7
Riječ - dvije o autorima	8
Rizično i društveno neprihvatljivo ponašanje djece i mlađih – psihosocijalni aspekti	12
Rizični i zaštitni faktori u tretmanskom radu s mlađim počiniteljima kaznenih djela	28
Stigmatizacija i mlađi u sukobu sa zakonom	39
Primjena načela svrhovitosti u postupku prema maloljetnim počiniteljima kaznenih djela	57
Poslijepenalna tretman u Republici Hrvatskoj	71
Poslijepenalna zaštita	85
Motiviranje mlađih za postizanje promjene ponašanja	90
Upotreba dramskih tehnika u radu s mlađim počiniteljima kaznenih djela	99
Priprema zatvorenika za otpust iz penalnog tijela	112

O PROJEKTU

Projekt „*Pokretači promjene – podrška resocijalizaciji i reintegraciji mlađih počinitelja kaznenih djela*“ za svrhu ima pridonijeti učinkovitoj resocijalizaciji i reintegraciji mlađih počinitelja kaznenih djela kroz jačanje kapaciteta stručnjaka, razvoj međusektorske suradnje te informiranje i senzibiliziranje građana o važnosti resocijalizacije i reintegracije mlađih počinitelja kaznenih djela. Kroz projektne aktivnosti, poput provedbe treninga životnih vještina za mlađe počinitelje kaznenih djela koji izlaze iz penalnog sustava, kao i provedbom edukacije za stručnjake koji su u direktnom radu s počiniteljima utjecalo se upravo na unaprjeđenje kapaciteta organizacija civilnog društva te na pružanje dodatnih mogućnosti za kvalitetno uključivanje mlađih počinitelja kaznenih djela u društvenu zajednicu.

Projektne aktivnosti obuhvatile su dvije ciljne skupine: mlađe počinitelje kaznenih djela koji izlaze iz penalnog sustava te stručnjake u organizacijama civilnog društva, socijalne skrbi, odgoja i obrazovanja te zdravstva.

Opći cilj ovog projekta je jačanje kapaciteta stručnjaka iz prethodno navedenih organizacija za kvalitetno pružanje pomoći i podrške mlađim počiniteljima kaznenih djela.

Specifični ciljevi projekta su:

1. Razvijanje socijalnih vještina i znanja te povećanje motivacije i konkurentnosti na tržištu rada mlađih počinitelja kaznenih djela
2. Jačanje kapaciteta organizacija i institucija kroz unaprjeđenje znanja i vještina stručnjaka iz područja civilnog sektora, socijalne skrbi, odgoja, obrazovanja i zdravstva te razvoj međusektorske suradnje
3. Senzibilizacija šire javnosti i razvijanje svijesti o važnosti resocijalizacije mlađih počinitelja kaznenih djela i uloge organizacija civilnog društva

Populacija mlađih počinitelja kaznenih djela većinom je izložena određenim unutarnjim i vanjskim rizičnim čimbenicima koji doprinose održavanju lošeg socio-ekonomskog statusa i potrebe za bijegom u kaznena djela. Neki od unutarnjih čimbenika su ovisnost o drugima, visoka razina nezadovoljstva, osjećaja bespomoćnosti, bezvoljnosti, nepovjerenje u vladajuću strukturu, manjak motivacije i samopouzdanja te apatija i nepovjerenje u sredinu u kojoj žive. Vanjski čimbenici koji doprinose ovom začaranom krugu su stigmatiziranost, izoliranost i neprihvaćenost u društvenoj zajednici. Kako bi se odgovorilo na navedene probleme, projekt „Pokretači promjene“ usmjeren je na jačanje kapaciteta stručnjaka iz područja civilnog sektora, socijalne skrbi, odgoja i obrazovanja te zdravstva na području pet županija

(Osječko-baranjska, Varaždinska, Primorsko – goranska, Splitsko – dalmatinska i Zadarska županija) za kvalitetan rad s mladim počiniteljima kaznenih djela koji izlaze iz penalnog sustava, a sudjelovanjem u projektnim aktivnostima imaju priliku usvojiti znanja i vještine potrebne za resocijalizaciju i reintegraciju u društvo.

Projektom je razvijen pilot program – trening praktičnih životnih vještina, koji za cilj ima stvaranje preduvjeta za lakše zapošljavanje osuđenih osoba nakon izlaska u zajednicu, što u znatnoj mjeri doprinosi njihovoj integraciji u društvo i smanjenju vjerojatnosti ponovnog počinjenja kaznenog djela. Upravo zato su edukativne aktivnosti u okviru ovog projekta usmjerene na razvoj specifičnih znanja i vještina za povećanje konkurentnosti na tržištu rada.

Kako bi se unaprijedili i jačali kapaciteti stručnjaka iz organizacija civilnog društva, ali i drugih ustanova i institucija, održani su treninzi za stručnjake i okrugli stol. Aktivnostima usmjerenima na opću populaciju građana radilo se na senzibilizaciji i razvijanju svijesti o važnosti resocijalizacije i reintegracije mlađih počinitelja kaznenih djela upravo radi smanjenja njihove izoliranoosti i stigmatizacije kao i u svrhu njihova približavanja tržištu rada. Provedbom ovog projekta osigurala se održivost i korisnost navedenih aktivnosti što će rezultirati alatima koji će se moći dugoročno koristiti prilikom pružanja kvalitetne pomoći i podrške mladim počiniteljima kaznenih djela.

Dodatne informacije o projektu dostupne su na web-stranicama [Centra za nestalu i zlostavljenu djecu](#).

PREDGOVOR

U rukama držite priručnik koji je nastao u sklopu projekta „*Pokretači promjene – podrška resocijalizaciji i reintegraciji mladih počinitelja kaznenih djela (UP.04.2.1.05.0014)*“. Rezultat je to suradnje stručnjaka širokih područja interesa i djelovanja koji su nesebično podijelili svoja znanja i iskustva, sve s svrhom podizanja svijesti o potrebama jedne osjetljive skupine ljudi – mladih osoba koje se po izdržavanju kazne radi počinjenog kaznenog djela ponovno trebaju uključiti u društvenu zajednicu, postati njeni ravnopravni članovi koji će funkcionirati na način koji poštuje socijalne norme i time ostvaruju svoje pune potencijale.

Podrška procesa integracije mladih koji izlaze iz penalnog sustava u njihove obitelji i zajednice iz kojih dolaze predstavlja oblik osobne transformacije i prevenciju budućih problema, kako za pojedinca, tako i za generacije koje mu slijede, a time i stvaranju sigurnijeg i stabilnijeg društva u kojem svi živimo.

Autorski članci u priručniku obrađuju teme resocijalizacije i reintegracije iz različitih uglova; progovaraju o stigmatizaciji, postpenalnom tretmanu i dostupnim uslugama, psihocijalnim aspektima rizičnog ponašanja mladih, motivaciji za promjenom. Daju uvid i u postupak pripreme zatvorenika za otpust iz ustanove, kao i u različite dramske tehnike u radu s ciljanom populacijom. Držimo da su osobito važne teme koje se tiču programa usmjerenih na jačanje roditeljskih kompetencija te rizičnih i zaštitnih faktora u procesu resocijalizacije i reintegracije, budući da ulaganje u ta područja smatramo svojevrsnim zalogom za budućnost i sprječavanjem transgeneracijskog prijenosa ove problematike.

Ovom prilikom pozdravljamo sve koji su se uključili u naše radionice, sudjelovali u edukacijama i doprinijeli ostvarenju ciljeva projekta. Zahvaljujemo Vam na podijeljenom znanju i iskuštu, a time i pruženoj pomoći u realizaciji naših ideja. Vi ste Pokretači promjene i ponosimo se ovom suradnjom. Nadamo se da će ovaj priručnik, kada ga bude listao netko tko o ovim temama želi naučiti više, motivirati i regrutirati nove stručnjake i sve druge koji će svojim radom i primjerom podržavati razbijanje predrasuda i proširiti krug mogućnosti za one koji tek trebaju naučiti više o tome kako kvalitetnije živjeti svoj život.

Nepoznat autor rekao je da će se na zadnji dan Vašeg života na ovom planetu upoznati dvije osobe. Ona koja ste postali i ona koja ste mogli postati. Stoga budite Pokretači promjene!

RIJEČ - DVije o autorima

Kratke autobiografije autorica članaka posložene su abecednim redom.

SLAVICA BLAŽEKA KOKORIĆ

Slavica Blažeka Kokorić redovita je profesorica na Studijskom centru socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu. Nositeljica je nekoliko redovnih kolegija vezanih uz područje socijalnog rada s obitelji te izbornog kolegija "Dramsko pedagoški postupci u socijalnom radu". Završila je četverogodišnju edukaciju iz Transakcijske analize, trogodišnju edukaciju iz Psihodrame te veći broj kraćih programa izobrazbe iz područja suvremene dramske pedagogije. Aktivno sudjeluje u stručnom radu različitih udruga usmjerenih na pružanje psiho-socijalne podrške djeci, mladima i obiteljima te osnaživanje različitih ranjivih skupina u društvu.

TENA BRKIĆ

Tena Brkić dj. Zalović, rođena je u Našicama gdje je završila i srednjoškolsko obrazovanje, a zatim je na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu u Zagrebu završila studij socijalne pedagogije i stekla titulu magistre socijalne pedagogije. Za vrijeme studija je je volontirala u udrugu Ambidekster i UISP-Udruga za incijative u socijalnoj pedagogiji. Stručno osposobljavanje obavila je u Centru za socijalnu skrb Našice na poslovima zaštite djece i mlađih s poremećajima u ponašanju te je nakon toga položila stručni ispit u području socijalne skrbi. Nakon stručnog osposobljavanja, zapošljava se u Centru za nestalu i zlostavljanu djecu u Osijeku na radnom mjestu socijalnog pedagoga – odgajatelja u poludnevnom boravku „Legosi u centru“. Osim poslova odgajatelja, obavlja poslove koordinatora volontera, voditelja i izvoditelja na raznim projektima te savjetovatelja u savjetovalištu, na telefonu za nestalu djecu i kao član mobinog tima na terenu. Trenutno je voditeljica dva projekta - „Najbolji ja – sveobuhvatni program selektivne prevencije ovisnosti“ i „Budimo uključeni - mjesto za nas“, a izvoditelj na projektima „USMJERi se! – uključeni, sposobni, mlađi, jedinstveni, educirani i ravnopravni! (UP.02.2.2.06.0260)“ te „Pokretači promjene – podrška resocijalizaciji i reintegraciji mlađih počinitelja kaznenih djela (UP.04.2.1.05.0014)“. Dodatno se usavršava kroz sljedeće neformalne edukacije: Procjena, planiranje i izvještavanje u izvršavanju maloljetničkih alternativnih sankcija (Centar za cjeloživotno učenje, ERF), Menadžer volontera (Volonterski centar Osijek), Provoditelj programa

treninga socijalnih vještina (ERF), Primatelj poziva na liniji 116000 (Missing children Europe), TeenCAP pomagač (Udruga roditelja „Korak po korak“), Razvoj i evaluacija programa u području problema ovisnosti u skladu s europskim standardima za kvalitetnu prevenciju droga (Hrvatski zavod za javno zdravstvo), a od 2020. godine uključena je u edukaciju iz Realitetne terapije (Hrvatska udruga za realitetnu terapiju).

SANJA CRNJAK

Sanja Crnjak završila je studij psihologije na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Nakon stručnog osposobljavanja, zapošljava se na Odjelu za djecu, mlade i obitelj u Centru za socijalnu skrb Županja. Nakon nekoliko godina provedenih na tom radnom mjestu, prelazi na radno mjesto stručnog suradnika psihologa u poludnevnom boravku za djecu i mlade s problemima u ponašanju pri Centru za nestalu i zlostavljanu djecu u Osijeku, gdje radi i danas.

DANIJELA ĐURAK

Danijela Đurak je diplomirana socijalna radnica, jedna od osnivačica Udruge za kreativni socijalni rad u kojoj je danas zaposlena na radnom mjestu izvršne direktorice. Jedanaest godina radila u Domu za odgoj djece i mladeži Zagreb na Odjelu intenzivnog tretmana. Ima sedamnaest godina iskustva u radu sa ovisnicima o opojnim drogama i alkoholu. Interesi su joj rad u organiziranju zajednice, unapređenje tretmana zatvorenika, resocijalizacija.

ANITA JANDRIĆ NIŠEVIĆ

Anita Jandrić Nišević radi kao izvanredna profesorica na Odsjeku za kriminologiju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Njezine znanstvene, nastavne i stručne aktivnosti usmjerene su na područje penološke rehabilitacije (tretman počinitelja kaznenih djela u institucijama te nakon izlaska na slobodu) te na područje kriminologije i penologije.

MARIJANA MAJDAK

Marijana Majdak (matični broj znanstvenika 240271). Rođena sam 13. listopada 1970. godine u Zagrebu, Republika Hrvatska. Nakon završene osnovne i srednje škole te studija socijalnog rada na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završila sam poslijediplomski studij sociologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, smjer Sociologija migracija te stekla akademski stupanj magistar znanosti iz znanstvenog područja društvenih znanosti, polje sociologija. Doktorsku disertaciju pod naslovom „Stigmatiziranost i slika o sebi maloljetnih delinkvenata“ obranila sam na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te sam 2009. stekla akademski stupanj

doktora znanosti iz područja društvenih znanosti, znanstveno polje socijalne djelatnosti. Zaposlena sam na Studijskom centru socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u statusu izvanredne profesorice na Katedri za teoriju i metode socijalnog rada. Sudjelovala sam na mnogim skupovima (23 znanstvena skupa od čega 17 međunarodnih znanstvenih konferencija te 6 domaćih znanstvenih konferencijskih i nekoliko stručnih skupova). Održala sam nekoliko (6) plenarnih izlaganja, od čega 2 znanstvena u inozemstvu na engleskom jeziku, a 4 stručna u Hrvatskoj. U svojstvu istraživača sudjelovala sam u 7 znanstveno-istraživačkih projekata. Recenzirala sam 14 radova za međunarodno priznate znanstvene časopise. Trenutno sam nositeljica nekoliko kolegija na preddiplomskom studiju socijalnog rada („Mladi u sukobu sa zakonom: odgojne mjere“, „Socijalni rad s počiniteljima kaznenih djela“ te „Terenska praksa iz socijalnog rada s mladima društveno neprihvatljivog ponašanja“) te su-nositeljica jednog kolegija na diplomskom studiju socijalnog rada („Metode supervizije“). Aktivno surađujem sa stručnjacima iz različitih područja prakse na državnoj, regionalnoj i lokalnoj razini unutar sustava socijalne skrbi, obrazovanja i civilnog sektora (Svjetskim Savez mladih, Hrvatska udruga socijalnih radnika, Sociativa Nova, Udruga sudaca, državnih odvjetnika i stručnjaka za djecu i mlade). Kroz dosadašnje stručno djelovanje bila sam uključena u osmišljavanje i provedbu stručnih programa udruga i ustanova (kao edukatorica, voditeljica radionica).

IVANA RADIĆ

Ivana Radić rođena je 1984. godine u Splitu. Diplomirala je 2007. godine na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Splitu. U listopadu 2016. godine obranila je doktorsku disertaciju na temu „Sustav maloljetničkih sankcija“ pod mentorstvom prof. dr. sc. Lea Cvitanovića na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Vježbeničku praksu obavila na Županijskom sudu u Splitu kao sudački vježbenik – volonter, te 2011. godine položila pravosudni ispit s posebnom pohvalom. Od 2008. godine zaposlena na Pravnom fakultetu u Splitu, prvo kao znanstveni novak-asistent na Katedri za kazneno pravo, a od 2016. godine kao poslijedoktorandica na Katedri za kazneno procesno pravo na istom Fakultetu. Sudjeluje u izvođenju nastave na obveznim i izbornim predmetima Katedre za kazneno procesno pravo Pravnog fakulteta u Splitu. Članica Hrvatskog udruženja za kaznene znanosti i praksi i Udruge sudaca za mladež, obiteljskih sudaca i stručnjaka za djecu i mladež. Autorica i koautorica više znanstvenih i stručnih radova, te je upisana u upisnik znanstvenika Ministarstva znanosti i obrazovanja pod matičnim brojem 303833. Svi podaci o bibliografiji dostupni su pod navedenim matičnim brojem znanstvenika u sustavu Hrvatske znanstvene bibliografije (CROSB).

[e-mail: iradic@pravst.hr](mailto:iradic@pravst.hr)

GABRIJELA RATKAJEC GAŠEVIĆ

Gabrijela Ratkajec Gašević, zaposlena je kao docentica na Odsjeku za poremećaje u ponašanju Edukacijsko – rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Diplomirana je socijalna

pedagoginja, doktorirala je na Pravnom fakultetu, na Studijskom centru socijalnog rada na temu spremnosti na promjenu ponašanja kod osoba s problemima u ponašanju. Uz to, završila je edukaciju iz realitetne psihoterapije u Institutu za realitetnu terapiju i stekla status savjetovatelja. Na preddiplomskom i diplomskom studiju Socijalne pedagogije na Edukacijsko – rehabilitacijskom fakultetu predaje na predmetima vezanim uz razvoj vještina važnih za provedbu socijalnopedaških intervencija poput komunikacijskih vještina i grupnog pristupa u socijalnopedagoškom radu. Uključena je u nekoliko znanstveno istraživačkih projekata usmjerenih na istraživanje spremnosti na promjenu, razvoja obiteljski utemeljenih intervencija, kompleksnih intervencija, procesa otpornosti, biografskih tehnika u radu s mladima u izvanobiteljskoj skrbi. Od stručnog angažmana, provodi savjetovanje s mladima s problemima u ponašanju i njihovim obiteljima te radi evaluacije stručnih programa udruga.

SILVIA RUČEVIĆ

Silvija Ručević rođena je 1978. godine u Osijeku. Po završetku studija radila je kao stručni suradnik psiholog u Domu za odgoj djece i mlađeži Osijek. Od ožujka 2005. godine zaposlena je na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Osijek. Vanjska suradnica je na preddiplomskom i diplomskom studiju socijalnog rada Pravnog fakulteta Osijek, Doktorskoj školi Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku-smjer Komunikologija, doktorskim studijima psihologije na Odsjecima za psihologiju Filozofskih fakulteta u Zagrebu i Rijeci, te doktorskom studiju socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Voditeljica je niza znanstvenih i stručnih projekata, poput projekata „Problemi u ponašanju djece školske dobi: Uloga izvršnih funkcija, individualnih, obiteljskih i genetskih čimbenika (ECLAT)“ kojeg financira Hrvatska zaklada za znanost i Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, te projekta „Kognitivna otpornost djece u riziku od siromaštva u istočnoj Slavoniji“ kojeg financira Zaklada Adris. Objavila je niz radova te aktivno sudjelovala na više domaćih i međunarodnih konferencija. Volontira i surađuje s različitim udrugama poput Volonterskog centra Osijek, Udruge „Ne-ovisnost“, Ženske sobe-Centar za seksualna prava te Ženske udruge „Izvor“.

<https://www.ffos.unios.hr/cv/5/psihologija/silvija-rucevic>

NIVES SAVANOVIĆ

Nives Savanović, rođena 29.07.1978.godine u Našicama. Završila sam dodiplomski studij socijalnog rada pri Pravnom fakultetu u Zagrebu, Studijskom centru socijalnog rada, 2002. godine i stekla zvanje diplomirane socijalne radnice. 2010.godine magistrirala sam na istom sveučilištu u Zagrebu i stekla zvanje magistar znanosti iz Teorije i metodologije socijalnog rada. Od 2012. godine do lipnja 2013. godine pohađala sam i završila Basic Intensive Training (first year of training) pri Hrvatskom društvu za realitetnu terapiju u Zagrebu. Od siječnja 2019.godine pohađam Poslijediplomski specijalistički studij iz supervizije pri Studijskom centru socijalnog rada u Zagrebu. Od 2003. godine zaposlena sam u struci socijalnog rada. Dosadašnje radno iskustvo obuhvaća različite vrste djelatnosti odnosno sektore socijalnog rada i to u ustanovama socijalne skrbi (centri za socijalnu skrb Valpovo, Beli Manastir, Obiteljski centar Osječko-baranjske županije). Od prosinca 2013. godine do danas zaposlena sam u Zatvoru u Osijeku u odjelu tretmana, a od travnja 2018. godine sam voditeljica odjela tretmana.

RIZIČNO I DRUŠTVENO NEPRIHVATLJIVO PONAŠANJE DJECE I MLADIH – PSIHOSOCIJALNI ASPEKTI

izv. prof. dr. sc. Silvija Ručević

Filozofski fakultet u Osijeku

Odsjek za psihologiju

KAKO DEFINIRATI RIZIČNO I DRUŠTVENO NEPRIHVATLJIVO PONAŠANJE?

Ponašanja djece i maloljetnika koja nisu u skladu s društvenim normama i kojima se krše zakonski propisi predstavljaju jedan od najvažnijih problema današnjeg društva prvenstveno zbog niza štetnih posljedica koje ono može imati kako za pojedinca, tako i za društvo te zbog važnosti za pronalaženjem odgovarajućih intervencija kojima bi se spriječio daljnji razvoj kriminalnog ponašanja u odrasloj dobi (Kwon i Wickrama, 2014; Zloković i Vrcelj, 2010). Pojava društveno neprihvatljivog ponašanja naglo raste u razdoblju adolescencije i opada početkom 20-tih godina života. No, mala grupa, od 6 do 25%, manifestira relativno trajno društveno neprihvatljivo ponašanje.

Iz tog razloga se brojne discipline kao što su kriminologija, pravo, socijalna pedagogija, psihologija, socijalni rad, sociologija i mnoge druge bave se istraživanjem ovog fenomena pokušavajući objasniti čimbenike koji dovode do takvih oblika ponašanja i kako ga spriječiti, ali upravo to otežava jedinstveno definiranja ovog konstrukt-a. Iako su definicije brojne, jedna od najčešće korištenih kako u istraživanjima tako i u praksi navodi da su **društveno neprihvatljiva ponašanja** ona ponašanja koja su zakonski definirana kao zabranjena i za koje postoje propisane sankcije (Farrington i West, 1990; prema Ručević, 2010). Društveno neprihvatljivo ponašanje mladih može se manifestirati na različite načine, od lakših prekršajnih do teških kaznenih djela. Osim toga, ono je društveno određeno, odnosno sankcioniranje istog ponašanja se razlikuje od države do države (npr. konzumacija marihuane).

Uz pojam društveno neprihvatljivog ponašanja često se navode i **rizična ponašanja** koja se definiraju kao ponašanja koja nisu kršenje postojećih pravnih propisa, ali kojima se krše društvene norme te koja su se u dosadašnjim istraživanjima pokazala kao ponašanja koja prethode društveno neprihvatljivom ponašanju ili se često javljaju uz društveno neprihvatljivo ponašanje (Elliot, 1985; prema Ručević, 2010), poput maloljetničke opijanje, napuštanja škole, bježanje od kuće, markiranje, rizičnih spolnih ponašanja ili autoagresivnih ponašanja itd. Neka

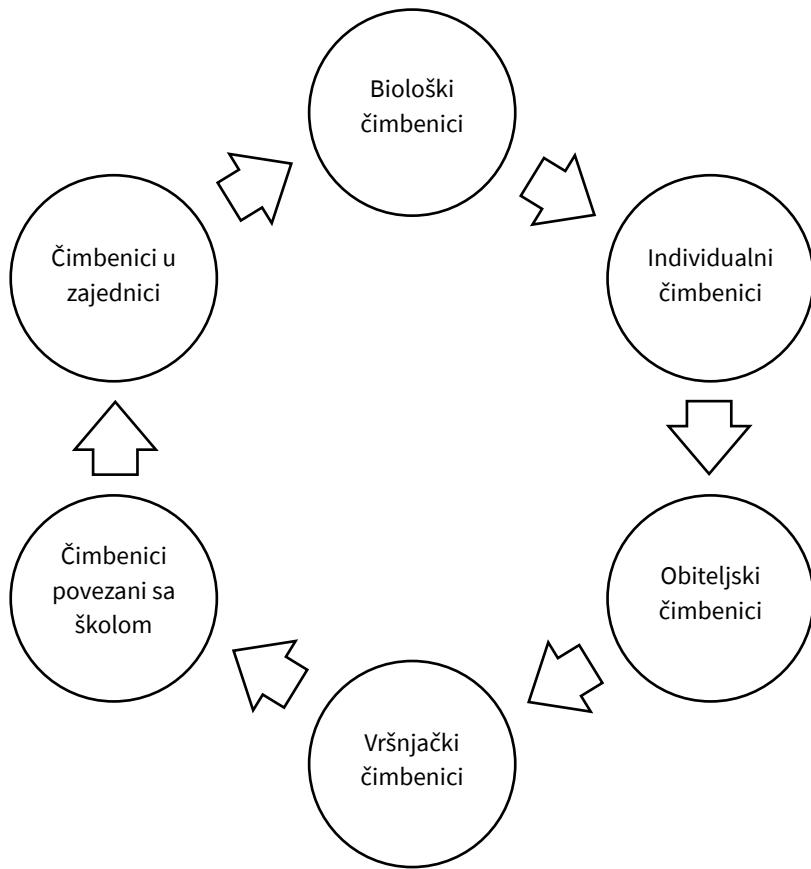
od ovih ponašanja su normativna, odnosno očekivana u nekim razvojnim razdobljima poput adolescencije. Na primjer, činjenje normativnih nepoželjnih ponašanja kao što su konzumacija alkohola, cigareta, markiranja i sličnog jednim dijelom obavlja funkciju i uklapanja u vršnjačku grupu koja je vrlo važna u razdoblju adolescencije.

Uz ova dva pojma u literaturi se često susrećemo i s nekim drugim, djelomično preklapajućim, terminima kao što su antisocijalno ponašanje, delinkventno ponašanje, kriminalitet, eksternalizirani problemi, problemi u ponašanju, te poremećaj ophođenja i poremećaj s prkošenjem i suprotstavljanjem (Ručević, 2010).

NASTANAK I RAZVOJ DRUŠVENO NEPRIHVATLJIVOG I RIZIČNOG PONAŠANJA

Društveno neprihvatljivo i rizično ponašanje posljedica je interakcije različitih **rizičnih čimbenika**. **Rizični čimbenici** su oni životni događaji ili osobine koji pridonose razvoju nekog poremećaja ili društveno neprihvatljivog ponašanja (Wilson i Rolleston, 2004). Obično se dijele na: (1) *rizične osobine*, odnosno predispozicije (psihološki aspekt/statični rizični čimbenici) te (2) *rizična obilježja okruženja* - okolinski uvjeti koji imaju neposredan i posredan učinak na ukupnu količinu rizika (socijalni aspekt/dinamički rizični čimbenici).

U proteklih 20-tak godina intenzivno se razvijaju **integrativne teorije** koje u objašnjenju društveno neprihvatljivog i rizičnog ponašanja integriraju različite čimbenike, od bioloških do strukturalnih poput utjecaja vršnjaka te čimbenika povezanih sa školom i zajednicom. Osnovna prepostavka ovih teorija je da niti jedan rizični čimbenik, odnosno pojedinačna ne povoljna okolnost sama po sebi ne dovodi do negativnog ishoda već proces njihove interakcije oblikuje ponašanja i stvara probleme tijekom vremena (vidjeti Sliku 1).

Slika 1. Rizični čimbenici za razvoj društveno neprihvatljivog i rizičnog ponašanja

Tako se, na primjer, put od individualnih obilježja i nepovoljnog obiteljskog okruženja do razvoja društveno neprihvatljivog ponašanja proteže preko početka školovanja pri čemu se često javlja školski neuspjeh i nedostatna privrženost prema školi, te preko druženja s antisocijalnim vršnjacima koji dodatno potkrpepljuju i podržavaju problematična ponašanja.

Andrews i Bonta (2006) sumiraju najznačajnije rizične čimbenike razvoja društveno neprihvatljivog ponašanja mladih te ih stavljuju u razvojni kontekst (vidjeti Tablicu 1).

Tablica 1. Najznačajniji rizični čimbenici razvoja društveno neprihvatljivog ponašanja djece i mlađih s obzirom na dob

Rizični čimbenik	Dob uočavanja
1. Biološki/Psihološki čimbenici <ul style="list-style-type: none"> • kriminalno ponašanje bioloških roditelja • teški temperament: energično dijete, impulzivno, sklonost traženju uzbudjenja • neuropsihološke poteškoće 	0 – 3 g.
2. Kognitivni čimbenici <ul style="list-style-type: none"> • niska verbalna inteligencija/slabe verbalne sposobnosti • poteškoće u izvršnim funkcijama • jasan egocentrični stil razmišljanja, nisko moralno rezoniranje • slabe interpersonalne kognitivne vještine 	2 – 7 g.
3. Obiteljski čimbenici <ul style="list-style-type: none"> • emocionalno zanemarivanje – nedostatak privrženosti s drugima • niska razina roditeljskog nadzora 	0 – 7 g.
4. Čimbenici vezani uz školu <ul style="list-style-type: none"> • nedostatak privrženosti školi • školski neuspjeh • prekidanje školovanja 	5 g. – adolescencija
5. Antisocijalni vršnjaci <ul style="list-style-type: none"> • društvena podrška antisocijalnog ponašanja • učenje antisocijalnih stavova i tehnika neutralizacije 	adolescencija

Rizični čimbenici mogu mijenjati ponašanje mlade osobe kako izravno, tako i s odgodom. Za one koji mijenjaju s odgodom često se kaže da imaju “**efekt spavača**” (Kagan i Moss, 1962). U ekstremnim slučajevima potrebno je nekoliko godina kako bi se uočili problemi u ponašanju

kao rezultat nekog rizičnog čimbenika, a neki od takvih čimbenika su neadekvatni roditeljski odgojni stilovi, obilježja susjedstva poput visoke stope siromaštva i kriminaliteta itd. (Loeber i Stouthamer-Loeber, 1986).

U nastavku će biti navedeni neki od rizičnih čimbenika koji su se u dosadašnjim istraživanjima pokazali najrobustnijim prediktorima rizičnog i društveno neprihvatljivog ponašanja djece i mladih.

INDIVIDUALNI RIZIČNI ČIMBENICI

Biološki rizični čimbenici

Istraživači i praktičari iz područja kao što su kriminologija, pravo, socijalna pedagogija, psihologija, socijalni rad, sociologija itd. dugo su se opirali ideji da je naše ponašanje pod utjecajem i bioloških čimbenika poput hormona, gena i struktura u mozgu. Jedan od razloga je i taj što se uz biološke čimbenike nerijetko veže ideja da su oni „uklesani u kamen“, odnosno otporni na bilo kakve promjene. No, najnovija istraživanja pokazuju da biološki čimbenici na ponašanje utječu multifaktorski što znači da mnogo njih utječe na ponašanje, ali svaki u vrlo maloj mjeri. Na temelju toga možemo zaključiti da postoji međudjelovanje okoline i nasljeđa kada je riječ o razvoju djeteta i mlade osobe (vidjeti Sliku 2).

Slika 2. Međudjelovanje bioloških čimbenika i okoline na ponašanje

Novija istraživanja provedena među blizancima i posvojenom djecom pokazuju da je utjecaj okoline toliko značajan da uzrokuje različitost kod djece iz iste obitelji, čak i kod jednojajčanih blizanaca. Pri tome, roditeljski postupci su jedan od najjačih rizičnih/zaštitnih čimbenika. Tako, na primjer, roditelji pozitivnim postupcima i ponašanjima mogu ublažiti biološke ranjnosti čak i za neadaptivne osobine koje su se pokazale iznimno nasljednima, poput bezosjećajnosti. S druge pak strane, negativni roditeljski postupci mogu pojačati biološke ranjivosti svoje djece (Hyde i sur., 2016; Waller i sur., 2016; Waller i sur., 2018). U nastavku će biti navedeni još neki individualni rizični čimbenici.

Psihološki rizični čimbenici

Teški temperament jedna od karakteristika koju roditelji već u prvim mjesecima mogu primijetiti kod djeteta jest karakterističan stil pristupa ljudima i situacijama, kao i način emocionalnog reagiranja na njih. Riječ je o **temperamentu** - dijelu ličnosti koji ima urođenu ili biološku komponentu.

Temperament neke djece je takav da su ona često uznemirena, teško se prilagođavaju na nove ljude i situacije, kao i na promjene u ritmu svakodnevnih aktivnosti. S druge strane, neka će djeca, u skladu sa svojim temperamentom, lako prihvatići promjene u svojoj okolini i najčešće će biti veselog raspoloženja. Autori najstarije klasifikacije temperamenta Alexander Thomas i Stella Chess (1986), prema ovim karakteristikama, razlikuju „laku“, „suzdržanu“ i „tešku“ djecu.

- „Laka“ djeca: obično su dobro raspoložena, lako uspostavljaju rutinu svakodnevnih aktivnosti i pozitivno pristupaju novim situacijama i ljudima. Njihovo raspoloženje je uglavnom pozitivno i veselo, a reakcije su niskog ili umjereno intenziteta.
- „Suzdržana“ djeca: uglavnom su donekle negativnog raspoloženja, manje su aktivna, a pred nepoznatim ljudima sklona su povlačenju.
- „Teška“ djeca: općenito pokazuju negativno raspoloženje i intenzivno reagiraju na većinu podražaja, negativno i burno reagiraju na nove ljude i situacije, a raspored hranjenja i spavanja je uglavnom nepredvidljiv. Razlikuju se dva tipa „teškog“ temperamenta djece (DeLisi i Vaughn, 2014):
 - Djeca s **visokom razinom traženja uzbudjenja** u kombinaciji s **niskom samokontrolom**, odnosno visokom impulzivnosti koja uključuje i nerazmišljanje o posljedicama: tendencija prema traženju uzbudjenja nije sama po sebi rizični čimbenik, već se ona u ovom slučaju povezuje s poteškoćama u socijalizaciji i učenju pravila, odnosno društveno neprihvatljivim tendencijama u traženju uzbudjenja poput krađe, uništavanje tuđe imovine itd.
 - Djeca koja iskazuju **negativnu emocionalnost**: nagle promjene raspoloženja i emocionalna nestabilnost, a od emocija prevladavaju ljutnja, hostilnost i iritabilnost.

Jedan od čimbenika koji ima utjecaj na teški temperament djeteta su roditeljska ponašanja. S jedne strane djeca s teškim temperamentom su pod povećanim rizikom od doživljavanja negativnih roditeljskih postupaka poput ljutnje, prisiljavanja i kontroliranja. No, vrijedi i obrnuto. Negativni roditeljski postupci mogu utjecati na djetetovu neustrašivost, iritabilnost i ljutnju, odnosno negativni roditeljska ponašanja mogu dodatnu pojačati probleme vezane uz teški temperament (Micalizzi i sur., 2017).

DEFICITI U IZVRŠNIM FUNKCIJAMA

U posljednjih desetak godina veliki interes i znanstvenika i praktičara potakle su **izvršne funkcije**. Izvršne funkcije se u najširem smislu mogu definirati kao kognitivni procesi višeg reda, odnosno dirigent koji: (1) usmjerava ponašanje i neophodan je u svakodnevnim aktivnostima i uvjetima učenja, (2) pomaže u nadgledanju prethodno navedenih aktivnosti i (3) kontrolira misle, osjećaje i ponašanja pojedinaca (Baggetta i Alexander, 2016).

Dosadašnja istraživanja su pokazala da su poteškoće, odnosno deficiti u izvršnim funkcijama povezane s budućim društveno neprihvatljivim ponašanjem mladih (Moffitt i sur., 1994; Seguin i sur., 1995). No, ono što je prednost izvršnih funkcija pred nekim drugim psihološkim rizičnim čimbenicima (poput snižene inteligencije) jest da su one podložne promjenama kroz različite intervencije (npr. Diamond i Ling, 2016). Drugim riječima, mogu se uvežavati i na taj način poboljšati, što u konačnici ima pozitivan učinak na socijalnu i emocionalnu prilagodbu djeteta i mlade osobe (npr. Espinet i sur., 2013). Glavne izvršne funkcije prikazane su na Slici 3.

Slika 3. Glavne izvršne funkcije

Razvoj izvršnih funkcija pod snažnim je utjecajem okolinskih i obiteljskih rizičnih čimbenika. Jedan od najjačih **okolinskih rizičnih čimbenika** koji se konzistentno povezuje sa smanjenim kognitivnim i socijalno-emocionalnom kompetencijama djece je **odrastanje u siromaštvu** (npr. Bradley i Corwyn, 2002), pri čemu su efekti siromaštva vrlo veliki. Tako je, na primjer, u jednom istraživanju utvrđeno da socioekonomski status djece objašnjava čak 20% kvocijenta inteligencije djece (Gottfried i sur., 2003). Osim toga, novija istraživanja u kojima je korišten fMRI pokazuju kako je niži socioekonomski status povezan s nizom strukturalnih i funkcionalnih promjena mozga, poput pojačane aktivnosti u amigdali (dijelu mozga zaduženom za procesiranje straha i drugih negativnih emocija) i sa smanjenom aktivnošću prefrontalne možda kore (zaduženoj za regulaciju negativnih emocija/ponašanja i donošenje odluka) (Kim i sur., 2013). Slično tome, kod djece nižeg socioekonomskog statusa utvrđena je i manja površina moždane kore u dijelovima mozga zaduženim za učenje jezika, emocionalno funkcioniranje i kontrolu impulsa (npr. Noble i sur., 2015). Pri tome se utjecaj niskog socioekonomskog statusa na razvoj mozga povećava s dobi.

S druge strane, pozitivna interakcija roditelj-dijete djeluje kao čimbenik zaštite, odnosno spješuje razvoj izvršnih funkcija djeteta (npr. Eisenberg i sur., 2005). Na primjer, roditelji koji pokazuju jasnu i dosljednu kontrolu, podupiru razvoj autonomije i omogućuju djetetu stimulativne interakcije potiču razvoj inhibicije, radnog pamćenja, sposobnost planiranja i rješavanja problema, te općenito samoregulacijskih strategija kod djece (Bernier i sur., 2010). Dakle, roditelji koji su osjetljivi na potrebe djece svojim postupcima dovode do razvoja izvršnih funkcija kod njih, a što je onda povezano s manje izraženim problemima u ponašanju (Sulik i sur., 2015; Vučković i sur., 2020).

U prethodnim odlomcima koji su se odnosili na individualne čimbenike kontinuirano je nalažavana uloga i utjecaj roditelja, stoga će u nastavku biti više riječi o obiteljskim rizičnim čimbenicima.

OBITELJSKI RIZIČNI ČIMBENICI

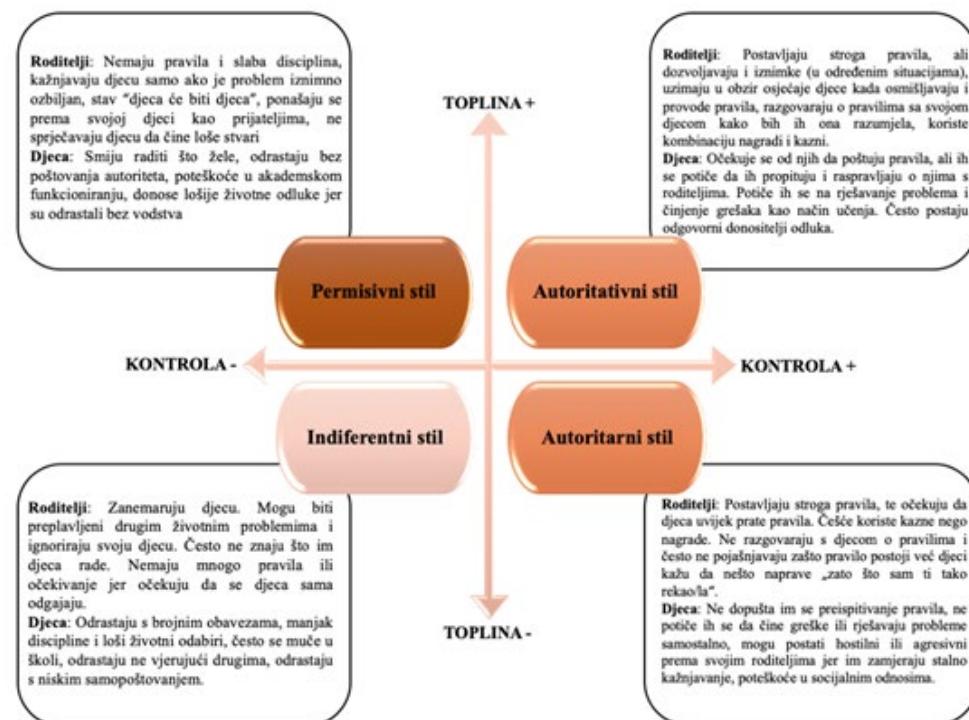
Obitelj predstavlja **prvu stepenicu** u procesu **socijalizacije** kod svakog pojedinca. No, obitelj je zajednica koja se neprestano mijenja pa je tako i uloga roditelja obilježena mnogim obvezama i izazovima koji se mogu mijenjati ovisno o karakteristikama roditelja (npr. narušeno mentalno zdravlje), karakteristikama djeteta (npr. dob, spol, temperament) i okolinskim čimbenicima (npr. siromaštvo). Unatoč brojnim izazovima, **kvaliteta odnosa s roditeljima/skrbnicima** (bilo da se radi o majci, ocu ili nekoj značajnoj drugoj odrasloj osobi), odnosno **privrženost**, kao i **dinamika odnosa** u obiteljskom okruženju imaju ključnu ulogu u normalnom razvoju pojedinca, ali i u nastanka poremećaja u njegovom funkcioniranju.

Roditeljski odgojni stilovi

U svakodnevnim izazovima roditelji donose tisuću odluka o tome kako odgajati vlastitu djecu. Svi ovi pojedinačni odabiri predstavljaju **opći roditeljski odgojni stil** koji se najčešće opisuje kao skup strategija koje roditelji koriste pri odgoju svoje djece, a uključuje roditeljske stavove prema djetetu te emocionalno ozračje unutar kojeg se odvijaju sva međudjelovanja roditelja i djeteta (Maccoby i Martin, 1983).

Psiholozi danas razlikuju **četiri glavna roditeljska odgojna stila**, ovisno o tome koliko **toplinske** roditelji pokazuju te koliko **zahtjeva**, odnosno **kontrole** postavljaju djetetu. **Roditeljska toplina** se odnosi na iskazivanje privrženosti djetetu i obraćanje pažnje na djetetove razvojne potrebe, odnosno emocionalnu dostupnost i podršku djetetu, a izbjegavanje grubih, kažnjavajućih i ponižavajućih roditeljska ponašanja. Za razliku od toga, roditeljska kontrola uključuje primjenu postupaka dosljednog discipliniranja djeteta, nadgledanja i postavljanja jasnih pravila u odnosu s djetetom (Baumrind, 1966; Maccoby i Martin, 1983).

Na Slici 4 opisana su četiri odgojna stila te utjecaji koje mogu imati na ponašanje i razvoj ličnosti djeteta. Svaki od ovih stilova rezultira različitim reakcijama djece.

Slika 4. Roditeljski odgojni stilovi

Iako svaki roditelj povremeno koristi mješavinu stilova, većina ih ipak nagnje jednom od ranije navedenih. No, koji će stil roditelji imati najviše je uvjetovano njihovim odgojnim ciljevima i vrijednostima (Darling i Steinberg, 1993). Općenito, većina stručnjaka se slaže kako **autoritativni stil roditeljstva** stvara zdravo okruženje te pomaže razvoju produktivnog odnosa roditelja i djeteta. Osim toga, ovaj stil dovodi do sretne, odgovorne, neovisne, uspješne djece s boljim samopoštovanjem i samopouzdanjem. S druge pak strane, ostali roditeljski stilovi rizični su čimbenici za negativne ishode poput agresivnog i delinkventnog ponašanja (Baumrind 1966; Maccoby i Martin, 1983; Steinberg i sur., 1994).

U novije vrijeme spominje se i **prezaštičivanje** ili tzv „**helikopter roditelji**“, koje se odnosi na sklonost roditelja ka pretjeranom upravljanju situacijama u kojima se njihovo dijete nalazi, uključujući ograničavanje dječjeg ponašanja, obeshrabrvanje neovisnosti i usmjeravanje aktivnosti neovisno o potrebama i željama djeteta (Thomson i sur., 2014). Paradoksalno je da unatoč dobrim namjerama koje su u podlozi ovih postupaka, takvo roditeljsko ponašanje onemogućava djetetov razvoj autonomije i tolerancije na frustraciju što će svakako utjecati na buduću prilagodbu djeteta, odnosno mlade osobe (Segrin i sur., 2013).

Privrženost roditeljima

Odnos između roditelja i djeteta ponekad je vrlo jednostavna, a ponekad najkomplikiranija stvar na svijetu. Ključnu ulogu u prilagodbi svake mlade osobe ima i **privrženost**, odnosno emocionalna veza između djeteta i osoba koja se o njemu brinu, najčešće roditelja, a uključuje snažne osjećaje povezanosti i brige prema djetetu. Prisustvo osobe uz koju je dijete privrženo čine ga radosnim, interakcija s njom mu pruža ugodu, a u stresnim situacijama njezina blizina donosi utjehu. Ako je dijete razvilo vezu privrženosti s roditeljem/skrbnikom, ona će trajati i u okolnostima odsustva te osobe što ima važne implikacije za djecu koja su odvojena od roditelja, na primjer, poput odvajanja zbog djetetovog dužeg boravka u bolnici ili roditeljevog odlaska u zatvor.

Ovisno o tomu koliko je roditelj sposoban uočiti djetetovu potrebu za bliskošću i odgovoriti na nju, tako će dijete formirati svojevrsni **obrazac komunikacije i interakcije**, odnosno **stil privrženosti**. Stilovi privrženosti mogu se podijeliti na **sigurnu i nesigurnu privrženost**, a nesigurna se privrženost dalje dijeli na izbjegavajuću privrženost, opiruću privrženost i dezorganizirano-dezorientiranu privrženost (Ainsworth, 1979), što je prikazano na Slici 5.

Ono što treba napomenuti je da se na temelju komunikacije i interakcije između roditelja i djeteta u ranoj dobi kreira stil privrženosti kojeg dijete dalje nosi kroz život i na neki način ponavlja u određenoj mjeri kroz sve buduće značajne odnose (s prijateljima, partnerima i na kraju svojom djecom). No, iako stil privrženosti razvijamo u djetinjstvo nakon čega je relativno stabilan, on je u određenoj podložan i promjenama (Chopik i sur., 2019). Te promjene ne dolaze same od sebe već su potaknute radom na sebi, najčešće uz pomoć profesionalaca koji se bave mentalnim zdravljem.

Nesigurno dezorganizirano-dezorientirana privrženost

Sigurna privrženost

Nesigurno opiručna privrženost

Nesigurno izbjegavajuća privrženost

Slika 5. Stilovi privrženosti i njihove posljedice u djetinjstvu i odrasloj dobi

Obiteljsko okruženje u kojem roditelji zanemaruju potrebe djece, u kojem je **nasilje** svakodnevica predstavlja iznimno visok čimbenik rizika jer takvo okruženje onemogućava normalni emocionalni i socijalni razvoj djeteta i negativno djeluje na samopoštovanje djece. Zbog nasilničkih odnosa dijete ne izgrađuje osjećaj odgovornosti prema drugima, a dodatna opasnost je i **međugeneracijski prijenos nasilništva** (Ajuduković i Pećnik, 2000). Djeca koja su okružena nasiljem često naučeni obrazac ponašanja primjenjuju i izvan obitelji u odnosu s vršnjacima, mlađenčkim romantičnim vezama, kasnijem roditeljstvu i u društvu općenito. No to ne znači da će svako zlostavljanje dijete odrasti u zlostavljača. Procjenjuje se da će otprilike 30% zlostavljanje djece odrasti u roditelje zlostavljače (Kolko, 1996).

Kriminalno ponašanje roditelja i osuđivanost smatraju se snažnim prediktorma kasnijeg društveno neprihvatljivog ponašanja djece i mladih (Farrington i sur., 2001; Hoeve i sur., 2007). Mnogi autori smatraju ga jednim od najopasnijih u smislu rizičnosti za razvoj djeteta te smatraju da se više radi o modelu antisocijalnog ponašanja, odnosno njihovom tolerantnim stavovima prema neprihvatljivom ponašanju nego izravnom poticanju vlastite djece na kriminalno ponašanje (Rutter i Giller, 1983).

Loeber i Stouthamer-Loeber (1986) su razvili četiri modela „**obitelji pod rizikom**“ koje karakterizira sljedeće:

- **Zanemarujuće obitelji**
 - U njima roditelji posvećuju malo vremena djeci i rijetko ih nadziru,
 - Roditelji ne provjeravaju gdje i s kim djeca provode vrijeme, niti što rade.
- **Devijantne obitelji**
 - Toleriraju ili čak kriomice podupiru društveno neprihvatljivo ponašanje,
 - U takvim obiteljima i sami roditelji su najčešće agresivni i skloni kriminalnom ponašanju, a dijete je pod visokim rizikom da razvije teže društveno neprihvatljivo ponašanje, uključujući i nasilne delikte.
- **Kaotične obitelji**
 - U tim obiteljima ne znaju se granice, niti tko je za što odgovoran,
 - Osjećaj pripadnosti manje je razvijen, a bliskost među članovima je mala,
 - Čak i vrlo značajne i teške odluke donose se brzopleti i u kratko vrijeme,
 - Roditelji često ne vode dovoljno brige o potrebama djece,
 - Takve obitelji često imaju niski socio-ekonomski status, a članovi imaju višestruke poteškoće u socijalnom i emocionalnom funkcioniranju.
- **Konfliktne obitelji**
 - Postoje stalne svađe i sukobi između roditelja te roditelja s djecom,

- Sukobi su često popraćeni nasilnim ponašanjem,
- Metode discipliniranja djece su nedjelotvorne,
- Djeca uče da se sukobi jedino mogu razriješiti nasiljem te se često osjećaju, odbačenim od roditelja i povlače se od njih.

Zanemarujuće i kaotične obitelji opisom slične zanemarivanju djece, dok konfliktne i devijantne obitelji uključuju karakteristike obiteljskog zlostavljanja

UMJESTO ZAKLJUČKA...

- Do danas su u brojnim istraživanjima utvrđeni višestruki rizični čimbenici za različite oblike društveno neprihvatljivog ponašanja.
- No, u proteklih 10-tak godina uz rizične čimbenike se nužno istražuju i čimbenici zaštite, te kontekst.
- Naime, moguće je da određeni čimbenici koji u jednom kontekstu djeluju kao čimbenici rizika u drugom djeluju kao čimbenici zaštite. Vrijedi i obrnuto.
- Prilikom osmišljavanja intervencija i preventivnih programa u obzir treba uzeti obje skupine čimbenika i to iz različitih skupina.

LITERATURA

1. Ainsworth, M. (1979). Infant–mother attachment. *American Psychologist*, 34, 933–937.
2. Ajduković, M., Pećnik, N. (2000). Međugeneracijski prijenos nasilja u obitelji. U: Ajduković, M. i Pavleković, G. (ur.). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
3. Andrews, D. A., & Bonta, J. (2006): *A Psychology of Criminal Conduct (4th Edition)*. New York: LexisNexis Group
4. Baggetta, P. i Alexander, P. A. (2016). Conceptualization and operationalization of executive function. *Mind, Brain, and Education*, 10(1), 10–33
5. Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37(4), 887–907.
6. Bernier, A., Carlson, S. M. i Whipple, N. (2010). From external regulation to self-regulation: early parenting precursors of young children’s executive functioning. *Child Development*, 81(1), 326–339.

7. Bradley, R. H., & Corwyn, R. F. (2002). Socioeconomic status and child development. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 371–399.
8. Chopik, W. J., Edelstein, R. S., & Grimm, K. J. (2019). Longitudinal changes in attachment orientation over a 59-year period. *Journal of Personality and Social Psychology*, 116(4), 598–611.
9. Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context An integrative model. *Psychological Bulletin*, 1113, 487-496.
10. DeLisi, M., & Vaughn, M. G. (2014). Foundation for a temperament-based theory of anti-social behavior and criminal justice system involvement. *Journal of Criminal Justice*, 42(1), 10–25.
11. Diamond, A., & Ling, D. S. (2016). Conclusions about interventions, programs, and approaches for improving executive functions that appear justified and those that, despite much hype, do not. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 18, 24-48.
12. Eisenberg, N., Zhou, Q., Spinrad, T. L., Valiente, C., Fabes, R. A. i Liew, J. (2005). Relations among positive parenting, children's effortful control, and externalizing problems: A three-wave longitudinal study. *Child Development*, 76, 1055-1071.
13. Espinet, S. D., Anderson, J. E. i Zelazo, P. D. (2013). Reflection training improves executive function in preschool-age children: Behavioral and neural effects. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 4, 3–15.
14. Farrington, D. P., Jolliffe, D., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M. & Kalb, L. M. (2001). The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency. *Journal of Adolescence*, 24, 579–596
15. Gottfried, A.W., Gottfried, A.E., Bathurst, K., Guerin, D.W., & Parramore, M.M. (2003). Socioeconomic status in children's development and family environment: infancy through adolescence. In M.H. Bornstein & R.H. Bradley (Eds.), *Socioeconomic status, parenting and child development* (pp. 189–207). Mahwah: Lawrence Erlbaum.
16. Hoeve, M., Smeenk, W., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., van der Laan, P.H., Griss, J. R. M., Dubas, J. S. (2007). Long Term Effects of Parenting and Family Characteristics on Delinquency of Male Young Adults. *European Journal of Criminology*, 4, 161-194.
17. Hyde, L. W., Waller, R., Trentacosta, C. J., Shaw, D. S., Neiderhiser, J. M., Ganiban, J. M.,... Leve, L. D. (2016). Heritable and nonheritable pathways to early callous-unemotional behaviors. *American Journal of Psychiatry*, 173, 903–910.
18. Kagan, J., & Moss, H. A. (1962). *Birth to maturity: A study in psychological development*. John Wiley & Sons Inc.
19. Kolko, D. J. (1996). Child physical abuse. U: Briere, J., Berliner, L., Bulkley, J. A., Jenny C. i Reid, T. (ur.). *The APSAC Handbook on child maltreatment*. Thousands

- Oaks: Sage Publications.
20. Kim, P., Evans, G. W., Angstadt, M., Ho, S. S., Sripada, C. S., Swain, J. E., Liberzon, I., & Phan, K. L. (2013). Effects of childhood poverty and chronic stress on emotion regulatory brain function in adulthood. *Proceedings of the National Academy of Sciences*.
 21. Kwon, J. A. i Wickrama, K. A. S. (2014). Linking family economic pressure and supportive parenting to adolescent health behaviors: Two developmental pathways leading to health promoting and health risk behaviors. *Journal of Youth and Adolescence*, 43(7), 1176-1190.
 22. Loeber, R. & Stouthamer-Loeber, M. (1986). Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency. U: M. Tonry i N. Morris (Ur.), *Crime and Justice*, Vol. 7. (str. 29-147). Chicago: University of Chicago Press
 23. Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P. Mussen (Ed.) *Handbook of Child Psychology Vol.4*. New York: Wiley
 24. Micalizzi, L., Wang, M., & Saudino, K. J. (2017). Difficult temperament and negative parenting in early childhood: a genetically informed cross-lagged analysis. *Developmental Science*, 20(2).
 25. Moffitt, T. E., Lynam, D., and Silva, P. A. (1994). Neuropsychological tests predict persistent male delinquency. *Criminology*, 32, 101-124
 26. Noble, K.G., Houston, et al., (2015) Family income, parental education and brain development in children and adolescents. *Nature Neuroscience*, 18 (5), 773-778.
 27. Rutter, M., Giller, H. (1983). *Juvenile Delinquency: Trends and Perspectives*. Penguin Books, New York.
 28. Ručević, S. (2010). *Odnos viktimizacije, antisocijalnog ponašanja i psihopatskih osobina kod mladića i djevojaka*. Doktorska disertacija. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
 29. Seguin, J. R., Pihl, R. O., Harden, P. W., Tremblay, R. E., & Boulrice, B. (1995). Cognitive and neuropsychological characteristics of psychically aggressive boys. *Journal of Abnormal Psychology*, 104, 614-624
 30. Segrin, C., Woszidlo, A., Givertz, M. i Montgomery, N. (2013). Parent and child traits associated with overparenting. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 32(6), 569-595.
 31. Steinberg, L., Lamborn, S. D., Darling, N., Mounts, N. S. i Dornbusch, S. M. (1994). Over-Time changes in adjustment and competence among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 65(3), 754-770.
 32. Sulik, M. J., Blair, C., Mills-Koonce, R., Berry, D., Greenberg, M. i Family Life Project

- Investigators. (2015). Early parenting and the development of externalizing behavior problems: longitudinal mediation through children's executive function. *Child Development*, 86(5), 1588–1603.
- 33. Thomas, A., & Chess, S. (1986). The New York longitudinal study: From infancy to early adult life. In R. Plomin & J. Dunn (Eds.), *The study of temperament: Changes, continuities and challenges* (pp. 39-52). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
 - 34. Thomson, R.M. i sur. (2014). Predictors of positive and negative parenting behaviours: evidence from the ALSPAC cohort. *BMC Pediatrics*, 14, 247–257.
 - 35. Vučković, S., Ručević, S. & Ajduković, M (2020, u tisku). Parenting style and practices and children's externalizing behaviour problems: Mediating role of children's executive functions. *European Journal of Developmental Psychology*.
 - 36. Zloković, J. i Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12197-213.
 - 37. Waller, R., Hyde, L. W., Klump, K. L., & Alexandra Burt, S. (2018). Parenting is an Environmental Predictor of Callous-Unemotional Traits and Aggression: A Monozygotic Twin Differences Study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 955–963.
 - 38. Waller, R., Trentacosta, C., Shaw, D. S., Neiderhiser, J. M., Ganiban, J., Reiss D., & Hyde, L. W. (2016). Heritable temperament pathways to early callous-unemotional behavior. *The British Journal of Psychiatry*, 209, 475–482.
 - 39. Wilson, N. i Rolleston, R. (2004): *A Risk-Need Profile Using Four Measures for Youth Offenders Incarcerated in Young Offender Units*. New Zealand: Department of Corrections Research, www.corrections.govt.nz

RIZIČNI I ZAŠTITNI FAKTORI U TRETMANSKOM RADU S MLADIM POČINITELJIMA KAZNENIH DJELA

Tena Brkić, mag. socijalne pedagogije

Sanja Crnjak, mag. psihologije

Centar za nestalu i zlostavljanu djecu

Mladi počinitelji kaznenih djela korisnici su mnogih programa i socijalnih usluga koje provodi Centar za nestalu i zlostavljanu djecu, a najviše ih se uključuje u socijalnu uslugu poludnevног boravka i savjetovališta, zatim u mentorski program te u druge projekte kao što je projekt „Pokretači promjene – podrška resocijalizaciji i reintegraciji mladih počinitelja kaznenih djela (UP.04.2.1.05.0014)“. U sklopu projekta „Pokretači promjene“ ciljna skupina je uključena u program treninga praktičnih životnih vještina te u individualni i grupni psihosocijalni rad.

Tretmanski i preventivni rad s mladim počiniteljima kaznenih djela uglavnom je do sada u našoj organizaciji bio usmjeren na maloljetnike (14 do 18 godina) i na mlađe punoljetnike (od 18 do 21 godina) sukladno Zakonu o sudovima za mladež (2020), a projektom „Pokretači promjene“ ciljna skupina je proširena tako da obuhvaća mlađe osobe od 15. do 35. godine, uzimajući u obzir pomicanje granice mladosti prema Nacionalnom programu za mlađe za razdoblje od 2014. do 2017 (MDOSPM, 2014).

U ovom radu predstavit će se rizični i zaštitni faktori putem studije pet slučajeva maloljetnika koji su bili ili su trenutno uključeni u tretman poludnevног boravka za djecu i mlađe s problemima u ponašanju u Osijeku iz razloga što su počinili kazneno djelo (ili više njih). Cilj tretmana poludnevног boravka za svakog korisnika je postavljen individualno, no uglavnom obuhvaća uspješno obrazovanje, podržavanje u nečinjenju kaznenih djela i prekršaja te prevencija recidivizma, razvoj društveno prihvatljivog ponašanja, razvoj samopouzdanja, samokontrole i pozitivnije slike o sebi, sadržajno i primjereno provođenje slobodnog vremena, uspostavljanje kvalitetnih odnosa s vršnjacima, izgradnja kvalitetnog odnosa sa članovima obitelji te pružanje podrške za suočavanje sa stresnim životnim uvjetima kroz individualni i grupni rad.

Za analizu studija slučaja korištena je ček-lista rizičnih čimbenika iz priručnika Procjena, planiranje i izvještavanje u izvršavanju maloljetničkih sankcija (Ricijaš, 2012.) te postojeća interna dokumentacija poludnevнog boravka.

KONCEPT KRIMINOGENIH RIZIČNIH I ZAŠTITNIH FAKTORA (ČIMBENIKA)

U okviru kriminologije i srodnih znanosti koje se bave uzrocima, razvojem i tretmanom delinkventnog ponašanja, u posljednjih tridesetak godina prevladava koncept kriminogenih rizičnih i zaštitnih čimbenika. Koncept je preuzet iz zdravstvenog sustava gdje se za pojedine bolesti određuju čimbenici koji povećavaju i smanjuju vjerojatnost pojave bolesti, a primjenjiv je i u području maloljetničke delinkvencije te kriminaliteta općenito. Delinkventno ponašanje se promatra kroz analizu rizičnih i zaštitnih čimbenika koji doprinose takvom ponašanju, odnosno koji ga najbolje objašnjavaju. No, ovaj koncept nije samo usmjeren na objašnjavanje delinkventnog ponašanja i uzročnosti, već se njegova primjena najviše ogleda u pravilnom izboru, planiranju i provedbi intervencija prema maloljetnim počiniteljima kaznenih djela te je ovaj model prisutan u procjenama i praksi maloljetničkog pravosuđa u brojnim razvijenim zemljama, uključujući i Republiku Hrvatsku (Ricijaš, 2012).

Rizične čimbenike moguće je definirati kao sve osobine pojedinca i obilježja njegove okoline koje doprinose javljanju delinkventnog ponašanja, odnosno koje povećavaju vjerojatnost da će dijete ili mlada osoba biti počinitelj kaznenog djela, a dijelimo ih na individualne i okolinske te statičke i dinamičke (Ricijaš, 2012).

Zaštitne čimbenike, s druge strane, je moguće definirati kao „jake snage“ mlade osobe ili njegove okoline, odnosno obilježja i okolnosti koje smanjuju vjerojatnost delinkventnog ponašanja, odnosno umanjuju utjecaj rizičnih čimbenika. Zaštitni čimbenici predstavljaju potencijal za promjenu i oslonac za provođenje intervencija (Ricijaš, 2012).

Obilježja ili okolnosti koje utječu na način na koji će osoba odgovoriti prema intervencijskim postupcima, a koji značajno olakšavaju ili otežavaju stručnjaku napore koje ulaže u tretman, nazivamo **čimbenicima odgovora ili čimbenicima rezponsivnosti** (prijemljivost za intervenciju). Ključni čimbenici odgovora (Hodge, 2001, prema Ricijaš 2012) su inteligencija, akademске vještine i sposobnosti, spremnost na promjenu ponašanja/motivacija te psihološki/emocionalni status.

Svaki čimbenik je potrebno promatrati zasebno, a zatim u interakciji s drugima jer neko obilježje može biti zaštitni čimbenik, ali također može biti rizični čimbenik ako se javlja u kombinaciji s drugim obilježjima. Temeljem identificiranih dinamičkih čimbenika rizika, kao i zaštitnih čimbenika, definiraju se kriminogene potrebe, odnosno potrebe tretmana. To su ona obilježja na kojima se temelji tretman, to jest područja koja je potrebno mijenjati (to je i razlog zbog kojeg se uključuju ona obilježja koja su podložna promjeni). Nadalje, iz kriminogenih potreba proizlaze ciljevi tretmana (Ricijaš, 2012). Primarni cilj tretmana programa pomoći počiniteljima koji naglašavaju autori Guerra i suradnici (2008, prema Ricijaš, 2012) treba biti da nauče upravljati vlastitim ponašanjem u specifičnom kontekstu, a ne mijenjanje konteksta.

Individualni statički čimbenici rizika su antisocijalna prošlost i intervencije te obilježja ličnosti i ponašanja, odnosno oni čimbenici koji su na strani pojedinca i ne mogu se mijenjati. S druge strane individualni dinamički čimbenici obuhvaćaju obilježja osobnosti i ponašanja koji su promjenjivi. Okolinski čimbenici mogu biti statički i dinamički također, a obuhvaćaju sljedeća područja: obilježja školovanja, obilježja obitelji, obilježja vršnjaka / slobodnog vremena i obilježja zajednice.

U tablici nastavku slijede rizični čimbenici koji su u najvećoj mjeri povezani s delinkventnim ponašanjem („Velika četvorka rizičnih čimbenika“ i „Osam centralnih čimbenika rizika, razvoja i održavanja delinkventnog ponašanja“).

Tablica 1. Pregled najznačajnijih rizičnih čimbenika (Andrews, Bonta i Wormith, 2006 prema Ricijaš, 2009)

	Rizični čimbenik	Rizik	Dinamička potreba
VELIKA ČETVORKA RIZIČNIH ČIMBENIKA	OSAM CENTRALNIH RIZIČNIH ČIMBENIKA		
1.	POVIJEST ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA	<ul style="list-style-type: none"> • Rana i kontinuirana uključenost u razna i brojna antisocijalna djela, u različitim okolnostima 	Izgraditi ne-kriminalno, alternativno ponašanje u rizičnim situacijama.
2.	ANTISOCIJALNI OBRAZAC OSOBNOSTI	<ul style="list-style-type: none"> • traženje avantura i uzbudjenja • slaba samokontrola • opušteno agresivno ponašanje 	Izgradnja vještina rješavanja problema, vještina samokontrole, kontrola ljutnje i nošenje s rizičnim situacijama.
3.	ANTISOCIJALNA KOGNICIJA	<ul style="list-style-type: none"> • stavovi, vrijednosti, uvjerenja i racionalizacije koje podržavaju činjenje kaznenih djela • kognitivo i emocionalno stanje ljutnje, otpora i obrane • kriminalni identitet nasuprot promijenjenom identitetu • kriminalni nasuprot antikriminalnom identitetu 	Reducirati antisocijalnu kogniciju, prepoznati rizično razmišljanje i osjećanje, izgraditi alternativan, manje rizičan način razmišljanja i osjećanja, prihvatići i promijeniti kriminalni identitet.
4.	ANTISOCIJALNE VEZE (ODNOSI)	<ul style="list-style-type: none"> • bliske veze s osobama koje čine kaznena djela • relativna izolacija od onih koji ne čine kaznena djela • neposredna socijalna podrška za činjenje kaznenih djela 	Smanjiti veze (odnose) s kriminalnim prijateljima, podržavati veze s prosocijalnim ljudima.

	5.	OBITELJ I/ILI BRAČNI ODNOSI	<ul style="list-style-type: none"> • kvaliteta emocionalne veze/podrške • nadzor i supervizija 	Smanjiti konflikte u obitelji, izgradnja pozitivnih veza, poticati nadzor i superviziju.
	6.	ŠKOLA I/ILI POSAO	<ul style="list-style-type: none"> • niska razina školskog/ radnog uspjeha i zadovoljstva školom/ zaposlenjem 	Poticati dobar uspjeh, nagrade i zadovoljstvo.
	7.	SLOBODNO VRIJEME I REKREACIJA	slaba razina uključenosti u aktivnosti slobodnog vremena, i antikriminalnog slobodnog vremena	Uključivanje u strukturirane aktivnosti slobodnog vremena. Poticati dobar uspjeh, nagrade i zadovoljstvo u aktivnostima slobodnog vremena.
	8.	KONZUMIRANJE SREDSTAVA OVISNOSTI	<ul style="list-style-type: none"> • konzumiranje alkohola ili neke druge droge 	Reducirati konzumiranje psihotaktivnih tvari i ponašanje i stavove koji to podržavaju.

Pojava recidivizma u izvršavanju kaznenih djela djece i maloljetnika koristi se u procjeni efikasnosti nekog sustava u prevenciji i borbi protiv ove pojave. Kao visokorizični čimbenici za nastanak recidivizma kod maloljetničke delinkvencije ističe se institucionalni tretman i ranije započeta delinkventna aktivnost (Ricijaš, 2009 prema Stašević i Derk, 2016). Istraživanje recidivizma na većem broju maloljetnih delinkvenata je utvrdilo jaku povezanost ove pojave s određenim faktorima poput antisocijalnog ponašanja za vrijeme tretmana, raznih obiteljskih problema i postojanja psihopatologije (Mulder, 2010 prema Stašević i Derk, 2016). Danas najbolji programi reduciraju recidivizam za najviše 10-40% (Zagar, Busch i Hughes, 2009 prema Stašević i Derk, 2016).

ANALIZA PET SLUČAJA KORISNIKA

Odabrani su slučajevi pet maloljetnika koji su u tretman poludnevnom boravku uključeni zbog počinjenja kaznenog djela. U nastavku slijedi kratki opis slučajeva.

M.S.

U poludnevni boravak uključen je u dobi od 17 godina radi krađa, konzumacije i preprodaje psihoaktivnih tvari, najviše „osvježivača“. Odrastao je u cjelovitoj obitelji kao mlađe od dvoje djece, no u braku je rođeno još petero djece koja su po rođenju preminula. Otac je završio osnovnu školu, nezaposlen zadnjih 5 godina od uključivanja sina u poludnevni boravak, a obitelj je uzdržavao sakupljajući i preprodavajući sekundarne sirovine zbog čega je često bio odsutan. Majka je sruženih intelektualnih sposobnosti, bez radnog staža i u postupku priznavanja prava na invalidsku mirovinu zbog narušenog zdravlja. Obitelj živi na rubu siromaštva, izrazito je niskog socioekonomskog statusa. Stariji brat živi sa svojom obitelji.

Rođen je prijevremeno u 7.mjesecu trudnoće, proveo je gotovo mjesec dana u inkubatoru. Rani psihomotorni razvoj uredan, pohađao je predškolu i redovno krenuo u osnovnu školu. Sada ponavlja prvi razred srednje škole, upisao je četverogodišnji smjer. Priznaje pušenje i povremenu konzumaciju alkohola i sukobe s majkom. Iako sam tako ne procjenjuje, kreće se u društvu antisocijalnih vršnjaka, dugotrajno je neuključen u strukturirane aktivnosti slobodnog vremena i pokazuje nedostatak socijalnih vještina.

K.P.

U poludnevni boravak uključen je u dobi od 16 godina radi nepoštivanja autoriteta i sukoba s članovima obitelji, neopravdanih izostanaka iz škole, stihiskog provođenja slobodnog vremena i konzumacije marihuane. Prethodno uključenju u poludnevni boravak prošao je postupak stacionarne opservacije. Odrastao je u kvantitativno manjkavoj obitelji po razvodu roditelja koji se dogodio nedugo nakon njegovog rođenja; živi s majkom i starijom sestrom u višegeneracijskoj zajednici s bakom i djedom po majci. Majka je visokoobrazovana, po struci je liječnica specijalistica, s 30-ak godina radnog staža. Prethodno uključivanju u poludnevni boravak, majka je pokazivala poteškoće iz kruga poremećaja raspoloženja i problematične konzumacije alkohola, no suočila se s time i poduzela korake prema liječenju. Otac je privatni poduzetnik s kojim ne ostvaruje kontakte jer je ranije pokazivao nerazumijevanje prema potrebama djece i bio grub i rigidan u odgoju. Obitelj je visokog socioekonomskog statusa.

Majka navodi da je trudnoća bila rizična, no da su porođaj i rani psihomotorni razvoj prošli uredno. Pohađao je predškolu, niže razrede osnovne škole završavao s vrlo dobrim i odličnim uspjehom, a prve probleme u prilagodbi primijetila je u petom razredu, kada je sina uključila u

obradu psihologa radi sumnje na ADHD. Prosječnih je intelektualnih sposobnosti, bez poteškoća u vidu problema s pažnjom ili pojačane aktivnosti. Problemi unutar obitelji manifestirali su se kao nepoštivanje pravila, nekontrolirano provođenje vremena uz računalo i igre, krađu osobnih predmeta članova kućanstva i preprodaja istih, što je prijavljeno policiji i što je bilo presudno u upućivanju na opservaciju. Dodatan problem u odgoju predstavlja prezaštićivanje od strane baka i djeda koji poništavaju majčine pokušaje odgojnog utjecaja. Iako je upisao željenu srednju školu, ostvarivao je uspjeh slabiji od onog očekivanog prema sposobnostima, a iz iste je izbačen početkom drugog polugodišta prvog razreda radi neprimjereno ponašanja, odnosno velikog broja neopravdanih izostanaka. Prvi razred ponovno je upisao u drugoj srednjoj školi.

M.J.

U poludnevni boravak uključen je u dobi od 14 godina radi problema u školi, kaznenog djela provale i krađe te sumnje na konzumaciju marihuane. Rođen je u patološki obojenoj izvanbračnoj zajednici roditelja koja je prekinuta nakon njegovog rođenja. Kratko je živio s majkom, a u postupku povjere djeteta ostao je živjeti s ocem. Brigu o njemu preuzimaju baka i djed po ocu tijekom očevog dvogodišnjeg izdržavanja kazne zatvora radi raspačavanja opojnih sredstava. Odnos između roditelja je trajno narušen i ne suraduju oko odgoja. S majkom provodi vrijeme kada je ona u Osijeku. Majka je završila srednju školu i zaposlena je sezonski, a otac je završio osnovnu školu i dugotrajno je nezaposlena osoba bez značajnijeg radnog staža, prihod ostvaruje povremenim radom. Otac je zasnovao bračnu zajednicu pa je dječak živio u proširenoj obitelji, s pomajkom i mlađom sestrom. Na istoj adresi, ali u zasebnom kućanstvu žive i baka i djed po ocu koji su uključeni u odgoj. Obitelj je prosječnog socioekonomskog statusa.

Trudnoća i rani psihomotorni razvoj bili su uredni, nekoliko godina prije polaska u školu pohađao vrtić. Tijekom školovanja ostvarivao je slabiji školski uspjeh nego što bi bio očekivan prema njegovim sposobnostima, ponavljao 6.razred, a po upisu u srednju školu i prvi razred. Slobodno vrijeme provodi na nestrukturiran način, družeći se s vršnjacima antisocijalnog ponašanja. Crtao je grafite po javnoj i privatnoj imovini, a postojala je sumnja i da sudjeluje u raspačavanju opojnih sredstava.

D.I.

U poludnevni boravak uključen u dobi od 15 godina radi problema u školi u vidu velikog broja izostanaka i fizičkog sukoba s vršnjakom. Po uključenju uočen je školski uspjeh slabiji od zamijećenih sposobnosti i neopravdani izostanci s nastave. Živi s majkom koja je samohrani roditelj, bez priznatog očinstva. Trudnoća i rani psihomotorni razvoj su prošli uredno, nije bio uključen u vrtić, tek s polaskom u školu upoznaje se sa strukturiranom okolinom. Najstariji je od ukupno troje djece; mlađi brat je također bez upisanog očinstva, a najmlađa polusestra rođena je u izvanbračnoj zajednici majke i partnera za kojeg se saznaje da je sklon konzumaciji alkohola i da nije uključen

u obiteljski život i roditeljstvo. Majka je sklona mijenjanju partnera, odnosno ulaziti u emocionalne veze u kojima nije dovoljno kritična prema izboru partnera te često od najstarijeg sina očekuje da preuzima brigu o mlađoj djeci. Majka je završila srednju školu, no nezaposlena je i uzdržava se od porodiljne naknade i dječjeg doplatka, a očuh radi fizičke poslove. U proširenoj obitelji je i majčin mlađi brat koji je osoba sklona antisocijalnom ponašanju – ovisnik je o psihohaktivnim tvarima i između njega i očuha povremeno dolazi do verbalnih sukoba koji se odvijaju pred djecom. Iako se ranije uspješno bavio sportom, od toga je odustao nakon ozbiljnijih ozljeda i duže vrijeme je sklon slobodno vrijeme provoditi stihiski i nestrukturirano, u društvu vršnjaka i starijih osoba antisocijalnih sklonosti. Član je navijačke skupne radi čega povremeno sudjeluje u organiziranim tučnjavama, zbog čega je i sam pretrpio ozbiljne fizičke napade i ozljede.

M.Š.

U poludnevni boravak uključen u dobi od 13 godina. Nižih je intelektualnih sposobnosti, lošeg akademskog uspjeha. Imao je poteškoće iz kruga ADHD-a i školovao se po individualiziranom programu i uz asistenta. Rani psihomotorni razvoj je bio uredan, a prvi problemi u prilagodbi uočeni su po polasku u osnovnu školu gdje je imao velike probleme s usvajanjem znanja i savladavanjem pisanja i čitanja. Više puta je mijenjao školu, a u međuvremenu je zbog progresije problema u ponašanju upućen na stacionarnu opservaciju nakon čega je bio smješten u odgojnu ustanovu što je rezultiralo poboljšanjem situacije, a u konačnici i povratkom u obitelj te uključivanjem u tretman poludnevног boravka. Kroz duže vremensko razdoblje je izostajala uključnost u strukturirane aktivnosti slobodnog vremena, vrijeme je provodio u društvu očuha koji je pokazivao antisocijalno ponašanje, neprimjereno ponašanja prema vršnjacima i vrlo manjka-vih socijalnih vještina. Obitelj je prosječnog socioekonomskog statusa.

Rođen u braku roditelja kao prvo i jedino dijete. Majci je to bio drugi brak; iz prvoga ima dvije kćerke. Po razvodu braka, živio je s majkom, a s ocem ostvariva kontakt koji je prekinut po očevoj obvezi izdržavanja kazne zatvora radi krađa u trajanju od tri godine. Kontakt s ocem ponovno je uspostavljen po njegovom izlasku iz ustanove, ali nije redovan. Kako je majka zasnovala novi brak, živi s njom i očuhom s kojim ostvaruje dobar odnos. Očuh je također je bio na izdržavanju kazne zatvora u trajanju od godine dana, ali radi višestrukih prometnih prekršaja. Nezaposlen je, ilegalno se bavi autolimarskim poslovima što mu je struka. Majka je po zanimanju frizerka, do uključivanja dječaka u poludnevni boravak ostvarila je šest godina radnog staža izvan struke, radeći na poslovima zbog kojih je često bila odsutna od kuće. U odgoju je nedosljedna i permisivna, a očuh kojeg dječak prihvata kao osobu u poziciji autoriteta je antisocijalnog ponašanja.

Za maloljetnike, čiji slučajevi su opisani u tekstu iznad, ispunjena je ček-lista rizičnih čimbenika prema priručniku „Procjena, planiranje i izvještavanje u izvršavanju maloljetničkih alternativnih sankcija“ (Ricijaš, 2012). Ček-lista statičkih i dinamičkih čimbenika rizika samo je jedan od instrumenata sadržanih u priručniku, a služi za procjenu kriminogenog rizika. U ovom radu instrument je poslužio za analizu i opisivanje rizičnih faktora koji su prepoznati kod većine slučajeva, a također su opisani i zaštitni faktori te ciljevi tretmana. Za potrebe ovog rada napravljena je usporedba čimbenika rizika i analizirani su oni čimbenici koji su u navedenom instrumentu označeni s umjerenim i visokim rizikom te su prisutni kod većine maloljetnika (3 ili više). Lista rizičnih čimbenika koji doprinose pojavi maloljetničke delinkvencije je puno duža, no u ovom radu ćemo opisati samo one čimbenike koji su prisutni u promatranih pet slučajeva. Iz takve analize možemo zaključiti koji su rizični čimbenici najzastupljeniji te na kojim se potrebama temeljio tretman poludnevног boravka za maloljetne počinitelje kaznenih djela koji su bili uključeni.

U području individualnih čimbenika rizika najzastupljeniji su sljedeći čimbenici: nepromišljeno i impulzivno ponašanje, agresivno reagiranje u situacijama frustracije, potreba za traženjem uzbuđenja (avantura), konzumiranje sredstava ovisnosti, nezainteresiranost za školu, neizvršavanje školskih obveza te neopravdani izostanci, antisocijalni stavovi i uvjerenja te kriminalni identitet, slabe socijalne i komunikacijske vještine. Tretman poludnevног boravka usmjeravao se na jačanje zaštitnih čimbenika i postizanje određenih tretmanskih ciljeva. Primjerice, kada je prisutno nepromišljeno i impulzivno ponašanje, zaštitni je čimbenik to da maloljetnik u nekim očekivanim situacijama, kao što je razgovor s odgajateljima, pokazuje primjerene emocijonalne reakcije, a nastoji se kod maloljetnika poticati razvoj vještine samokontrole. U slučaju agresivnog reagiranja u situacijama frustracije, potiče se jačanje zaštitnog čimbenika da maloljetnik bude u mogućnosti tolerirati frustraciju te da se smanji učestalost incidentnih ponašanja, kako bi se postigao cilj razvijanja primjerenih reakcija u situacijama frustracije i usvajanja tehnika nenasilnog rješavanja sukoba. Kada se kod maloljetnika uoči rizik kao što je potreba za traženjem uzbuđenja (avantura), potrebno je usmjeravati tu potrebu i poticati zainteresiranost za sudjelovanjem u različitim aktivnostima kako bi se kod maloljetnika razvili i drugi interesi te kritičko razmišljanje, a napisljetu kako bi na strukturiran i kvalitetan način maloljetnik provodio slobodno vrijeme. Za rizični čimbenik povezan s konzumiranjem sredstava ovisnosti, zaštitni čimbenik predstavlja činjenica da nije došlo do razvoja ovisničkog ponašanja te se kroz redovite kontrole može prevenirati daljnja konzumacija. Rizici koji su povezani s nezainteresiranošću za školu, neizvršavanje školskih obveza te neopravdano izostajanje s nastave, nastoje se smanjiti na način da se potiče trud oko izvršavanja obveza i pruža svakodnevna podrška u obrazovanju, a također se potiče veći nadzor odgajatelja i/ili roditelja oko izvršavanja školskih obaveza kako bi se postigao cilj veće motivacije za školovanjem te redovno i samostalno izvršavanje obveza. Kada se kod maloljetnika uoče antisocijalni stavovi i uvjerenja te razvoj kriminalnog identiteta, maloljetnika se osnažuje i podržava kako bi bio motiviran na promjenu ponašanja te omogućavanje da se maloljetnik potvrdi kroz druge prosocijalne aktivnosti, a time se postižu ciljevi da bude motiviran za promjenu ponašanja, da razvije kritičko mišljenje i prosocijalne interese. U slučaju da nisu razvijene socijalne i komunikacijske vještine, tretman se usmjerava na razvijanje određenih vještina kako bi se maloljetnika osnažilo za lakše

sklapanje prijateljstava, za prilagodbu u grupu vršnjaka te uključivanje u različite aktivnosti s vršnjacima i odraslima.

Kod okolinskih čimbenika rizika u odnosu na obilježja rizika najzastupljeniji su sljedeći čimbenici: nedostatak adekvatnog roditeljskog nadzora, permisivno i nedosljedno ponašanje roditelja, površna suradnja roditelja u tretmanu, sociopatološke pojave ili antisocijalno ponašanje članova obitelji, nestabilni/loši uvjeti života. Kod maloljetnika koji nemaju adekvatan roditeljski nadzor, osnažuje se druge članove obitelji koji pomažu u brizi za maloljetnika (npr. baka, djed) da preuzmu aktivniju ulogu, a također se kao zaštitni čimbenik nastoji povećati nadzor stručnjaka (odgajatelja), dok je cilj tretmana omogućiti adekvatan nadzor maloljetnika, što se ponekad postiže i kroz uspostavljanje kvalitetnije suradnje s roditeljima kako bi se ojačale njihove roditeljske kompetencije i kako bi kvalitetnije brinuli za maloljetnika i nadzirali ga. Kada je uočeno permisivno i nedosljedno ponašanje roditelja, često se uočava kao zaštitni čimbenik blizak odnos između maloljetnika i roditelja te njihova međusobna povezanost, no kroz tretman poludnevnnog boravka se kroz roditelja nastoji razviti autoritativni i dosljedni roditeljski stil. Često se kroz tretman poludnevnnog boravka može primijetiti površna suradnja roditelja u tretmanu pa je tada kod roditelja potrebno razvijati intrinzičnu motivaciju za sudjelovanjem u tretmanu i usmjerenost na interes njihovog djeteta. Kada su kod nekog od članova obitelji prisutne sociopatološke pojave ili antisocijalno ponašanje, nastoji se te članove obitelji uključiti u primjereni tretman, a maloljetniku se pruža emocionalna i psihološka podrška kako bi se na adekvatan način nosio sa stresnim životnim situacijama.

Okolinski čimbenici rizika koji se tiču obilježja škole, a koji su najzastupljeniji kod navedenih slučajeva maloljetnika su slabije ocjene u tekućoj školskoj godini i visoka stopa delinkventnog ponašanja drugih učenika u školi. Kada se uoči rizični čimbenik slabijeg školskog uspjeha u tekućoj školskoj godini, maloljetniku se pruža dodatna pomoć osigurana uključivanjem u tretman i uspostavlja se suradnja s djelatnicima škole kako bi se postigao bolji školski uspjeh, a istovremeno se kod maloljetnika podržava razvoj samostalnosti u obrazovnom radu. U slučaju da maloljetnik pohađa školu u kojoj je visoka stopa delinkventnog ponašanja drugih učenika, jedan od zaštitnih čimbenika može biti školski pedagog koji ima pozitivan autoritativni utjecaj na maloljetnika, no nastoji se i kroz jačanje vještina odupiranja negativnom utjecaju vršnjaka osnaživati maloljetnika kako bi se nosio s ovim rizikom.

Rizici koji spadaju u obilježja vršnjaka s kojima se maloljetnik druži pripadaju također okolinskim čimbenicima rizika, a kroz ovu analizu uočeno je da su najzastupljeniji čimbenici u navedenim slučajevima antisocijalna djevojka, zatim društvo u kojem se maloljetnik kreće i najbliži prijatelji poznati su kao počinitelji kaznenih djela ili osobe antisocijalnog ponašanja te rizičan čimbenik predstavljaju izlasci na rizična mjesta (npr. određeni parkovi, lokali i sl.). Jednako kako antisocijalna djevojka predstavlja rizičan čimbenik, tako s druge strane, prosocijalna djevojka predstavlja zaštitni čimbenik stoga se kroz tretman poludnevnnog boravka podržavaju mlađe-načke veze s osobom koja podržava pozitivnu promjenu ponašanja kod maloljetnika. Kada se maloljetnik druži uglavnom s osobama antisocijalnog ponašanja, zaštitni čimbenik predstavlja druženje i s vršnjacima prosocijalnog ponašanja (npr. drugo društvo, prijatelji iz osnovne

škole...) te se takvi odnosi nastoje još dodatno ojačati. Kada maloljetnici izlaze na rizična mesta, podržava ih se u suzdržavanju od odlazaka na takva rizična mjesta te se nastoji pronaći neka alternativa kako bi se ovaj rizik smanjio.

Zadnji na listi okolinskih čimbenika tiču se obilježja zajednice pa je tako rizik prisutan u zajednicama gdje je veća dostupnost droga, oružja i sl., u zajednicama koje su ekonomski deprivirane i gdje je visoka stopa kriminaliteta. Kod maloljetnika čiji slučajevi su analizirani u ovom radu, nisu uočeni rizici na strani zajednice, već samo u određenom društvu u kojem se maloljetnici kreću. U slučaju da se uoče rizici kao što je dostupnost droga, oružja ili činjenje kriminalnih djela, ta saznanja stručnjaci trebaju prijaviti policiji.

PILOT PROGRAM U SKLOPU PROJEKTA „POKRETAČI PROMJENE – PODRŠKA RESOCIJALIZACIJI I REINTEGRACIJI MLADIH POČINITELJA KAZNENIH DJELA“

Temeljem poznavanja rizičnih i zaštitnih čimbenika, potreba mladih počinitelja kaznenih djela te iz iskustva rada s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela kroz poludnevni boravak, kroz provođenje posebne obaveze uključivanja u savjetodavni rad i kroz provedbu drugih projekata koji su uključivali tu ciljanu populaciju, u sklopu projekta „Pokretači promjene“ osmišljen je pilot program za razvoj životnih vještina kod mladih počinitelja kaznenih djela. U pilot program je planirano uključivanje 10 sudionika u dobi od 16 do 35 godina s područja Osječko-baranjske županije koji su u zadnjih pet godina bili uključeni u institucionalni tretman (u penalnoj ustanovi, domu za odgoj ili odgojnog domu). Promatraljući rizične i zaštitne čimbenike koji su kod te populacije zajednički i važni za resocijalizaciju te prevenciju recidivizma, pilot program se usmjerava na provedbu edukativnih aktivnosti i pružanje psihosocijalne podrške mladim počiniteljima kaznenih djela. S obzirom na izazov s kojim smo se suočili prilikom provedbe pilot programa – globalnom pandemijom bolesti COVID-19, pojavila se potreba za prilagodbom radionica i pružanja psihosocijalne pomoći i podrške na način da se dio ovih aktivnosti provodi online (putem raznih telekomunikacijskih tehnologija) te je tako omogućeno sudionicima sudjelovanje u pilot programu od kuće ili s udaljene lokacije. Pilot program se sastoji od provedbe treninga praktičnih životnih vještina, izrade prijedloga programa stručnog usavršavanja te individualnog i grupnog psihosocijalnog rada. Trening praktičnih životnih vještina usmjeren je na jačanje i razvoj socijalnih i stručnih kompetencija mladih počinitelja kaznenih djela, a kroz koji dobivaju konkretne vještine korisne za povećanje njihove konkurentnosti na tržištu rada, jačaju svoje samopouzdanje i samopoštovanje te razvijaju socijalne vještine.

LITERATURA:

1. Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlađe i Socijalnu politiku (2014). Nacionalni program za mlađe za razdoblje od 2014. do 2017. godine. Preuzeto s <http://arhiva.mladi-eu.hr/wp-content/uploads/2015/07/Nacionalni-program-za-mlađe-14-17.pdf>
2. Zakon o sudovima za mlađež. *Narodne novine* 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19
3. Ricijaš, N. (2012). Procjena, planiranje i izvještavanje u izvršavanju maloljetničkih sankcija. Ministarstvo socijalne politike i mlađih. Priručnik za edukaciju.
4. Stašević, I., Derk D. (2016). Osobitosti maloljetničke delinkvencije u RH. *Policija i sigurnost*. (Zagreb), vol. 25. (2016), broj 3, str. 259-275
5. Ricijaš, N. (2009). Atribuiranje vlastitog delinkventnog ponašanja nisko rizičnih i visoko rizičnih maloljetnih delinkvenata. *Kriminologija i socijalna integracija*. Vol. 17 (2009) Br. 1, 1-96

STIGMATIZACIJA I MLADI U SUKOBU SA ZAKONOM

Izv.prof.dr.sc. **Marijana Majdak**

Pravni fakultet Sveučilište u Zagrebu

Studijski centar socijalnog rada

UVOD

U posljednjih 30-ak godina brojna istraživanja u području kriminologije bave se razmatranjem učinkovitošću društvene reakcije na neprihvatljivo ponašanje te u tom kontekstu posebno stigme mladih počinitelja kaznenih djela. Saznanja koja smo u pogledu stigmatizacije mladih počinitelja kaznenih djela dobili ukazuju na to da stigmatizacija kao i negativne reakcije društva na društveno neprihvatljivo ponašanje između ostalog dovode do nižeg samopoštovanja (Kaplan i Johnson, 1991.), lošijeg samopoimanja (Harris, 2006.), problema u školovanju (Bodwitch, 1993.), učestalijeg delinkventnog ponašanja mladih (Adams i sur. 2003., Gray-Ray i Ray, 2003.) te u konačnici do smanjenih životnih mogućnosti u budućem životu (Bernburg i Krohn, 2003., Hirschfield, 2004.).

Tema etiketiranja i stigmatizacije istraživana je najviše kada govorimo o skupinama društva ili pojedincima koji se po nekim obilježjima razlikuju od ostalih do te mjere da im okolina i društvo daje do znanja da vide tu razliku i da je ne prihvaćaju. Etiketiranje je postupak pridodavanja etikete drugoj osobi ili skupini. Etiketa može biti pozitivna i/ili negativna, kao i formalna (od strane relevantnih institucija, zakona) i neformalna (od strane bliskih osoba iz okoline). Stigma (grč. žig, znamenje, sramota, ruglo) je negativna etiketa. Ona predstavlja socijalni konstrukt koji uključuje dvije komponente: 1. prepoznavanje različitosti na temelju neke oznake i 2. obezvređivanje osobe koja je nositelj te oznake. Stigmatizacija je posljedica negativnog etiketiranja i povezana je sa stavovima, predrasudama i stereotipima. Stigmatizacija, kao i etiketiranje može biti formalna i neformalna. Formalna je od strane relevantnih institucija u društvu i od strane zakona, a neformalna od strane bliskih osoba iz okoline. Kada govorimo o mladima u sukobu sa zakonom formalna stigmatizacija se može promatrati kroz otkrivanje kaznenog djela, postupak pri Državnom odvjetništvu i sudu i određenu mjeru, a neformalna se može se istraživati među različitim osobama iz okoline o njihovim stavovima, emocijama i ponašanjima prema mladima u sukobu sa zakonom kao i ispitivanjem samih mladih u sukobu sa zakonom o njihovom vlastitom doživljaju reakcija i ponašanja drugih iz okoline prema njima. Valja spomenuti i dimenzije: vidljivost i kontrolabilnost stigme. Naime, kod nekih osoba i skupina stigma je vidljiva (npr. osobe s invaliditetom) dok kod nekih drugih nije uvijek (npr. mladi u sukobu sa zakonom). Vidljivost

ponekad može dodatno pojačati stigmatizaciju. Što se tiče kontrolabilnosti (koliko sama osoba nositelj stigme smatra da može utjecati na nju), ona je također važna komponenta jer kada govorimo o mladima u sukobu sa zakonom puno je pozitivnije, zdravije i bolje za njihovu budućnost ako smatraju da sami mogu utjecati na svoju stigmu i kontrolirati ju. Posljedice stigmatizacije su brojne i uglavnom nepovoljne, a neke od njih su: obezvredivanje, omalovažavanje, lošije samopostovanje i samopoimanje, nedostupnost sredstava i mogućnosti koje su dostupne ostalim mlađima. Istraživanja su pokazala da je stigmatizacija povezana sa slikom o sebi (samopoimanjem i samopoštovanjem) koju stvaramo u interakciji s drugima (Landry, 2002.). U adolescenciji (kada je razvoj identiteta naglašen) slika o sebi posebno je značajna i određuje ponašanja, ali i reakcije drugih. O tome govore brojni znanstvenici: Bandura, 1979., recipročni determinizam; Merton, 1949., samoispunjavajuće proročanstvo; Snyder, 1984., koncept bihevioralne potvrde; Rosenthal, 1968., Rosenthalov efekt. Navedeni autori unutar korištenih termina objašnjavaju da je naše ponašanje rezultat naše uloge, vlastitih očekivanja, ali i očekivanja drugih. Tako se naša uvjerenja o nekome mogu ostvariti jer ih našim ponašanjem potaknemo da se ostvare. Roditelji koji djetetu neprestano šalju poruku da sve što radi ne valja postupno će dovesti do toga dijete zaista ništa neće raditi dobro jer će povjerovati da je to istina. Prihvatići će to kao dio svojeg identiteta i konačno se neće niti truditi promijeniti nešto što misli da ne može promijeniti.

Teorijsko utemeljenje za stigmatizaciju počinitelja kaznenih djela nalazi se u sociološkim teorijama maloljetničke delinkvencije. Navedene teorije uzimaju u obzir biološke i socijalne osobine ličnosti, ali promatraju i različite društvene uzroke koji utječu na formiranje delinkventnog ponašanja, kao i utjecaj pojedinca na društvene odnose. Uz teorije etiketiranja, koje su polazna točka ovog istraživanja, elemente koji govore o utjecaju društva i društvenih reakcija (stigmatizacije) na delinkventno ponašanje nalazimo i u ekološkim teorijama, teorijama društvene kontrole, teoriji simboličkog interakcionizma, teoriji akumulacije nepovoljnosti i teoriji učenja.

Za razliku od drugih teorija koje objašnjavaju delinkventno ponašanje teorija etiketiranja fokusira se na podržavajuće faktore kriminalnog ponašanja, a ne na njegovo porijeklo. Uzroci kršenja zakona od strane mlađih mogu biti brojni: slabi obiteljski odnosi, susjedski konflikt, pritisak vršnjaka, psihološke ili biološke abnormalnosti. Ako je delinkventno ponašanje mlađe osobe otkriveno, okrivljeniku će biti pripisana negativna društvena etiketa koja ga može pratiti u životu. Ta etiketa može biti: «problematičan», «maloljetni delinkvent», «mentalac», «retardirani», «kriminalac», «drogeraš» i «lopop».

Teoretičari etiketiranja vjeruju da negativne etikete djeluju na ponašanje. Ako djeca konstantno dobivaju negativnu povratnu informaciju od roditelja, nastavnika, sudaca i drugih čije im je mišljenje važno, njihovo ponašanje će se postupno prilagoditi tim negativnim očekivanjima; oni postaju osobe kakvima ih drugi vide. Na taj način etiketiranje i stigmatizacija može stvoriti novi, devijantni identitet.

Budući je naše ponašanje sastavljeno od uloge koju imamo, očekivanja nas samih i očekivanja drugih od nas kroz proces preuzimanja uloga mlađi mogu povjerovati ili reflektirati procjene

drugih o sebi (Matsueda, 1992., prema Hirschfield, 2004.). Ponašanje u skladu s time kako ih drugi vide mlade može navesti da se ponašaju na devijantan način umjesto na pro-socijalni (Maruna, 2001.). Istovremeno precepција mladih kao „problematičnih“ može osobe iz njihove okoline (predstavnike vlasti, nastavnike, ravnatelje i poslodavce) potaknuti da ih kazne, isključe ili negativno procjene. Takve reakcije mogu dovesti do nagomilavanja nepovoljnosti (izostanak školovanja, nemogućnost zaposlenja, problemi u stvaranju kvalitetnih odnosa...) (Sampson i Laub, 1997., prema Hirschfield, 2004.) ili uključivanjem u kriminalne mreže (Hagan, 1993., prema Hirschfield, 2004.). S obzirom da se sve odvija preko koncepta samopoimanja i samopoštovanja, tj. slike o sebi koju su ti mladi stvorili važno je da etiketiranje, tj. stigmatizacija zadovolji neke preduvijete da bi se etiketa održala. Prvi preduvjet je da delinkvent i njegovo društveno okruženje mora prepoznati etiketu kao dio delinkventovog moralnog karaktera, drugi da ponašanje osoba iz njegovog društvenog okruženja treba signalizirati da je delinkventu pripisana negativna etiketa, a treći da delinkvent mora (svjesno ili nesvjesno) razumijeti i prihvati etiketu i ponašati se u skladu s njom (Matsueda, 1992.). Proces etiketiranja određen je i brojnim društvenim faktorima uključujući kako zajednica percipira formalno sankcioniranje, jesu li društvene norme prihvачene od većine pripadnika, od kojeg stupnja je neko djelo kršenje tih normi i koliko su društvene vrijednosti usvojene kod kažnjenika i njegovih značajnih drugih.

Teorije etiketiranja su imale veliki utjecaj na prevenciju delinkvencije tijekom posljednja dva desetljeća jer teoretičari etiketiranja zastupaju strategije nekažnjavanja u prevenciji i kontroli delinkvencije. Smatraju da pravosudni sustav treba omogućiti proces izlječenja, uključivanja mladih u zajednicu, a ne kažnjavanja i osvete. Naglasak u takvom postupanju je na interakcijama između počinitelja i žrtve u kojima treba dovesti do empatičnosti i pokušaja razumijevanja između žrtve i počinitelja. Načini koji se koriste u tu svrhu su: posredovanje, stvaranje konsenzusa, pomirenje (pomirba žrtve i okrivljenika i pregovaranje o nadoknadi štete).

Prema ekološkoj teoriji (začetnici: pripadnici Čikaške škole Shaw i McKay 20-ih i 30-ih godina 19.st., prema Siegel i Senna, 2000.) društveni procesi i odnosi objašnjavaju se kao posljedica utjecaja prostora i položaja ljudi u prostoru na ljudsko ponašanje i društvene ustanove (Janković i Pešić, 1988.), a ponašanje koje karakterizira kršenje pravnih normi je ishod zajednice i društvenih snaga koje djeluju u urbanoj zajednici, a ne pojedinca.

Okolina, reakcije okoline na pojedince i obrnuto mogu utjecati na ponašanje pojedinca. S tim u skladu problemu etiketiranja i stigmatizacije bilo koga u društvu pa tako i mladih koji čine kaznena djela treba posvetiti prikladnu pozornost.

Teorije učenja također, pripadaju u skupinu socioloških teorija društvenih procesa. Teorije učenja razvile su nekoliko pravaca tj. podteorija. Tako jedna od teorija učenja koja se najčešće i spominje u literaturi je Teorija diferencijalne asocijacije čiji predstavnik je Sutherland 1978. (prema Sutherland i Cressey, 1978.) zastupa da djeca koja žive čak u najugroženijim područjima mogu se zaštititi od kriminala ako su naučila pravilne moralne vrijednosti, stavove i ponašanja od svojih roditelja, vršnjaka, nastavnika i susjeda. Delinkvencija se uči u interakciji s drugim osobama, u procesu komunikacije, učestalom kontaktima s delinkventnim osobama, ali i psihološkim aspektima kriminaliteta (kako se nositi sa krivnjom).

Teorija simboličkog interakcionizma je novija razvojna teorija koju je razvio Thornberry u 80-im godinama 20.st. Prema toj teoriji interakcije mlađih s institucijama i događajima tijekom života određuju obrasce kriminalnog ponašanja koji evoluiraju tokom vremena. Teoretičari simboličkog interakcionizma smatraju da se vršenje kaznenih djela može povezati s društvenim vezama tijekom adolescencije, naročito slabom povezanošću i privrženošću roditeljima, ne prihvaćanju obveza u školi i nevjerovanju u društvene vrijednosti. Kao i razvojni model, teorija simboličkog interakcionizma uzima u obzir utjecaj rizičnih faktora kao što je nizak društveni status; mlađi koji odrastaju u društveno neorganiziranim područjima u najvećem su riziku da stvore slabe društvene veze i postanu delinkventi. Delinkventno ponašanje potiču društvena okruženja u kojima se devijantne vrijednosti i stavovi mogu naučiti i učvrstiti (delinkventni vršnjaci). Prema toj teoriji ozbiljni delinkventi stvaraju sustav vrijednosti koji odgovara njihovom vrijednosnom stilu života. Oni traže društvo onih koji dijele njihove interese i koji će učvrstiti njihove vrijednosti o svijetu i podržati njihovo delinkventno ponašanje (subkulture).

Teorija akumulacije nepovoljnosti relativno je novija razvojna teorija koju su razvili Sampson i Laub 90-ih godina 20.st. Usko je vezana uz teorije etiketiranja i stigmatizaciju. Prema mišljenju teoretičara akumulacije nepovoljnosti, počinjenje kaznenog djela ima izvorni bihevioralni utjecaj na vjerojatnost počinjanja kaznenih djela u budućnosti (Sampson i Laub, 1997.). Dakle, čin kriminaliteta direktno ili indirektno određuje buduću vjerojatnost uključenosti u kriminalitet (Nagin i Paternoster, 1991., prema Sampson i Laub, 1997.). Teoretičari akumulacije nepovoljnosti zastupaju razvojni model u kojem delinkventno ponašanje ima sistematski utjecaj smanjivanja veza s okolinom i institucijama koje osobu povezuju s društvom (pristup poslu, braku i sl.). Na primjer, delinkvencija može biti povezana s lošim uspjehom u školi, s druženjem s delinkventnim osobama i nemogućnošću zaposlenja što povećava kriminalitet u odrasloj dobi (Tittle, 1988., prema Sampson i Laub, 1997.). Ozbiljna kaznena djela onemogućavaju počiniteljima postizanje uspjeha u raznim područjima u životu tako da stigmatizirani delinkventi imaju smanjene mogućnosti za konvencionalni život (Moffitt, 1993., prema Sampson i Laub, 1997.). Kumulativni kontinuitet nepovoljnosti stoga nije samo rezultat pojedinačnih razlika u kriminalnim sklonostima nego dinamički proces jer antisocijalno ponašanje u djetinjstvu i delinkvencija u adolescenciji učvršćuju kriminalitet u odrasloj dobi kroz oslabljivanje društvenih veza. Vjeruje se da je proces akumulacije nepovoljnosti povezan s četiri ključne institucije društvene kontrole: obitelji, školom, vršnjacima i društvenim/zakonskim sankcijama.

Kada se radi o mladima u sukobu sa zakonom radi se o zakonskom terminu, odnosno, etiketi za maloljetnu osobu koja zbog počinjenog kaznenog djela prolazi postupak pred nadležnim državnim institucijama (Državno odvjetništvo i sud) te joj se nakon provedenog postupka određuje mjera u skladu sa Zakonom o sudovima za mladež RH. Zakonom o sudovima za mladež RH kazneno odgovorne su osobe od 14 godina do 21 godine starosti. Unutar skupine kazneno odgovornih zahvaćenih Zakonom o sudovima za mladež nalaze se tri kategorije (mlađi maloljetnici 14-16 godina, stariji maloljetnici 16-18 godina i mlađi punoljetnici 18-21 godine) i o tome u koju kategoriju u vrijeme počinjenja kaznenog djela, odnosno provedbe postupka mlađa osoba pripada ovisi koje joj se mjere prema Zakonu o sudovima za mladež mogu izreći.

Gledano prema spolu, sva istraživanja i statistike u svijetu pokazuju da se unutar populacije mlađih počinitelja kaznenih djela puno veći udio muške populacije, odnosno dječaka i mlađica jer su djevojčice i djevojke zastupljene u svega 4,5 – 7,7 %.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Iz ranije navedenog slijedi cilj istraživanja: istražiti razinu stigmatiziranosti maloljetnih počinitelja kaznenih djela i utvrditi povezanost formalne i neformalne stigmatizacije s njihovom slikom o sebi.

S obzirom na cilj istraživanja glavna je hipoteza: Postoji povezanost između razine stigmatiziranosti maloljetnih počinitelja kaznenih djela i njihove slike o sebi.

Svrha ovog istraživanja je ispitati prisutnost i oblike stigmatizacije maloljetnih počinitelja kaznenih djela u Hrvatskoj i povezanost stigmatizacije s obilježjima njihove ličnosti i slikom o sebi.

Kako se radi o složenom cilju on je razrađen kroz sljedeće istraživačke probleme:

1. *Ispitati razlikuje li se doživljaj stigmatiziranosti maloljetnika s obzirom na razinu formalne stigmatizacije koja se promatra kroz primjenu načela oportuniteta, izrečenost izvanzavodske mjere ili smještanje u ustanovu.*

H1. Očekuje se da će doživljaj stigmatiziranosti biti u skladu s formalnom stigmatizacijom tj. da će najmanji doživljaj stigmatiziranosti biti zabilježen kod sudionika s primjenjenim načelom oportuniteta (koji su manje formalno stigmatizirani od ostalih jer nisu bili u postupku pred sudom), a najveći kod sudionika smještenih u ustanove (koji su najviše formalno stigmatizirani u odnosu na ostale). Maloljetnici kojima su izrečene izvanzavodske mjere iskazivati će o većem doživljaju stigmatizacije u odnosu na maloljetnike s primjenjenim načelom oportuniteta i manjem doživljaju stigmatizacije u odnosu na maloljetnike smještene u ustanovu.

2. *Ispitati razlikuju li se maloljetnici s izrečenim izvanzavodskim mjerama, maloljetnici smješteni u ustanovu i njihovi vršnjaci koji nisu evidentirani kao počinitelji kaznenih djela, te im nisu izrečene mjere s obzirom na eksternalnost i samomotrenje.*

H2. Očekuje se da će rezultat na Skali eksternalnosti biti viši kod maloljetnika s izrečenim izvanzavodskim mjerama i maloljetnika smještenih u ustanovu u odnosu na njihove vršnjake koji nisu počinili kazneno djelo i kojima nisu izrečene mjere. Također se očekuje da će maloljetnici koji su smješteni u ustanovu imati viši rezultat na Skali eksternalnosti nego maloljetnici kojima je izrečena izvanzavodska mjera.

H2.1. Očekuje se da će samomotrenje kod maloljetnika s izrečenim izvanzavodskim mjerama i maloljetnika smještenih u ustanovu biti niže u odnosu na njihove vršnjake koji nisu počinili kazneno djelo i kojima nisu izrečene mjere. Također, promatrujući maloljetnike koji su smješteni u ustanovu u odnosu na maloljetnike kojima su izrečene izvanzavodske mjere očekuje se da će samomotrenje kod maloljetnika koji su smješteni u ustanovu biti niže.

3. *Ispitati razlikuje li se slika o sebi (samopoimanje i samopoštovanje) maloljetnika s izrečenim izvanzavodskim mjerama i maloljetnika smještenim u ustanovu od slike o sebi njihovih vršnjaka koji nisu počinili kazneno djelo i kojima nisu izrečene mjere.*

H3. Očekuje se da će slika o sebi (samopoimanje i samopoštovanje) maloljetnika koji nisu počinili kazneno djelo i nisu im izrečene mjere biti pozitivnija (bolji/niži ukupni rezultat na mjeri samopoimanja, kao i na pojedinim aspektima samopoimanja, te veće samopoštovanje) u odnosu na maloljetnike s izrečenim izvanzavodskim mjerama i maloljetnike smještene u ustanovu. Također, očekuje se da će slika o sebi (samopoimanje i samopoštovanje) maloljetnika kojima su izrečene izvanzavodske mjere biti pozitivnija (bolji/niži ukupni rezultat na mjeri samopoimanja, kao i na pojedinim aspektima samopoimanja, te više samopoštovanje) u odnosu na maloljetnike smještene u ustanovu.

4. *Ispitati povezanost doživljaja neformalne stigmatizacije maloljetnika s izrečenim izvanzavodskim mjerama i maloljetnika smještenih u ustanovu s njihovom slikom o sebi (samopoimanje i samopoštovanje)*

H4. Očekuje se da će maloljetnici s izrečenim izvanzavodskim mjerama i maloljetnici smješteni u ustanovu koji izvještavaju o većem doživljaju negativnog ponašanja drugih (stigmatizacija) imati negativniju sliku o sebi (lošiji/viši rezultat na ukupnoj mjeri samopoimanja, kao i na pojedinim aspektima samopoimanja, te niži rezultat na skali samopoštovanja).

5. *Utvrđiti relativni doprinos skupina socio-demografskih varijabli (školovanja, strukture obitelji, procjene socio-ekonomskog statusa obitelji, prethodnih intervencija prema obitelji), vrste stigmatizacije (formalne i neformalne), samomotrenja i eksternalnosti objašnjenju samopoimanja i samopoštovanja maloljetnika s izrečenim izvanzavodskim mjerama i maloljetnika smještenih u ustanovu.*

H5. Očekuje se značajan samostalni doprinos svakoga skupa prediktorskih varijabli (socio-demografskih, stigmatizacije, eksternalnosti i samomotrenja) boljem objašnjenju slike o sebi (samopoimanja i samopoštovanja) maloljetnika s izrečenim izvanzavodskim mjerama i maloljetnika smještenih u ustanovu, pri čemu će se kao najbolji prediktori pokazati formalna i neformalna stigmatizacija.

SUDIONICI ISTRAŽIVANJA

Ukupno je u istraživanju sudjelovalo 704 sudionika muškog spola - mladići

A = maloljetnici u dobi 14-20 godina **bez izrečenih mјera** (N=432) – nisu formalno stigmatizirani

B = maloljetnici u dobi 14-21 godina počinitelji kaznenih djela s izrečenom **izvanzavodskom mјerom** (N=146) – formalno stigmatizirani manje

B1 = prema kojima je primjenjeno načelo oportuniteta (N=89)

B2 =s izvanzavodskim mjerama (N=57)

C = maloljetnici 16-21 godina smješteni u **ustanovu** (N=126) – formalno stigmatizirani jače

C1 = nakon provedenog sudskog postupka zbog počinjenog kaznenog djela (N=84)

C2 = temeljem rješenja CZSS zbog problema u ponašanju (N=42)

INSTRUMENTI

1. Upitnik o općim i socio-demografskim podacima konstruiran za potrebe ovog istraživanja (o dobi, obiteljskoj i materijalnoj situaciji, počinjenim kaznenim djelima, ranijim intervencijama prema maloljetniku i njegovoj obitelji)

2. Upitnik samopoštovanja (Coopersmith, 1967.)

25 tvrdnji, točno/netočno

Pouzdanost upitnika Cronbach alpha 0,77-0,79, na ovom uzorku 0,85.

3. Skala eksternalnosti (Bezinović, 1988.)

10 čestica, samoprocjena 1-5, jednodimenzionalna

Pouzdanost Cronbach alpha 0,80 - 0,89, na ovom uzorku 0,85.

4. Skala samomotrenja (Snyder, 1979.)

25 tvrdnji, točno/netočno

Dvije dimenzije: Javni nastup i Usmjerenost na druge

Pouzdanost Kuder-Richardson 0,70 – 0,83, na ovom uzorku 0,49.

5. Offerov revidirani upitnik samopoimanja (Offer, 1992.)

Mjeri samopoimanje u sljedećim područjima:

psihološko (tri subskale: emocionalnog raspoloženja, kontrole impulsa, tjelesnog samopoimanja), socijalno (tri subskale: socijalnih odnosa, morala, obrazovno profesionalno-radnih ciljeva), spolno (izuzeto iz ovog istraživanja), obiteljsko, suočavanje (dvije subskale: suočavanje s vanjskim svijetom, mjerjenje snage ega), psihopatologija i idealizam

129 čestica (ovdje korišteno 119 čestica), samoprocjena 1-6

Pouzdanost Cronbach alpha 0,48 do 0,88, na ovom uzorku 0,94.

6. Upitnik za ispitivanje doživljaja neformalne stigmatizacije UNS-D (Majdak i Kamenov, 2006.)

Likertova skala, 30 tvrdnji, raspon odgovora 1-5

F1 Strah i negativna očekivanja drugih - 9 čestica (objašnjava 17,33% varijance)

F2 Ponižavanje i odbacivanje od okoline - 11 čestica (objašnjava 17,25% varijance)

F3 Negativna percepcija nastavnika - 4 čestice (objašnjava 12,27% varijance)

F4 Negativna percepcija roditelja i rođaka - 6 čestica (objašnjava 11,03% varijance)

Pouzdanost Cronbach alpha za ukupni upitnik je 0,94;

za F1=0,83, za F2=0,87, za F3=0,88 i za F4=0,76

POSTUPAK KONSTRUKCIJE UNS-D

- Fokusirane grupe s maloljetnicima s problemima u ponašanju i mladima u sukobu sa zakonom (Dom za odgoj djece i mladeži Karlovac (N=16) i Odgojni dom Pahinsko Ivanec (N=16))
- Formuliranje tvrdnji: 42 tvrdnje
- Na uzorku od 272 maloljetnika s problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom od početno predloženih tvrdnji izabrano je 30, izbačene su one koje su s ukupnim rezultatom korelirale manje od 0,30

NAČIN PRIKUPLJANJA PODATAKA

- A. Maloljetnici bez izrečenih mjera (prigodni uzorak) ispitani su u školama u okviru jednog školskog sata
- B. Maloljetnici s izvanzavodskim mjerama (prigodni uzorak) ispitani su u Državnom Odvjetništvu u Zagrebu, CZSS Zagreb i Osijek, Savjetovalištu za prevenciju ovisnosti grada Zagreba
- C. Maloljetnici smješteni u ustanovu ispitani su u ustanovama u kojima se nalaze (Zagreb, Zadar, Ivanec, Split, Mali Lošinj, Osijek)

METODE OBRADE PODATAKA

U obradi podataka korišteni su postupci deskriptivne i inferencijalne statistike: deskriptivna statistika za opis uzorka, t-test za nezavisne uzorke pri utvrđivanju razlike između dvije skupine sudionika po dimenzijama na Upitniku stigmatizacije, analiza varijance i post-hoc Scheffeeov test za utvrđivanje razlike po skupinama sudionika prema ispitivanim varijablama, Kruskal-Wallisov test i rang-test za utvrđivanje razlike po skupinama sudionika kod varijabli koje nemaju normalnu distribuciju i gdje varijance nisu podjednake, korelačijska analiza za utvrđivanje povezanosti doživljaja neformalne stigmatizacije sa slikom o sebi sudionika i hijerarhijska regresijska analiza za utvrđivanje doprinosa pojedinih ispitivanih varijabli u objašnjenju slike o sebi maloljetnika s izrečenim izvanzavodskim mjerama i maloljetnika smještenih u ustanovu. Obrada je rađena u SPSS programu.

REZULTATI I RASPRAVA

Cilj istraživanja bio je istražiti stigmatiziranost maloljetnih počinitelja kaznenih djela i utvrditi povezanost formalne i neformalne stigmatizacije s njihovom slikom o sebi. Na temelju dobivenih rezultata zaključci su:

1. Veća formalna stigmatizacija povezana s većom neformalnom stigmatizacijom. Sudionici koji su smješteni u ustanovu više su stigmatizirani i formalno nego sudionici s izrečenim izvanzavodskim mjerama. Naša prepostavka da će sudionici prema kojima je bilo primjenjeno načelo oportuniteta (nisu bili u sudskom postupku) u pretpripremnom postupku (koje smo kasnije u istraživanju svrstali u skupinu sudionika s izrečenim izvanzavodskim mjerama) biti manje neformalno stigmatizirani u odnosu na maloljetne počinitelje kaznenih djela s izrečenim izvanzavodskim mjerama nije se pokazala točnom pa možemo reći da institut primjene načela oportuniteta (čija svrha i jest da se izbjegne stigmatizacija prije svega u formalnom smislu) u neformalnom smislu ne pridonosi manjem doživljaju stigmatiziranosti u odnosu na izvanzavodske mjere (koje se izriču nakon provedenog sudskog postupka). Naše prepostavke u vezi doživljaja stigmatizacije djelomično su potvrđene.
2. Rezultati pokazuju da maloljetnici s izrečenim izvanzavodskim mjerama imaju statistički značajno niži eksternalni lokus kontrole u odnosu na maloljetnike smještene u ustanovu, no nije potvrđeno da maloljetnici bez izrečenih mjer imaju statistički značajno niži eksternalni lokus kontrole u odnosu na maloljetnike smještene u ustanovu. Drugi problem obuhvaćao je i ispitivanje samomotrenja maloljetnika koristeći Skalu samomotrenja (Snyder, 1979.). Rezultati koje smo dobili ispitivanjem samomotrenja ukazuju na to da maloljetnici s izrečenim izvanzavodskim mjerama postižu statistički značajno niži rezultat na Skali

samomotrenja u odnosu na ostale, dok između maloljetnika bez izrečenih mjera i maloljetnika smještenih u ustanovu nema statistički značajne razlike. Ovi podaci nisu potvrđili našu pretpostavku.

3. Sliku o sebi maloljetnika ispitali smo pomoću dva upitnika: Offerovog Upitnika samopoimanja OSIQ i Coopersmithovog Upitnika samopoštovanja. Sudionici koji su smješteni u ustanovu imaju statistički značajno lošije samopoimanje od sudionika bez izrečenih mjera i sudionika kojima su izrečene izvanzavodske mjere, dok sudionici s izrečenim izvanzavodskim mjerama imaju statistički značajno bolje samopoimanje nego sudionici bez izrečenih mjera. Rezultati koje smo dobili ispitivanjem razlike između maloljetnika pokazuju da je razlika statistički značajna na svim skalamama i subskalamama Upitnika samopoimanja. Samopoimanje maloljetnika smještenih u ustanovu statistički značajno je lošije na ukupnom rezultatu kao i na svim skalamama i subskalamama (osim na skali idealizma koja nije bila uključena u izračun TSI ukupnog samopoimanja) u odnosu na ostale. Samopoimanje maloljetnika kojima je izrečena izvanzavodska mjeru statistički značajno je bolje u odnosu na maloljetnike koji su smješteni u ustanovu na ukupnom rezultatu na Upitniku samopoimanja, kao i na gotovo svim njegovim skalamama i subskalamama (osim na subskali mjerena snage ega i skali idealizma). Samopoimanje maloljetnika kojima je izrečena izvanzavodska mjeru statistički značajno je bolje i u odnosu na maloljetnike bez izrečenih mjera kako na ukupnom rezultatu na Upitniku samopoimanja, tako i na većini njegovih skala i subskala (osim na subskali obrazovno-profesionalno-radnih ciljeva, skali obiteljskog samopoimanja, subskali mjerena snage ega). Rezultati o samopoimanju nisu u potpunosti potvrđili naša očekivanja. Rezultati dobiveni na Coopersmithovom Upitniku samopoštovanja pokazuju da maloljetnici koji su smješteni u ustanovu imaju statistički značajno niže samopoštovanje u odnosu na ostale, dok između maloljetnika bez izrečenih mjera i maloljetnika s izrečenim izvanzavodskim mjerama ne postoji statistički značajna razlika. Rezultati nisu u potpunosti potvrđili našu pretpostavku.
4. Glavni cilj našeg istraživanja bio je ispitati povezanost doživljaja neformalne stigmatizacije maloljetnika s izrečenim izvanzavodskim mjerama i maloljetnika smještenih u ustanovu s njihovom slikom o sebi (samopoimanje i samopoštovanje). Iz dobivenih rezultata vidljivo je da maloljetnici s izrečenim mjerama koji izještavaju o većem doživljaju negativnog ponašanja drugih (većoj neformalnoj stigmatizaciji) imaju negativniju sliku o sebi: niže samopoštovanje i lošije samopoimanje. Ukupni rezultat na Upitniku neformalne stigmatizacije je u visokoj negativnoj korelaciji s ukupnim rezultatom na Coopersmithovom upitniku samopoštovanja. Također, što je veći rezultat na Upitniku neformalne stigmatizacije, to je lošije samopoimanje na Offerovom upitniku, kao i na svim njegovim skalamama i subskalamama. Time je naše očekivanje o povezanosti doživljaja neformalne stigmatizacije sa slikom o sebi potvrđeno.

5. Kao posljednji, peti problem našeg istraživanja nastojali smo utvrditi relativni doprinos skupina socio-demografskih varijabli (školovanja, strukture obitelji, procjene socio-ekonomskog statusa obitelji), prethodnih intervencija prema obitelji), vrste stigmatizacije (formalne i neformalne), samomotrenja i eksternalnosti objašnjenju samopoimanja i samopoštovanja maloljetnika s izrečenim izvanzavodskim mjerama i maloljetnika smještenih u ustanovu. Vezano uz mogućnost predikcije samopoimanja možemo reći da je hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno ukupno 46% varijance samopoimanja maloljetnika s izrečenim mjerama. Pritom se najboljim prediktorom pokazao rezultat na upitniku neformalne stigmatizacije ($\beta=0,410^{**}$). Uz njega, značajni prediktori još su i formalna stigmatizacija ($\beta=0,240^{**}$) i procjena materijalnog stanja vlastite obitelji ($\beta=-0,134^{**}$). Vezano uz mogućnost predikcije samopoštovanja možemo reći kako je hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno ukupno 42% varijance samopoštovanja maloljetnika s izrečenim mjerama. Pritom se, kao i kod kriterija samopoimanja, najboljim prediktorom pokazao rezultat na upitniku neformalne stigmatizacije ($\beta=-0,419^{**}$). Uz njega, značajni prediktori još su i eksternalnost ($\beta=-0,192^{**}$), procjena materijalnog stanja vlastite obitelji ($\beta=0,179^{**}$), broj prethodno pokrenutih postupaka pred sudom za kazneno djelo ($\beta=0,188^{*}$) i dob sudionika ($\beta=0,149^{*}$). Time je djelomično potvrđeno naše očekivanje vezano uz posljednji problem.

Ovim istraživanjem utvrdili smo kako maloljetnici koji su jače formalno stigmatizirani zbog počinjenog kaznenog djela ili poremećaja u ponašanju doživljavaju i više neformalne stigmatizacije od strane osoba iz okoline. Njihova slika o sebi lošija je što je veći doživljaj stigmatiziranosti. Također smo utvrdili da maloljetnici smješteni u ustanovu na gotovo svim ispitivanim varijablama postižu lošije rezultate u odnosu na ostale sudionike. Prema dobivenim rezultatima možemo pretpostaviti da će maloljetnici koji su jače stigmatizirani (prije svega jači doživljaj neformalne stigmatizacije, ali i formalno) te koji doživljavaju materijalno stanje svoje obitelji lošijim, imati lošije samopoimanje. Također, možemo pretpostaviti da će maloljetnici kod kojih je doživljaj neformalne stigmatizacije veći, koji imaju izraženiji eksternalni lokus kontrole, koji doživljavaju materijalno stanje svoje obitelji lošijim, koji su već više puta bili u sudskom postupku zbog kaznenog djela te koji su mlađi imati niže samopoštovanje.

STIGMATIZACIJA OD STANE VRŠNJAKA (MAJDAK I TURNIŠKI, 2018.)

Što se tiče neformalne stigmatizacije mlađih u sukobu sa zakonom od strane vršnjaka, istraživanje provedeno 2018. godine na uzorku od 209 mlađih u dobi od 16. do 21. godine (60% djevojaka i 40% mladića) putem web ankete pokazalo je da mlađi stigmatiziraju svoje vršnjake koji se ponašaju na društveno neprihvatljiv način. Najviše su iskazivali negativnih uvjerenja prema

mladima društveno neprihvatljivog ponašanja, zatim izražavaju negativne emocije i stavove te odbacivanje mladih društveno neprihvatljivog ponašanja. Mladi koji su se i sami ponašali društveno neprihvatljivo manje stigmatiziraju vršnjake takvog ponašanja.

U ovom istraživanju korištena je standardizirana mjerna skala stavova prema delinkventnom ponašanju (Attitude toward Delinquency – Pitsburg Youth Study, Loeber i sur. 2005.), Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja (Ručević i sur. 2009.) i Upitnik neformalne stigmatizacije – vršnjaci (Majdak i Kamenov, 2006.).

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

U interesu svakog društva je raditi na prevenciji delinkventnog ponašanja. Naglašava se potreba da se preventivno djeluje u obitelji, vrtiću, školi, lokalnoj zajednici i institucijama s kojima je djelite odnosno maloljetnik u doticaju. Osnovni smisao prevencije je u tome da se određenim intervencijama, postupcima i kontinuiranim, katkada i vrlo dugotrajnim, sustavnim djelovanjem nastoji otkloniti, poništiti ili kompenzirati djelovanje rizičnih činitelja i implementirati, razviti i ojačati zaštitne, kako bi se spriječio nastanak i razvoj određenih poremećaja ili nepoželjnih pojava (Janković i Bašić, 2001.). Programi prevencije trebaju biti usmjereni na suzbijanje rizičnih čimbenika, a naročito na ojačavanje zaštitnih čimbenika maloljetnika i njegove obitelji. Neki autori (Gottfredson i sur., 2004., prema Mihić i Bašić, 2008.) ističu kako su najuspješniji programi prevencije delinkventnog ponašanja oni usmjereni na razvijanje i osnaživanje socijalnih vještina te praćenje i osnaživanje cjelokupnog razvoja pojedinca. Suvremena istraživanja pokazuju kako najuspješnije strategije prevencije delinkventnog ponašanja uključuju slijedeće programe (Herrenkohl i sur., 2001., Loeber i sur., 2003., Gottfredson i sur., 2004., prema Mihić i Bašić, 2008.): Razvijanje i osnaživanje socijalnih vještina te cjelokupnog razvoja pojedinca, Osnazivanje i razvijanje vještina uspješnog roditeljstva, Treninge nenasilnog rješevanja sukoba te programe prevencije nasilničkog ponašanja, Programe prevencije vršnjačkog zlostavljanja, Organiziranje aktivnosti kvalitetnog provođenja vremena nakon nastave, Reorganizaciju školskog okruženja, Višerazinske programe u školskim razredima, Sveobuhvatne intervencije u lokalnoj zajednici.

U Hrvatskoj ima primjera dobre prakse u nastojanjima prevencije rizičnih ponašanja djece i mladih međutim velik dio programa još nije dostigao razinu znanstveno utemeljenih programa (Mihić i Bašić, 2008.). Kada je riječ o delinkventnom ponašanju učinkoviti programi su češće selektivnog i indiciranog tipa, a rjeđe univerzalnog tipa.

Prava djece i mladih zajamčena su Konvencijom o pravima djeteta (Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 2001.) koju je prihvatile i Hrvatska. U konvenciji se govori i o suzbijanju diskriminacije (čl. 2), te o postupanju u slučaju uhičenja, pritvaranja ili zatvaranja djeteta (čl. 37. i 40.). Zakon o sudovima za mladež uzima u obzir nužnost posebnog postupanja prema maloljetnicima koji čine kaznena djela. Već smo u uvodu objasnili da Zakon o sudovima za mladež (naročito posljednjih godina) pridaje pažnju problemu stigmatizacije u formalnom smislu i s tim u vezi (prikazano u uvodu) potiče se izricanje alternativnih mjera kada je to god

moguće. To svakako doprinosi manjoj stigmatizaciji, no uz smanjenje formalne stigmatizacije valja promisliti i što možemo učiniti u smislu sprečavanja i smanjenja neformalne stigmatizacije (koja može biti okrutnija od formalne).

U tom smislu kao prvo potrebno je senzibilizirati **javnost** za problematiku maloljetničke delinkvencije; govoriti što doprinosi tome da mlada osoba počne činiti kaznena djela i kako postupiti u slučaju uočavanja rizičnog i delinkventnog ponašanja. O mladima s delinkventnim ponašanjem u medijima se gotovo uvijek govori na negativan način, često ih se osuđuje, sumnjiči se obično one mlade koji su već počinili neko kazneno djelo. Na taj način stvara se negativna percepcija javnosti koja doprinosi tome da takvi mlati teško nalaze posao, obilježeni su u okolini, osjećaju se odbačenima. Iznošenjem pozitivnih primjera mladih s problemima u ponašanju i delinkventnim ponašanjem koji su kasnije uspjeli u životu doprinjet će se stvaranju pozitivne klime i šansi za takve mlade.

Osim senzibiliziranja javnosti potrebno je **raditi sa bliskim osobama iz okoline maloljetnih počinitelja kaznenih djela**: roditeljima, rodbinom, osobama s kojima maloljetnik živi. S njima treba razgovarati, uključivati ih u sve što se radi s maloljetnikom, poticati ih na sudjelovanje i razvijanje dobrih odnosa s maloljetnikom. Najveći dio maloljetnih počinitelja kaznenih djela prije nego budu smješteni u ustanovu već su bili u nekoj vrsti tretmana socijalne skrbi. Najčešće se radi o akcijama poduzimanim prema obitelji maloljetnika, prvenstveno roditeljima (nadzor nad izvršenjem roditeljske skrbi). Bilo bi jako važno da upravo te poduzimane akcije budu uspješne. O tome govore i Ajduković i Sladović Franz, 2008. Navedene autorice daju smjernice za izradu programa i plana nadzora nad izvršenjem roditeljske skrbi kako bi se u obitelji postigle pozitivne promjene (bolje funkcioniranje obitelji i razvoj boljih odnosa). Kad se radi o maloljetnicima kojima je zbog počinjenog kaznenog djela ili zbog poremećaja u ponašanju izrečena mjera (izvanzavodska ili mjera izdvajanja maloljetnika iz obitelji i smještanja u ustanovu) važno je za vrijeme provođenja mjere raditi s članovima obitelji kako bi se stvorili bolji uvjeti i razvili bolji odnosi za vrijeme trajanja mjere i nakon povratka maloljetnika u obitelj. Povratak u okolinu iz koje je izdvojen važan je za maloljetnikovo buduće ponašanje i funkcioniranje.

U adolescentskoj dobi jako je važan **utjecaj škole** i zato se treba usmjeriti na senzibilizaciju škole i nastavnika za problematiku maloljetničke delinkvencije. Škola je često prva koja detektira probleme u ponašanju (jer roditelji često zatvaraju oči kad su u pitanju vlastita djeca). Uloga škole i nastavnika može biti vrlo važna u smislu sprečavanja stigmatizacije i daljnog neprihvatljivog ponašanja. Negativan stav i odnos nastavnika i školskih vršnjaka prema maloljetniku može i doprinjeti razvoju poremećaja u ponašanju. Kod maloljetnika koji imaju poteškoće u školovanju veći je rizik da budu neprihvaćeni od vršnjaka. Isto tako kod maloljetnika koji nisu prihvaćeni u školi veći je rizik da će se prikloniti skupini vršnjaka koji također nisu prihvaćeni. U adolescentskoj dobi važan je dobar status među vršnjacima, a maloljetnici koji ga nisu u mogućnosti postići dobrim rezultatima u školi i pozitivnim ponašanjem često se nastoje istaknuti na negativan način (lošim ponašanjem i kršenjem zakonskih normi). Zato bi nastavnici trebali biti upoznati s problematikom delinkventnog ponašanja i s time koliko je važna njihova uloga i odnos prema maloljetniku, jer svojim primjerom utječu na stavove i ponašanje ostalih

učenika. Bilo bi dobro da škole u okviru satova razredne zajednice imaju organizirane teme važne za mlade o kojima bi razgovarali. Među tim temama svakako bi bila i tema maloljetničke delinkvencije. To je naročito važno ako se zna da u razredu ima maloljetnika koji iskazuju probleme u ponašanju i delinkventno ponašanje. Ovisno o procjeni nastavnika odredilo bi se koliko sati treba posvetiti toj tematiki. Na sat bi se moglo pozvati i nekoga od stručnjaka koji se bave problematikom maloljetničke delinkvencije. Osim uloge samih razrednika, važna je i uloga psihologa, pedagoga i socijalnih radnika (ako su zaposleni u školi). Za prevenciju poremećaja u ponašanju i delinkventnog ponašanja mlađih u školi važna je suradnja škole s Centrom za socijalnu skrb, stručnjacima za probleme u ponašanju mlađih i roditeljima maloljetnika kod kojeg su uočeni problemi u ponašanju (koji često prethode delinkventnom ponašanju) i udružama koje provode programe prevencije.

Maloljetnicima kojima su zbog počinjenog kaznenog djela **izrečene izvanzavodske mjere i njihovim obiteljima** treba pružiti pomoći u odgoju i stvaranju dobrih međusobnih odnosa. Ta pomoći može se ostvariti u suradnji sa Centrom za socijalnu skrb nadležnim u slučaju određene obitelji, školom i ostalim institucijama za koje se procjeni da bi njihova uloga mogla pomoći maloljetniku i njegovoj obitelji.

S obzirom na rezultate do kojih je ovo istraživanje došlo u pogledu maloljetnika prema kojima je **primjenjena institucionalna mjera** valja najprije nešto reći u vezi institucionalnog tremana.

Uspješno provedena izvanzavodska mjera (koja prethodi mjeri smještavanja u ustanovu) nakon koje maloljetnik više ne čini kaznena djela značila bi da se neće primjeniti institucionalna mjera. No, u nekim slučajevima izvanzavodske mjere ne dovode do željenih rezultata te se tada donosi odluka o smještanju u ustanovu. Do danas su provođena neka istraživanja o djelotvornosti institucionalnog tretmana od kojih ćemo navesti rezultate nekih. Mikšaj-Todorović, 1994. u svojem istraživanju nalazi da su prema maloljetnicima prije smještavanja u institucionalni tretman primjenjivane razne intervencije institucija socijalne skrbi koje su se pokazale neučinkovitim.

Uspješnost provođenja institucionalne mjere ovisi o mnogim elementima a istraživanje Mikšaj-Todorović i Žakman-Ban, 1992. govori i o važnosti percepције institucionalnog tretmana od strane maloljetnika i mlađih punoljetnih osoba. Ako osoba svoj boravak u ustanovi shvaća prvenstveno kao teret i kaznu, a ne vidi mogućnost da joj se pomogne, tada će biti manje motivirana na pozitivnu promjenu.

Nadalje, govorilo se i o vrstama pojedinih tretmanskih modela u institucionalnim uvjetima (Bakić, 2001.) pri čemu se kao efikasni ističu bihevioralni, kognitivno-bihevioralni i multimedialni, a kao neefikasni psihodinamski/psihoterapeutski i medicinski ili modeli zasnovani na kažnjavanju i zastrašivanju. Bakić, 2001. smatra da bi s obzirom na rezultate njegovog istraživanja, ali i na praktično iskustvo upravo bihevioralni model bio najprikladniji kao temeljni oblik tretmana u ustanovama, kako za maloljetne tako i za punoljetne počinitelje kaznenih djela. Za

razliku od toga ovo istraživanje govori u prilog kognitivno-bihevioralnom pristupu koji naglašava ulogu pojedinčeva mišljenja (kognicije) i percepcije situacije, a ne same situacije. Takav pristup fokusira se na rekonstrukciju rizičnih kognicija, na preispitivanje sistema vjerovanja maloljetnika i obaranje premisa koje mogu voditi u neprilagođeno ponašanje ili ponašanje koje smeta samom maloljetniku. Kod ovog pristupa važni su verbalni medijatori ponašanja, tj. vlastite verbalne medijacije i samoinstrukcije koje se kombiniraju s potkrepljenjima po bihevioralnom modelu. Primjer takovog pristupa je „Program razvijanja kognitivnih vještina za interpersonalno rješavanje problema (ICPS) autora Spivacka i Shura, 1982. (Bakić, 2001.). Program polazi od teze da se kognitivne vještine mogu podijeliti na tzv. akademsku inteligenciju i interpersonalne kognitivne vještine, tj. praktičnu inteligenciju, koja uključuje snalaženje u socijalnoj okolini. Delinkventi pokazuju deficite u oba aspekta inteligencije. ICPS se bavi socijalnom kognicijom i djeluje na razvijanje slijedećih kognitivnih vještina: alternativnih rješenja, razmatranje posljedica socijalnog čina, razmatranje odnosa cilj-sredstvo, socijalno-kauzalnog mišljenja (da je sadašnja situacija posljedica prošlih događaja), osjetljivosti na socijalne procese, dinamičku orientaciju i sl.

Osim temeljnog tretmana trebali bi se provoditi i oblici tretmana koje Mikšaj-Todorović, Buđanovac i Brgles, 1998. (prema Bakić, 2001.) nazivaju malim rehabilitativnim programima. Radi se o programima koji bi se odnosili na neke specifične potrebe određenih kategorija institucionaliziranih počinitelja kaznenih djela (npr. programi liječenja ovisnosti, razne psihoterapijske radionice, dramske sekcije i sl.).

Uz ove preporuke dosadašnjih istraživača, a s obzirom na rezultate koje smo dobili ispitivanjem stigmatizacije i slike o sebi predložili bismo da se sa maloljetnicima koji su zbog počinjenog kaznenog djela ili zbog poremećaja u ponašanju smješteni u ustanovu radi na stvaranju pozitivne slike o sebi, osvještavanju važnosti razumijevanja različitosti, poticanju društveno prihvatljivog ponašanja, aktivnom rješavanju sukoba i sl. S tim u vezi predlažemo radionice koje bi se mogle organizirati u radu s maloljetnicima smještenim u ustanovu na slijedeće teme: Osobni identitet (prvi dojam, različitosti), Diskriminacija (predrasude, stereotipi), Kulturne razlike, Poticanje na empatiju i brižnost, Važnost lijepog ponašanja i poticanje na čestitost i moralnost, Negativne moralne emocije: stid i krivnja, Optimizam; lijek za depresiju i osjećaj poraza, Promjena ponašanja mijenjanjem načina na koji maloljetnik misli , Rješavanje problema i sukobe, Funkcioniranje u skupini i važnost prijatelja, Vještine samomotivacije i postignuća, Ustrajnost i ulaganje napora, Suočavanje s neuspjehom.

Rad s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela u ustanovama trebao bi uključivati programe za svakog pojedinog maloljetnika, redovito praćenje maloljetnika i po potrebi izmjene programa. Socijalni radnici u radu s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela trebali bi koristiti tehnikе osnaživanja, zagovaranja i samozagovaranja, te poticati proces planiranih promjena. Dakle, u fokusu treba imati osobni rast i razvoj korisnika koji mu omogućuje da osvijesti i aktivira svoje potencijale, te da postojeću situaciju vidi i doživi na drugačiji način (koji joj pruža šansu za pozitivnu promjenu). Također, važan je pristup kritičkog razmišljanja i pristupanja

problemima (ne klijentima) i nestigmatizirajući pristup (jezik i riječi koje koristimo, odnos koji postavljamo, ali istovremeno otvaranje mogućnosti kritičkog dijaloga s klijentom). Pri tome treba imati na umu vrijednosti u socijalnom radu: individualan pristup, iskazivanje osjećaja prema svrsi, kontrolirano uključivanje emocija, ne osuđujući pristup, samoodređenje i povjernost (Adams i sur. 2002.).

Potrebno je aktivno djelovati i promovirati provedbu specijaliziranog udomiteljstva za populaciju maloljetnika s problemima u ponašanju i delinkventnim ponašanjem jer je specijalizirano udomiteljstvo za djecu i mlađe s problemima u ponašanju ušlo u zakon, ali nije zaživjelo jer postoji niz ograničenja u tom pogledu. To bi naravno bilo moguće jedino uz jako dobro pripremanje terena, javnu kampanju, edukacije i specijalizaciju udomitelja za prihvatanje maloljetnika s problemima u ponašanju i delinkventnim ponašanjem uz stalnu superviziju.

Na kraju potrebno je raditi i na osnaživanju struka koje rade s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela (socijalnih radnika, psihologa, socijalnih pedagoga, pravnika, policije). Rad s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela izuzetno je zahtjevan, a ishod ovisi o mnogim faktorima pa je time i rad profesionalaca ograničen. Timski rad i suradnja profesionalaca i roditelja, škole i djetetu važnih osoba neophodni su za postizanje dobrih rezultata. Profesionalcima koji rade s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela trebalo bi omogućiti kao prvo superviziju, dodatne edukacije koje bi razvijale znanja i vještine u radu s korisnicima, ali i rad na sebi.

Dobiveni rezultati ukazuju na to da bi bilo dobro u neke oblike radionica i rada na sebi uključiti i polaznike srednjih stručnih škola jer je ovo istraživanje pokazalo da su oni postizali rezultate lošije od skupine sudionike s izrečenim izvanzavodskim mjerama i da možda predstavljaju potencijalnu rizičnu skupinu. Srednje stručne škole trebale bi se uključiti u programe opće prevencije delinkventnog ponašanja.

LITERATURA

1. Adams, M.S., Robertson, C.T., Gray-Ray, P. i Ray, M. C. (2003.) *Labeling and Delinquency*. www.highbeam.com/labeling_and_delinquency.htm
2. Adams, R., Dominelli, L. i Payne, M. (2002.) Critical practice in social work. New York: Palgrave Macmillian.
3. Bakić, D. (2001.) Prikaz nekih modela institucionalnog tretmana počinitelja kaznenih djela. *Ljetopis socijalnog rada*, 1 (8) 35-50.
4. Bandura, A. (1978.) The Self System in Reciprocal Determinism. *American Psychologist*, 344-358.
5. Bernburg, J.G. i Krohn, M.D. (2003.) Labelling, Life Chances and Adult Crime: The Direct and Indirect Effects of Official Intervention in Adolescence on Crime in Early Adulthood. *Criminology*, 41 (4) 1287-1318.

6. Bodwitch, C. (1993.) Getting rid of troublemakers: High School Disciplinary Procedures and the Production of Dropouts. *Social Problems*, 40, 493-509.
7. Gray-Ray, P. i Ray, M. C. (1990.) Juvenile delinquency in the black community. *Youth and Society*, 22 (1) 67-84.
8. Harris, N. (2006.) Reintegrative Shaming, Shame and Criminal Justice. *Journal of Social Issues*, 62 (2) 327-346.
9. Hirschfield, P. (2004.) Stigmatization or Normalization? The Declining Relevance of Labelling Theory in Disadvantaged Urban Communities. *Paper submitted for consideration for the 2004. Annual Meeting of American Sociological Association in San Francisco, CA*.
10. Janković, J. i Pešić, V. (1988.) Društvene devijacije – kritika socijalne patologije. Beograd: Naučna knjiga.
11. Kaplan, H.B. i Johnson, R.J. (1991.) Negative Social Sanctions and Juvenile Delinquency: Effects of Labelling in a Model of Deviant Behavior. *Social Science Quarterly*, 72 (1) 98-123.
12. Landry, D. (2002.) Self-fulfilling prophecy: Selected moments of the 20th century. Toronto: *University of Toronto-Ontario Institute for Studies in Education*.
13. Majdak, M. (2009.) Stigmatizacija i slika o sebi maloljetnih delinkvenata. Doktorska disertacija. Pravni fakultet Sveučilište u Zagrebu.
14. Maruna, S. (2001.) Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives. Washington, DC: American Psychological Association.
15. Matsueda, R.L. i Heimer, K. (1994.) Role-taking Commitment and Delinquency: A Theory of Differential Social Control. *American Sociological Review*, 59, 365-390.
16. Mihić, J. i Bašić, J. (2008.) Preventivne strategije – eksternalizirani problemi u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 15 (3) 445-473.
17. Mikšaj-Todorović, Lj. (1994.) Povezanost strukture i socijalno ekonomskog statusa obitelji malodobnih delinkvenata s primjerom intervencija institucija socijalne skrbi prije smještavanja malodobnika u institucionalni tretman. *Kriminologija i socijalna integracija*, 2 (2) 163-175.
18. Mikšaj-Todorović, Lj. i Žakman-Ban, V. (1992.) Prilog razmatranjima o potrebi ispitivanja percepcije institucionalnog tretmana od strane maloljetnika i mlađih punoljetnih osoba. *Defektologija*, 1 (28) 283-294.
19. Offer, D., Ostrov, E., Howard, K.I. i Dolan, S. (1992.) Offer Self-Image Questionnaire Revised. Los Angeles: *Western Psychological Services Publishers and Distributors*.
20. Sampson, R.J. i Laub, J.H. (1997.) A Life-course Theory of Cumulative

- Disadvantage and Stability of Delinquency. *Advances in Criminological Theory*, 7, 1-29.
21. Siegel, L.J. i Senna, J.J. (2000.) Juvenile delinquency. Theory, Practice and Law. California, Belmont: *Wadsworth/Thompson Learning*.
 22. Snyder, M. (1979.) Self-monitoring Process. U: Advances in experimental social psychology (ur;) Berkowitz, L. New York: Academic Press, 12, 85-128.
 23. Snyder, M. (1984.) When Belief Creates Reality. *Advances in Experimental Psychology*, 18.
 24. Sutherland, E. i Cressey, D. (1978.) Criminology. 10th edition. New York: Lippincott.

PRIMJENA NAČELA SVRHOVITOSTI U POSTUPKU PREMA MALOLJETNIM POČINITELJIMA KAZNENIH DJELA¹

Dr. sc. **Ivana Radić**, poslijedoktorandica
Katedra za kazneno procesno pravo
Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu

UVOD

U posljednjih nekoliko desetljeća u većini europskih država u praksi dolazi do znatnog porasta primjene neformalnih oblika postupanja i alternativnih sankcija, posebno prema maloljetnim počiniteljima. U velikom broju zemalja porast primjene neformalnih oblika postupanja u praksi posljedica je reformi unutar kaznenopravnog sustava. One su velikim dijelom potaknute odredbama međunarodnih dokumenata, koji ističu kako države trebaju razvijati mјere alternativne kaznenom postupku i omogućiti njihovu široku primjenu u praksi, posebno prema maloljetnicima, kako bi se, sukladno načelu minimalne intervencije, izbjegle negativne posljedice vođenja formalnog kaznenog postupka na ličnost i razvoj maloljetnika².

Zakon o sudovima za mladež iz 2011³. (u daljem tekstu: ZSM) omogućava široku primjenu načela svrhovitosti prema maloljetnim počiniteljima u svim fazama kaznenog postupka, ali je u praksi najvažnije odlučivanje temeljem načela svrhovitosti u prethodnom postupku, kada odluku o tome da se prema maloljetniku neće pokrenuti postupak može donijeti samo državni odvjetnik za mladež. Državni odvjetnik svoju odluku o tome da prema maloljetniku neće pokrenuti kazneni postupak može i uvjetovati njegovim prethodnim ispunjenjem jedne ili više posebnih obveza, što znači kako državni odvjetnik u prethodnom postupku ima ovlasti da maloljetniku izrekne posebne obveze kao neformalne sankcije bez prethodnog utvrđenja njegove krivnje.

Navedene zakonske ovlasti naše državno odvjetništvo u praksi znatno koristi te se formalni

1 Ovaj rad se temelji na radu Pušarić, B., Radić, I.: *Primjena načela svrhovitosti u postupanju prema maloljetnicima*, HLJKPP, Zagreb, vol. 22, br. 2/2015, str. 635-670. i na rezultatima istraživanja iznesenim u doktorskom radu „*Sustav maloljetničkih sankcija*“ koji je autorica obranila na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 6. listopada 2016. pod mentorstvom prof. dr. sc. Lea Cvitanovića. U ovom radu se uglavom iznose dijelovi šestog poglavlja rada i zaključci vezani za treću hipotezu doktorskog rada.

2 Više o međunarodnim dokumentima koji su utjecali na unošenje alternativnih mјera u kazneni postupak vidi: Pušarić, B., Radić, I.: *Primjena načela svrhovitosti u postupanju prema maloljetnicima*, HLJKPP, Zagreb, vol. 22, br. 2/2015, str. 639-643.

3 Zakon o sudovima za mladež, NN [84/2011](#), [143/2012](#), [148/2013](#), [56/2015](#), 126/2019

kazneni postupak pokreće prema sve manjem broju maloljetnih počinitelja, čime se ostvaruje intencija o primarnosti neformalnih oblika postupanja.

PREDNOSTI I NEDOSTATCI PRIMJENE NEFORMALNIH OBLIKA POSTUPANJA PREMA MALOLJETNIM POČINITELJIMA

Od sredine dvadesetog stoljeća stavljanjem sve većeg naglaska na položaj pojedinca u društvu i razvojem koncepta ljudskih prava postupno dolazi do približavanja i prenošenja pojedinih elemenata anglo-američkog tipa kaznenog postupka u kontinentalni i shvaćanja kaznenog postupka kao poligona za rješavanje socijalnih konflikata⁴. Tako su europske zemlje u svoja zakonodavstva implementirale različite institute koji se smatraju alternativom sudskom postupku, a za koje se u stručnoj literaturi rabi naziv diversion (preusmjeravanje, skretanje, promjena smjera)⁵. Temelj za primjenu mjera diversiona u kaznenom postupku upravo je načelo svrhovitosti.

Kao najčešće prednosti primjene alternativnih oblika postupanja prema maloljetnim počiniteljima navode se izbjegavanje negativne stigmatizacije i etiketiranja maloljetnika. Sukladno načelu proporcionalnosti izricanja maloljetničkih sankcija, primjena neformalnih oblika postupanja često je efikasnija i primjerena reakcija prema maloljetnim počiniteljima, koji u pravilu čine lakša kaznena djela epizodnog karaktera. Primjena alternativnih oblika postupanja također pridonosi boljoj procesnoj ekonomiji i organizaciji pravosuđa (rasterećuje rad suda, smanjuje cijelokupne troškove kaznenog postupka te njegovo trajanje), omogućuje bolju resocijalizaciju maloljetnika i u skladu je sa specifičnom svrhom maloljetničkog kaznenog postupka, kojem je cilj odgojno utjecati na maloljetnika i njegov daljnji razvoj⁶.

Često se neke od prethodno navedenih prednosti mogu pretvoriti i u nedostatke u slučaju nepravilne i nedosljedne primjene alternativnih oblika postupanja u praksi. Položaj počinitelja u nekim slučajevima može ovisiti ne samo o okolnostima vezanima za počinjeno kazneno djelo

4 Više o uzrocima promjene tradicionalnog koncepta kontinentalnog kaznenog postupka vidi u: Krstulović, A., *Nagodbe stranaka u suvremenom kaznenom postupku*, Kaznenopravno-kriminalistička biblioteka „Vladimir Bayer“, HUKZP – MUP, Zagreb, 2007, str. 5-17. Vidi i: Krapac, D. i sur., *Kazneno procesno pravo, Prva knjiga: Institucije*, VI. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Narodne novine, Zagreb, 2014., str. 93-95.

5 Prema: Cvjetko, B., Singer, M., *Kaznenopravna odgovornost mlađeži u praksi i teoriji*, Zagreb, Organizator, 2011., str. 337. Pod diverzijom se u najširem smislu razumiju svi oblici reakcije države na kažnjivo ponašanje koji omogućuju odustajanje od provedbe kaznenog postupka bez formalnog sankcioniranja počinitelja Prema: Koller-Trbović, N., Gmaz-Luški, V., *Primjena izvansudske nagodbe (medijacije) u pretkaznenom postupku prema maloljetnicima i mlađim punoljetnim osobama*, HLJKPP, Zagreb, vol. 13, br. 2/2006, str. 936.

6 Detaljnije vidi: Dünkel, F., Pruijn, I., Grzywa, J., Sanctions systems and sentencing practice, u: Dünkel, F., Grzywa, J., Horsfield, P., Pruijn, I. (ur.), *Juvenile Justice Systems in Europe, Current Situation and Reform Developments*, 2nd and revised edition, Forum Verlag Godesberg, 2011., vol. 4, str. 1650-1662.; Dünkel, F., Diversion: A Meaningful and Successful Alternative to Punishment in European Juvenile Justice Systems, u: Junger-Tas, J., Dünkel, F. (ur.), *Reforming Juvenile Justice*, Springer, 2009., str. 147-165.

nego i o spremnosti počinitelja na suradnju i dogovor s državnim tijelima, ali i o službeniku kojem je slučaj dodijeljen. Učestala primjena alternativnih oblika postupanja i za bagatelna kaznena djela može rezultirati uvođenjem u pravosudni sustav većeg broja maloljetnika, čime se dodatno širi mreža socijalne kontrole. Primjenom alternativnih oblika postupanja posredno se mijenjaju odredbe materijalnog prava, slabi generalnopreventivna svrha kaznenopravnih sankcija te se narušava načelo pravičnosti kaznenog postupka i ustavno načelo jednakosti svih građana pred zakonom, jer se u neformalnim postupcima počinitelju nikada ne može jamčiti ista razina procesnih prava kao i u formalnom kaznenom postupku⁷.

PRIMJENA NAČELA SVRHOVITOSTI PREMA MALOLJETNIM POČINITELJIMA PREMA ZAKONU O SUDOVIMA ZA MLADEŽ

U odnosu na opće odredbe Zakona o kaznenom postupku (dalje: ZKP)⁸ u postupku prema maloljetnom počinitelju državni odvjetnik za mladež jedini je ovlašteni tužitelj⁹. Državni odvjetnik je prema odredbama ZKP-a dužan pokrenuti kazneni postupak ako postoji osnovana sumnja da je određena osoba počinila kazneno djelo za koje se postupak pokreće po službenoj dužnosti i nema zakonskih smetnja za progon te osobe¹⁰. Radi se o načelu legaliteta kaznenoga progona koje ipak ne vrijedi beziznimno jer u određenim slučajevima država suspendira njegovu primjenu¹¹. U takvim slučajevima državni odvjetnik postupa temeljem načela svrhovitosti, odnosno, iako postoje svi zakonski uvjeti za progon, državni odvjetnik ne treba i ne smije pokrenuti kazneni postupak ukoliko utvrđi kako bi vođenje kaznenog postupka i kažnjavanje počinitelja u konkretnom slučaju bili s državnog stajališta nesvrshodni¹².

Prema odredbama ZSM-a, odluku o tome da se prema maloljetnom počinitelju neće pokrenuti ili dalje nastaviti već pokrenuti kazneni postupak mogu donijeti jedino državni odvjetnik za mladež i sud za mladež u različitim fazama kaznenog postupka. U stadiju prethodnog postupka državni odvjetnik može odlučiti o tome da nema osnove za daljnje vođenje postupka prema maloljetniku temeljem čl. 71.-73. ZSM-a, a navedene će odredbe biti detaljnije obrađene u dalnjem dijelu rada.¹³

7 Prema: Carić, M., *Načelo svrhovitosti (opportuniteta) kaznenog progona iz čl. 175. Zakona o kaznenom postupku i njegova primjena u praksi*, HLJKPP, Zagreb, vol. 8, br. 1/2001, str. 606-608.

8 Vidi čl. 2. Zakona o kaznenom postupku NN br. [152/2008](#), [76/2009](#), [80/2011](#), [91/2012](#), [143/2012](#), [56/2013](#), [145/2013](#), [152/2014](#), [70/2017](#), [126/2019](#), [126/2019](#)

9 Vidi: čl. 50, čl. 51. i čl. 74. ZSM

10 Čl. 2. st. 3. ZKP

11 Vidi više: Tomašević, G., *Kazneno procesno pravo, Opći dio: Temeljni pojmovi*, Split, 2011., str. 198-204.; Krapac, D. i sur., op. cit. (bilj. 3), str. 99-109.

12 Tijekom vremena odnos između načela legaliteta i načela svrhovitosti mijenja se, a u posljednje vrijeme načelo svrhovitosti od iznimke je postalo gotovo ravноправno s načelom legaliteta. Prema: Carić, M., op. cit. (bilj. 6), str. 605.

13 O ostalim mogućnostima primjene načela svrhovitosti prema maloljetniku vidi detaljnije: Puharić, B., Radić, I., op. cit. (bilj. 1), str. 654-656.

BEZUVJETNA SVRHOVITOST PREMA ČL. 71. ZSM-A

U prethodnom postupku državni odvjetnik može odlučiti da nema osnove za vođenje kaznenog postupka prema maloljetniku iako postoji osnovana sumnja da je počinio kazneno djelo za koje je propisana kazna zatvora u trajanju do pet godina ili novčana kazna ukoliko smatra kako vođenje postupka ne bi bilo svrhovito „s obzirom na narav kaznenog djela i okolnosti u kojima je djelo počinjeno, prijašnji život maloljetnika i njegova osobna svojstva“¹⁴. Zakonodavac je primjenu načela svrhovitosti ipak odlučio ograničiti na lakša kaznena djela¹⁵. Znači, prema maloljetniku za kojeg postoji osnovana sumnja da je počinio teže kazneno djelo kazneni će se postupak uvijek pokrenuti, iako podaci o karakteristikama njegove ličnosti, njegovoj obitelji i prijašnjem životu jasno upućuju na to da pokretanje kaznenog postupka i izricanje sankcije prema njemu nije nužno za ostvarenje specijalne prevencije.¹⁶

Utvrđenje osnovanosti sumnje znači nastavak postupanja i donošenje odluke o pokretanju ili nepokretanju kaznenog postupka, za što u većini slučajeva neće biti dovoljni podaci iz kazne prijave. Za prikupljanje svih potrebnih podataka državni odvjetnik može zatražiti obavijest od „roditelja, odnosno maloljetnikova skrbnika, drugih osoba i ustanova, a može zatražiti da te podatke o maloljetniku prikupi stručni suradnik u državnom odvjetništvu.“ U svrhu neposrednog prikupljanja obavijesti državni odvjetnik može prethodno navedene osobe pozvati u državno odvjetništvo¹⁷. Državni odvjetnik kojem je slučaj dodijeljen prvo uvidom u evidenciju državnog odvjetništva provjerava je li maloljetnik do sada evidentiran kao počinitelj kaznenih djela te od nadležnog centra za socijalnu skrb traži njegove socijalnoanamnističke podatke. Ukoliko se nakon toga utvrdi kako postoje uvjeti za primjenu načela svrhovitosti, spis se dalje daje u rad stručnom suradniku defektologu, koji prije donošenja državnoodvjetničke odluke daje svoj nalaz i mišljenje¹⁸. Stručni je suradnik onaj koji obavlja razgovor s maloljetnikom i njegovim roditeljima i na temelju provedenog razgovora i skupljenih informacija izrađuje izvješće s obrazloženim prijedlozima daljnog postupanja.¹⁹ Višegodišnje je iskustvo pokazalo kako dobro pripremljen, kvalitetan i stručno vođen razgovor maloljetnika i njegovih roditelja

14 Čl. 71. st. 1. ZSM

15 Lakšim kaznenim djelima se smatraju kaznena djela za koja je propisana kazna zatvora do pet godina, sukladno načinu na koji Kazneni zakon određuje kažnjavanje za pokušaj kaznenih djela. Prema: Kurtović Mišić, A., Dragičević Krstulović, A., *Kazneno pravo (Temeljni pojmovi i instituti)*, Split, 2014., str. 152.

16 Navedenom odredbom zakonodavac je posao jasnu kriminalnopolitičku poruku o potrebi odgovarajuće kaznenopravne reakcije društva u slučaju kada se radi o kaznenom djelu određene apstraktne težine i naravi. Prema: Cvjetko, B., Singer, M., op. cit. (bilj. 4), str. 344-345.

17 Čl. 71. st. 1. ZSM

18 U praksi državni odvjetnik koristi svoju zakonsku ovlast i prikupljanje podataka o maloljetniku prepusta stučnom suradniku državnog odvjetništva izvanpravne struke.

19 Prilikom pisanja izvješća stručni suradnik mora uzeti u obzir maloljetnikovu ličnost, njegove obiteljske prilike, tijek školovanja, provođenje slobodnog vremena, njegove navike, sklonosti, eventualne poremećaje u ponašanju, dosadašnju prijavljivanost te posebno motive, načine i okolnosti počinjenja kaznenog djela i stav prema kaznenom djelu. Svi navedeni podaci trebaju biti vidljivi u izvješću koje se dostavlja državnom odvjetniku kako bi se na temelju njega mogla donijeti odgovarajuća odluka. Prema: Perić, L., *Primjena posebnih obveza prema čl. 64. Zakona o sudovima za mlađe*, HLJKPP, Zagreb, vol. 6., br. 2/1999, str. 420-421.

sa stručnim suradnikom može imati i znatan odgojnopedagoški i specijalno preventivni učinak na daljnje ponašanje maloljetnika, u nekim slučajevima i više od provedenog kaznenog postupka.²⁰ Važne informacije koje mogu puno otkriti o maloljetniku i njegovo obitelji jesu i podaci koje državno odvjetništvo može dobiti i od škole, socijalne službe ili od neke druge institucije. Na temelju tih podataka može se mnogo saznati o maloljetnikovoj obiteljskoj i osobnoj situaciji, što u nekim slučajevima može rezultirati i otvaranjem UM-DO predmeta prema nadležnom centru za socijalnu skrb, kojim se predlaže primjena mjera obiteljskopravne zaštite²¹. U postupku odlučivanja o svrhovitosti dalnjeg vođenja postupka prema maloljetniku možemo reći kako je ova faza najvažnija jer upravo o kvaliteti i opsegu prikupljenih i raspoloživih podataka o maloljetniku, njegovoj obitelji i karakteristikama počinjenog kaznenog djela ovisi hoće li državni odvjetnik za mladež moći izvršiti odgovarajuću selekciju prijavljenih maloljetnika u skladu s kriminalnopolitičkom intencijom zakonodavca. Iz navedenog razloga važno je da država ima na umu kadrovsu ekipiranost i način organizacije rada državnih odvjetništava kako bi se navedeno zakonsko rješenje moglo efikasno realizirati u praksi.²²

U slučaju maloljetnika koji je prijavljen za počinjenje više kaznenih djela državni odvjetnik može odlučiti kako je prema maloljetniku svrhovito izreći maloljetničku sankciju samo za jedno kazneno djelo jer smatra „kako pokretanja kaznenog postupka za druga kaznena djela ne bi bitno utjecalo na odabir maloljetničke sankcije“²³. Cilj ove zakonske odredbe je ubrzati postupanje prema maloljetnom počinitelju fokusiranjem na dokazivanje onih kaznenih djela koja su od važnosti za izbor maloljetničke sankcije.²⁴

U pravilu se načelo bezuvjetne svrhovitosti primjenjuje prema maloljetnicima koji imaju urednu obiteljsku situaciju, a počinili su neko blaže situacijski uvjetovano kazneno djelo bez elemenata drskosti, nasilja i upornosti te prema kaznenom djelu zauzimaju kritički stav²⁵. O svojoj odluci da neće pokrenuti kazneni postupak državni je odvjetnik uz obrazloženje dužan obavijestiti centar za socijalnu skrb, oštećenika te policiju u slučaju da je kaznena prijava potekla o nje²⁶. Nakon što primi obavijest od državnog odvjetnika oštećenik nema mogućnost zahtijevati od vijeća za mladež nadležnog suda da ipak odluuči o vođenju kaznenog postupka.²⁷

20 Cvjetko, B., *Formalne i neformalne sankcije u maloljetničkom kaznenom pravu*, HLJKPP, Zagreb, vol. 6, br. 2/1999., str. 352.

21 Vidi više: Schauperl, L., Križ, Đ., Čačić, L., *Primjena alternativnih mjera u postupanju prema maloljetnim počiniteljima kaznenih djela*, Zaštita prava i interesa djece s problemima u ponašanju; Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu, Zagreb, 2012., str. 235-240.

22 Nažalost zakonodavac često zaboravlja kako i najbolje zakonsko rješenje ostaje samo mrtvo slovo na papiru ukoliko se adekvatnim sredstvima ne podrži njegova primjena u praksi. Vidi: Singer, M., Odluka u povodu kaznene prijave prema Zakonu o sudovima za mladež, HLJKPP, Zagreb, vol. 4, br. 2/1997, str. 579-580.

23 Ovu odluku državni odvjetnik može donijeti samo u odnosu na kaznena djela za koja je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora od pet godina. V. čl. 71. st. 2. ZSM/2011.

24 Prema: Božićević-Grbić, M., Što donosi novi Zakon o sudovima za mladež, *Aktualna pitanja novog kaznenog zakonodavstva*, Inžinjerski biro, Zagreb, rujan 2011., str. 131.

25 Prema: Schauperl, L., Križ, Đ., Čačić, L., op. cit. (bilj. 20), str. 236-237.

26 Čl. 71. st. 3. ZSM/2011. Uz to se oštećenik obavešta da svoj imovinskopravni zahtjev prema maloljetniku može ostvariti u parnici.

27 Navedena mogućnost je postojala u nekim prijašnjim zakonskim rješenjima, ali ju je zakonodavac ukinuo u cilju ubrzanja postupka i na taj način znatno povećao odgovornost državnog odvjetnika u slučajevima primjene načela svrhovitosti. Detaljnije vidi: Singer, M., op. cit. (bilj. 21), str. 581.

Zakonodavac nije ograničio primjenu načela svrhovitosti na maloljetnike koji se prvi put pojavljuju kao počinitelji kaznenih djela. Navedeno znači kako državni odvjetnik za mladež odluku o odbačaju kaznene prijave primjenom načela svrhovitosti može donijeti i prema maloljetniku koji je prethodno bio osuđivan kao i prema maloljetniku prema kojemu je već bila odbačena kaznena prijava temeljem načela svrhovitosti, ukoliko su ispunjeni svi zakonski uvjeti. Obično državni odvjetnik za maloljetnika prema kojem je prethodno već bila donesena odluka primjenom načela svrhovitosti u novom postupku predlaže izricanje teže maloljetničke sankcije.

U praksi se pojavljuju i slučajevi da se maloljetnici prema kojima je već bilo primjenjeno načelo svrhovitosti ponovno pojavljuju kao počinitelji kaznenih djela, ali praksa pokazuje kako se ta činjenica ne uzima kako bitna okolnost prilikom odlučivanja o sankciji. Naime, odluka državnog odvjetnika o prethodno primjenjenoj svrhovitosti prema maloljetniku u formalnom smislu ne predstavlja osudu i ne može je s izjednačiti s prethodnom osuđivanosti kao otegotnom okolnosti prilikom izbora vrste i mjere sankcije što sudovi i ne rade. Međutim, činjenica da je protiv maloljetnika već bila odbačena kaznena prijava primjenom načela svrhovitosti ukazuje da dotadašnje ponašanje maloljetnika nije bilo usklađeno sa zakonom te smatram kako bi navedeno svakako trebalo uzeti u obzir prilikom ocjene ličnosti maloljetnika i donošenje odluke o izricanju primjerene sankcije.

UVJETOVANA SVRHOVITOST PREMA ČL. 72. ZSM-A

Ukoliko su ispunjeni uvjeti za primjenu bezuvjetne svrhovitosti prema čl. 71. st. 1. ZSM, državni odvjetnik svoju odluku o nepokretanju kaznenog postupka prema maloljetniku može uvjetovati prethodnim ispunjenjem posebnih obveza. U tu svrhu državni odvjetnik maloljetniku može naložiti jednu ili više posebnih obveza koje sadržajno odgovaraju posebnim obvezama kao formalnim maloljetničkim sankcijama iz čl. 10. st. 2. ZSM-a: a) da se ispriča oštećeniku (u smislu članka 10. stavka 2. točke 1.); b) da prema vlastitim mogućnostima popravi štetu nanesenu kaznenim djelom (u granicama iz članka 10. stavka 2. točke 2.), c) da se uključi u postupak posredovanja kroz izvansudsку nagodbu (u granicama iz članka 10. stavka 5. i 9.)²⁸, d) da se uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove komunalnog ili ekološkog značenja (u okvirima iz članka 10. stavka 2. točke 8.), e) da se uz suglasnost maloljetnikova zakonskog zastupnika podvrgne postupku odvikavanja od droge ili drugih ovisnosti (u smislu članka 10. stavka 2. točke 10.), f) da se uključi u pojedinačni ili skupni psihosocijalni tretman u savjetovalištu za mlade (u smislu članka 10. stavka 2. točke 11.), g) da se radi provjere znanja prometnih propisa uputi u nadležnu ustanovu za osposobljavanje vozača (u smislu članka 10. stavka 2. točke 14.), h) druge obveze koje su primjerene s obzirom na počinjeno kazneno djelo i osobne

28 Izvansudska nagodba jedina je posebna obveza koju kao neformalnu sankciju može izreći samo državni odvjetnik. Više o hrvatskom projektu izvansudske nagodbe, njezinoj primjeni u praksi te o restorativnoj pravdi vidi: Koller-Trbović, N. (ur.), *Izvansudska nagodba u kaznenom postupku prema mladima u sukobu sa zakonom u Republici Hrvatskoj*, UNICEF, Zagreb, 2013, str. 43-77; Miroslavljević, A., *Izvansudska nagodba-perspektiva oštećenika i mlađih u sukobu sa zakonom*, doktrinski rad, Pravni fakultet-Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, 2015.

i obiteljske prilike maloljetnika (u smislu članka 10. stavka 2. točke 16.).²⁹

Odluka o nepokretanju postupka ne smije se uvjetovati obvezama koje iz bilo kojeg razloga maloljetnik neće moći ispuniti ili u slučaju kada nije osigurana suradnja i sudjelovanje odgovarajućih organizacija i tijela koji moraju biti voljni za suradnju s maloljetnikom, s nadležnim centrom i s državnim odvjetništvom. Pri donošenju odluke u pojedinom predmetu prioritetno se mora voditi računa da vrsta predložene mjere bude proporcionalna težini počinjenog kaznenog djela, ali i u skladu s podacima vezanima uz osobnost i okruženje u kojem maloljetnik živi, kako bi se ostvario optimalan uspjeh u njegovoj resocijalizaciji. Prema tome osnova za izbor posebne obveze u prethodnom postupku treba biti prognoza budućeg ponašanja maloljetnika.³⁰

Osim nalaganja obveza maloljetniku, u praksi se gotovo uvijek nameće i potreba rada s njegovim roditeljima. Važno je da se tijekom rada s maloljetnikom istodobno stekne povjerenje i ostvari suradnja s njegovim roditeljima u cilju promjene njihovih stavova, odgojnih metoda i razvijanja roditeljskih vještina. Rad s malojetnikovim roditeljima je nužan i jedan od temelja uspjeha, ali je nažalost često zanemaren. Maloljetnik prilikom ispunjenja obveza nije prepušten sam sebi, nego obveze ispunjava uz suradnju i nadzor nadležnog zavoda za socijalnu skrb u županiji³¹. Kada državni odvjetnik donese odluku o primjeni načela svrhovitosti³², o tome je dužan obavijestiti zavod za socijalnu skrb u županiji i oštećenika, s uputom da svoj imovinsko-pravni zahtjev može ostvarivati u parnici, a ako je prijavu podnijela policija, obavijestit će i njih.³³ Prije donošenja konačne odluke temeljem uvjetovane svrhovitosti važno je da državni odvjetnik i stručni suradnik prethodno razgovaraju i ishode pristanak maloljetnika, njegovih roditelja, a u određenim slučajevima i samog oštećenika za izvršenje posebne obvezе.³⁴ Može se reći kako pristankom maloljetnika na izvršenje obveze ili obveza kako bi državni odvjetnik zauzvrat odustao od kaznenog progona dolazi do sklapanja neke vrste ugovora između njega i državnog odvjetnika, koji se mora bazirati na međusobnom uvažavanju.³⁵

29 Čl. 72. st. 1. ZSM. Više o svim navedenim posebnim obvezama vidi u Radić, I., *Sustav maloljetničkih sankcija*, doktorski rad, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016., str. 325-334.

30 Upravo se nametnute posebne obveze mogu smatrati dobrim načinom provjere ispravnosti pozitivne prognoze maloljetnikova budućeg ponašanja jer, ukoliko maloljetnik u cijelosti ispuni nametnutu obvezu, može se sa većom sigurnošću zaključiti kako je postignuta svrha kažnjavanja. Prema: Singer, M., op. cit. (bilj. 21), str. 577.

31 Prema čl. 72. st. 2. ZSM. *Kako stručni savjetnik pri državnom odvjetništvu ne može sam osigurati praćenje izvršenja mjere kroz duži vremenski period, izvan sustava pravosudnih tijela postoji cijela mreža stručnih ljudi i timova koji na različite načine pomažu DO u praćenju maloljetnika.*

32 Više o svakoj fazi prilikom donošenja odluke prema načelu uvjetovane svrhovitosti vidi: Cvjetko, B., op. cit. (bilj. 19), 352-354.

33 Čl. 72. st. 3. ZSM

34 Prema: Izvješća iz radionica X. Savjetovanja Hrvatskog udruženja za kaznene znanosti i praksu, 2. Radionica: Postupak prema maloljetnicima, B) Postupovni položaj državnog odvjetnika, M. Mance, HLJKPP, vol. 5, br. 1/1998, Zagreb, str. 355-357.

35 Kako bi se takav „ugovor“ između maloljetnog počinitelja i državnog odvjetnika uspješno realizirao, odnosno kako bi se izrečena obveza pravilno izvršila, nužno je da se između njih ostvariti suradnja i dogovor jer su za konačan uspjeh jednakо odgovorni svi sudionici postupka. Cvjetko, B., op. cit. (bilj. 19), str. 355.

Svaka naložena posebna obveza treba se izvršiti u odgovarajućem roku iz čl. 10. st. 5. ZSM-a, prema kojem izrečene obveze ne mogu trajati dulje od jedne godine.³⁶

Može se postaviti pitanje kako razlikovati situacije u kojima će državno odvjetništvo odlučivati primjenom bezuvjetne a kada uvjetovane svrhovitosti. Unatoč tome što odluku donosi državni odvjetnik puno toga ovisi i o *samom maloljetniku*, njegovim osobnim i obiteljskim prilikama te o tome kakav je stav zauzeo prema počinjenom kaznenom djelu. Kako bi državni odvjetnik mogao donijeti odluku temeljem uvjetovane svrhovitosti, potrebno je da maloljetnik preuzme odgovornost za počinjeno kazneno djelo i dobrovoljno pristane na izvršenje izrečenih obveza. Ukoliko maloljetnik negira počinjenje kaznenog djela, primjena uvjetovane svrhovitosti ne dolazi u obzir te obično u takvim slučajevima postupanje državnog odvjetnika ide prema do-nošenju odluke o pokretanju kaznenog postupka. Najčešće se prepusta iskustvu defektologa i njegovoj procjeni odluka o tome koja će se vrsta svrhovitost primijeniti u konkretnom slučaju³⁷. Odlučivanje temeljem uvjetovane svrhovitosti zahtijeva savjestan i odgovoran rad državnog odvjetnika te jednak način postupanja prema svima maloljetnicima jer svojom odlukom državni odvjetnik maloljetniku izriče neformalnu sankciju bez prethodnog utvrđenja njegove krivnje.³⁸

ODLUČIVANJE PREMA NAČELU SVRHOVITOSTI KADA JE U TIJEKU IZVRŠENJE KAZNE ILI ODOGOJNE MJERE PREMA ČL. 73. ZSM-A

Državni odvjetnik može odlučiti kako nema osnove za vođenje kaznenog postupka za drugo kazneno djelo ukoliko se radi o maloljetniku kojem je u tijeku „izvršenje kazne ili odgojne mjere ili su mu navedene sankcije pravomoćno izrečene ili se radi o maloljetniku koji je odlukom zavoda za socijalnu skrb u županiji smješten u ustanovu socijalne skrbi...“.³⁹ Zakonodavac nije ograničio primjenu navedene odredbe za lakša kaznena djela, što znači kako državni odvjetnik svoju odluku može donijeti neovisno o vrsti i težini novog počinjenog kaznenog djela ukoliko utvrdi kako vođenje kaznenog postupka i izricanje sankcije za to kazneno djelo s obzirom na njegovu težinu, narav i pobude iz kojih je ono počinjeno ne bi bilo svrhovito.⁴⁰ Prema tome, ova odluka državnog odvjetnika temelji se isključivo na supsiditaritetu kaznenog progona, sukladno kojem prema maloljetniku ne treba pokretati kazneni postupak za novo kazneno djelo ukoliko se smatra da se odgovarajuća svrha maloljetničkih sankcija može ostvariti i izvršenjem

36 U praksi se često ističe kako su rokovi predviđeni za izvršenje posebnih obveza kao neformalnih sankcija predugi te se već dulje vrijeme predlaže kako bi ti rokovi trebali biti kraći (primjerice: šest mjeseci) što izmjenama ZSM-a nije prihvaćeno. Prema: Izvješća iz radionica X. Savjetovanja Hrvatskog udruženja za kaznene znanosti i praksu, 2. Radionica: Postupak prema maloljetnicima, B) Postupovni položaj državnog odvjetnika, *op. cit.* (bilj. 33), str. 355-357.

37 U takvim situacijama radi se o jako suptilnim razlikama među maloljetnim počiniteljima, koje dobro educirani stručnjaci mogu lako prepoznati. Schauperl, L., Križ, Đ., Čačić, L., *op. cit.* (bilj. 20), str. 237.

38 Cvjetko, B., *op. cit.* (bilj. 19), str. 352-353.

39 Čl. 73. st. 1. ZSM

40 *Ibid.*

već izrečene sankcije ili smještajem maloljetnika u ustanovu socijalne skrbi⁴¹. O svojoj odluci državni je odvjetnik dužan uz obrazloženje obavijestiti centar za socijalnu skrb, policiju u slučaju kada je ona podnijela prijavu i oštećenika s uputom da svoj imovinskopravni zahtjev može ostvarivati u parnici.⁴²

PODACI O PRIMJENI NAČELA SVRHOVITOSTI U PRAKSI

Tablica 1. Podaci o primjeni načela svrhovitosti u RH prema maloljetnim počiniteljima (izvor podataka: DZZS RH)

	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Prijavljene mal. osobe	1952 (100,0%)	1739 (100,0%)	1532 (100,0%)	1575 (100,0%)	1196 (100,0%)	1213 (100,0%)
Postupak nije pokrenut	1235 (63,2%) 100,0 %	1242 (71,4%) 100,0%	1170 (76,4%) 100,0%	1126 (71,5%) 100,0%	833 (69,6%) 100,0%	795 (65,5%) 100,0%
Razlozi svrhovitosti	1004 81,3%	1041 83,8%	939 80,2%	886 78,7%	636 76,3%	577 72,6%
OPTUŽENE mal. osobe	626 100,0%	492 100,0%	422 100,0%	380 100,0%	347 100,0%	331 100,0%
OSUĐENE mal. osobe	564 90,1%	420 85,4%	365 86,5%	333 86,7%	302 87,0%	293 88,5%

Ukoliko se promatraju podaci za Republiku Hrvatsku za posljednjih šest godina o tome u kojoj se fazi kaznenog postupka donosi najviše odluka temeljem primjene načela svrhovitosti, jasno je kako se najveći broj takvih odluka donosi u fazi prethodnog postupka od strane državnog odvjetnika za mladež. Iz prikazanih podataka proizlazi kako iz godine u godinu imamo manji broj prijavljenih, a time i osuđenih maloljetnika, što upućuje na pad ukupnog broja maloljetnih počinitelja i maloljetničkog kriminaliteta. Unatoč padu broja prijavljenih maloljetnika, postotak odluka utemeljenih na primjeni načela svrhovitosti u prethodnom postupku ostao je isti te je u posljednjih pet godina i u laganom porastu. Na godišnjoj razini, od ukupnog broja prijavljenih maloljetnika prema kojima postupak nije pokrenut, prema njih otprilike 75% do 80% postupak nije pokrenut temeljem odluke državnog odvjetnika sukladno odredbama čl. 71.-73.

41 Važno je naglasiti da državno odvjetništvo odluku temeljem čl. 73. ZSM-a ne donosi automatski već sukladno karakteristikama individualnog slučaja. Prema: Cvjetko, B., Singer, M., op. cit. (bilj. 4), str. 356.

42 Vidi više: Hirjan, F., Singer, M., *Komentar Zakona o sudovima za mladež*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2002., str. 150

ZSM/2011. Ukoliko se ti podaci promatraju s obzirom na ukupan broj prijavljenih maloljetnika, onda je vidljivo kako u odnosu na ukupan broj prijavljenih maloljetnika za polovicu njih konačnu odluku donosi državni odvjetnik u prethodnom postupku. Iz godine u godinu imamo pad boja optužbi i osuda što znači kako sve manji broj maloljetnika dolazi pred sud za mlađe. Otprilike prema jednoj četvrtini prijavljenih maloljetnika se pokreće formalni kazneni postupak, što ukazuje u koliko većoj mjeri se u hrvatskom maloljetničkom zakonodavstvu koriste alternative kaznenom postupku.

Tablica 2. Posebne obveze koje se najčešće izriču u radu DO-a

POSEBNE OBVEZE Čl. 72. st. 1. ZSM	2013. SPLIT	2014. ZAGREB	2015. RIJEKA	2017. RIJEKA
UKUPAN BROJ ODLUKA (čl. 72. ZSM)	69	434	47	50
a) isprika oštećeniku	/	13	1	/
b) naknada štete	2	51	/	1
c) izvansudska nagodba	/	56	5	10
d) humanitarni rad	27	169	14	12
e) postupak odvikavanja od droge	3	6	/	/
f) savjetovalište za mlade	16	91	27	28
g) provjera znanja pro- metnih propisa	/	/	/	/
h) druge obveze	21	48	/	/

U tablici br. 2 . prikazani su podaci iz različitih državnih odvjetništava o tome koje se posebne obveze najčešće izriču maloljetnicima kao neformalne sankcije. U slučaju primjene uvjetovane svrhovitosti najčešće izricana posebna obveza jest uključivanje maloljetnika u rad humanitarnih organizacija, a zatim mjera uključivanja maloljetnika u pojedinačni ili skupni psihosocijalni tretman u savjetovalištu za mlade. Primjećuje se kako se neke posebne obveze izriču znatno rijede dok se mjera izvansudske nagodbe u nekim državnim odvjetništvima izriče često, a u drugima u znatno manjem broju.

OBVEZA UKLJUČIVANJA U RAD HUMANITARNIH ORGANIZACIJA ILI U POSLOVE KOMUNALNOG ILI EKOLOŠKOG ZNAČENJA

Obveza uključivanja u rad humanitarnih organizacija ili u poslove komunalnog ili ekološkog značenja jedna je od najčešće izricanih obveza, a razlozi su za takvu praksu višestruki. Radi se o posebnoj obvezi temeljem koje se maloljetnik upućuje u određenu ustanovu⁴³ na određeni broj sati sukladno karakteristikama počinjenog kaznenog djela. Humanitarni rad pomaže maloljetnicima u razvoju empatije, izgradnji osobnog identiteta, omogućava im da vide svoju okolinu iz nove perspektive te upoznaju ljude čija se svakodnevница i životi u mnogočemu razlikuju od njihovih. Cilj je provođenja ove obveze ukazati maloljetnicima na vrijednost rada, potrebu pomaganja slabijim članovima u društvu i omogućiti im da shvate kako svojim radom mogu pridonijeti zajednici. U postupku provođenja obveze veliku ulogu ima i centar za socijalnu skrb, koji bdi nad njezinim izvršenjem. U pravilu se ova posebna obveza izriče prema maloljetnicima koji svoje slobodno vrijeme provodi neorganizirano i stihjski te im se izricanjem navedene obveze želi pokazati mogućnost konstruktivnog provođenja slobodnog vremena.⁴⁴ Dosadašnja praksa u provođenju navedene mjere bila je jako pozitivna, ali su se s vremenom pojavili i problemi: pojedine ustanove odbijaju primiti maloljetnike jer imaju dosta odraslih počinitelja, rad mentora u ustanova se nedovoljno vrednuje, trebalo bi uvesti novčanu nagradu mentorima za dodatan rad, problem osiguranja maloljetnika od ozljeda za vrijeme izvršenja rada.⁴⁵

UKLJUČIVANJE U POJEDINAČNI ILI SKUPNI PSIHOSOCIJALNI TRETMAN U SAVJETOVALIŠTU ZA MLADE

Obveza uključivanja u pojedinačni ili skupni psihosocijalni tretman u savjetovalištu za mlade u smislu preodgoja, socijalizacije i razvijanja socijalnih vještina najzahtjevnija je posebna obveza koja omogućuje intervenciju i u okviru maloljetnikove obitelji. Tijekom izvršenja ove obveze, koja obično traje šest mjeseci, maloljetnici kroz savjetovanja, razgovore i razne radionice surađuju sa stručnim osobama koje s njima razgovaraju, slušaju ih, savjetuju kako da reagiraju na životne teškoće i odgovaraju na njihova pitanja na njima razumljiv i prihvatljiv način. Njezina je velika prednost u tome što se može izricati počiniteljima gotovo svih kaznenih djela, posebno prema maloljetnicima koji imaju poteškoća u socijalnom prilagođavanju. Cilj provođenja psihosocijalnog tretmana jest upozoriti počinitelja na to da mora preuzeti odgovornost

43 Ova se mjeru često izvršava u Crvenom križu, Caritasu, domovima za starije i nemoćne osobe. Također, intencija je da se mreža za realizaciju humanitarnog rada širi ovisno o trenutačnim potrebama zajednice ili o samim željama maloljetnika.

44 Maloljetnika se šalje u određenu ustanovu na određeni broj sati, u pravilu od 60 do 100, s tim da se ne preporučuje izricanje posebne obveze u trajanju kraćem od 30 sati. Broj sati, odnosno samo trajanje obveze, određuje se sukladno karakteristikama počinjenog kaznenog djela (motiv i način počinjenja djela) i odnosa maloljetnika prema tom događaju. U ustanovi u kojoj se izvršava obveza sastavlja se tzv. ugovor o obvezi, koji potpisuje predstavnik centra za socijalnu skrb, mentor i počinitelj. Prema: Schauperl, L., Križ, Đ., Čačić, L., op. cit. (bilj. 20), str. 238.

45 Ibid., str. 238-239; Perić, L., op. cit. (bilj. 18), str. 421.

za počinjeno djelo i utjecati na njegov vrijednosni sustav, na ublažavanje utjecaja osobnih i okolinskih činitelja rizika te naposljetku na sprječavanje ponavljanja kaznenog djela.⁴⁶

ZAKLJUČAK

Šira primjena alternativnih sankcija, neformalnih oblika postupanja i implementacija mjera restorativne pravde smjer je u kojem idu reforme kaznenopravnog sustava i u Republici Hrvatskoj. Većina navedenih mjera prvotno je uvedena upravo u maloljetničko kazneno pravo jer maloljetni počinitelji, zbog svoje osjetljive dobi i karakteristika ličnosti, zahtijevaju da reakcija društva prema njima kao počiniteljima kaznenih djela bude ponajprije usmjerena na njihov preodgoj te time znatno drugačija nego prema odraslim počiniteljima. Postojeće zakonsko rješenje daje državnom odvjetniku u prethodnom postupku široke diskrecijske ovlasti za odlučivanje temeljem načela svrhovitosti, koje on u praksi prema prikazanim podacima uvelike i koristi te tako i u našem maloljetničkom kaznenom zakonodavstvu prioritet u postupanju prema maloljetnicima imaju neformalni oblici postupanja. Time se ostvaruje da reakcija društva na protupravno ponašanje maloljetnika postaje brža i neposrednija te se prema velikoj većini maloljetnika više i ne pokreće kazneni postupak, nego se konačna odluka donosi već u fazi prethodnoga postupka od strane državnog odvjetnika. Velike ovlasti državnog odvjetnika s druge strane nose i veliku odgovornost, jer državni odvjetnik primjenom uvjetovane svrhovitosti maloljetniku izriče neformalnu sankciju. Primjena načela svrhovitosti u praksi se do sada pokazala jako uspješnom ali smatram kako u praksi postoje i određeni problemi.

Odlučivanje državnog odvjetnika temeljem načela svrhovitosti ovisi ne samo o zakonskim uvjetima nego i o diskrecijskoj ocjeni državnog odvjetnika te je zato važno da se u radu svih državnih odvjetništava uspostave zajednički kriteriji i ujednačena praksa u primjene načela svrhovitosti, što smatram trenutno nije slučaj. Primjena načela svrhovitosti zahtjeva visoko individualizirani pristup svakom pojedinom maloljetniku što znači kako državna odvjetništva u svom radu moraju imati dovoljan broj stručnog kadra i adekvatna materijalna sredstva za realizaciju primjeene zakonskog rješenja. Ono što ukazuje na problem je činjenica da se neki od maloljetnika prema kojima je bilo primjenjeno načelo svrhovitosti ponovno pojavljuju kao počinitelji kaznenih djela. Jedan dio maloljetnika primjenu načela svrhovitosti ne doživljava ozbiljno i smatraju kako su prošli neokrznuto za počinjeno protupravno ponašanje. Problem je i što se u praksi neke posebne obveze uopće ne izriču, dok se neke izriču samo u pojedinim državnim odvjetništvima (npr: izvansudska nagodba). Roditelji nedovoljno aktivno sudjeluju u tijeku izvršenja mjera, a mnogi od njih zato nemaju dovoljno kapaciteta ni informacija i s njima se općenito jako malo radi. Neki od sudionika sustava maloljetničkog kaznenog zakonodavstva u novijim istraživanjima iskazuju sumnju u uspješnost provođenja alternativnih mjera prema maloljetnicima.⁴⁷

46 Više vidi: Schauperl, L., Križ, Đ., Čačić, L., *op. cit.* (bilj. 20), str. 240

47 Vidi: Cajner Mravović, I., Vujić, A., Kujundžić, I.; *Diverzija u kaznenopravnom sustavu za maloljetnike, Nacionalno istraživačko izvješće*, Hrabri telefon, Zagreb, 2018., str. 64-65.

Navedeno ukazuje kako postojeći sustav ipak ima propuste, ne samo između državnog odvjetništva i suda za mladež nego i između svih tijela koja sudjeluju u postupanju prema maloljetnicima, što svakako uključuje policiju, centar za socijalnu skrb, ali i razne udruge civilnog društva, koje također daju veliki doprinos, posebno u fazi izvršenja maloljetničkih sankcija. Samo zajedničkim djelovanjem i koordiniranom suradnjom, uz redovitu edukaciju svih uključenih u postupak, može se uspješno ostvariti tako željena specijalna prevencija i resocijalizacija maloljetnih počinitelja.

POPIS KORIŠTENE LITERATURE

1. Božićević-Grbić, M., Što donosi novi Zakon o sudovima za mladež, *Aktualna pitanja novog kaznenog zakonodavstva*, Inžinjerski biro, Zagreb, rujan 2011., str. 123-137.
2. Cajner Mravović, I., Vujić, A., Kujundžić, I.; Diverzija u kaznenopravnom sustavu za maloljetnike, Nacionalno istraživačko izvješće, Hrabri telefon, Zagreb, 2018.
3. Carić, M., *Načelo svrhovitosti (oportuniteta) kaznenog progona iz čl. 175. Zakona o kaznenom postupku i njegova primjena u praksi*, HLJKPP, Zagreb, vol. 8, br. 1/2001, str. 603-646.
4. Cvjetko, B., *Formalne i neformalne sankcije u maloljetničkom kaznenom pravu*, HLJKPP, Zagreb, vol. 6, br. 2/1999., str. 341-356.
5. Cvjetko, B., Singer, M., *Kaznenopravna odgovornost mlađeži u praksi i teoriji*, Zagreb, Organizator, 2011.
6. Dünkel, F., Diversion: A Meaningful and Successful Alternative to Punishment in European Juvenile Justice Systems, u: Junger-Tas, J., Dünkel, F. (ur.), *Reforming Juvenile Justice*, Springer, 2009, str. 147-165.
7. Dünkel, F., Pruin, I., Grzywa, J., Sanctions systems and trend in the development of sentencing practice u: Dünkel, F., Grzywa, J., Horsfield, P., Pruijn, I. (ur.), *Juvenile Justice Systems in Europe, Current Situation and Reform Developments*, 2nd and revised edition, Forum Verlag Godesberg, 2011, vol. 4, str. 1649-1717.
8. Hirjan, F., Singer, M., *Komentar Zakona o sudovima za mladež*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2002.
9. Izvješća iz radionica X. Savjetovanja Hrvatskog udruženja za kaznene znanosti i praksu, 2. Radionica: Postupak prema maloljetnicima, B) Postupovni položaj državnog odvjetnika, M. Mance, HLJKPP, vol. 5, br. 1/1998, Zagreb, str. 329-379.
10. Koller-Trbović, N. (ur.), *Izvansudska nagodba u kaznenom postupku prema mladima u sukobu sa zakonom u Republici Hrvatskoj*, UNICEF, Zagreb, 2013.

11. Koller-Trbović, N., Gmaz-Luški, V., *Primjena izvansudske nagodbe (medijacije) u pretkaznenom postupku prema maloljetnicima i mlađim punoljetnim osobama*, HLJKPP, Zagreb, vol. 13, br. 2/2006, str. 933-956.
12. Krapac, D. i sur., *Kazneno procesno pravo, Prva knjiga: Institucije*, VI. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Narodne novine, Zagreb, 2014.
13. Krstulović, A., *Nagodbe stranaka u suvremenom kaznenom postupku*, Kaznenopravno-kriminalistička biblioteka „Vladimir Bayer“, HUKZP – MUP, Zagreb, 2007.
14. Kurtović Mišić, A., Dragičević Krstulović, A., *Kazneno pravo (Temeljni pojmovi i instituti)*, Split, 2014.
15. Miroslavljević, A., *Izvansudska nagodba-perspektiva oštećenika i mladih u sukobu sa zakonom*, doktrsni rad, Pravni fakultet-Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, 2015.
16. Perić, L., *Primjena posebnih obveza prema čl. 64. Zakona o sudovima za mladež*, HLJKPP, Zagreb, vol. 6., br. 2/1999, str. 419-426.
17. Puharić, B., Radić, I.; Primjena načela svrhovitosti u postupanju prema maloljetinicima, HLJKPP, Zagreb, vol. 22., br. 2/2015, str. 635-671.
18. Radić, I., *Sustav maloljetničkih sankcija*, doktorski rad, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016.
19. Schauperl, L., Križ, Đ., Čačić, L., *Primjena alternativnih mjera u postupanju prema maloljetnim počiniteljima kaznenih djela*, Zaštita prava i interesa djece s problemima u ponašanju; Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu, Zagreb, 2012, str. 235-245.
20. Singer, M., Odluka u povodu kaznene prijave prema Zakonu o sudovima za mladež, HLJKPP, Zagreb, vol. 4, br. 2/1997, str. 567-587.
21. Tomašević, G., *Kazneno procesno pravo, Opći dio: Temeljni pojmovi*, Split, 2011.
22. Zakon o kaznenom postupku NN br. [152/2008](#), [76/2009](#), [80/2011](#), [91/2012](#), [143/2012](#), [56/2013](#), [145/2013](#), [152/2014](#), [70/2017](#), [126/2019](#), [126/2019](#)
23. Zakon o sudovima za mladež, NN [84/2011](#), [143/2012](#), [148/2013](#), [56/2015](#), 126/2019

POSLJEPENALNI TRETMAN U REPUBLICI HRVATSKOJ

Izv. prof.dr.sc. **Anita Jandrić Nišević**

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kriminologiju

POJMOVNA ODREĐENJA

Problemi prihvata osuđene osobe nakon izdržane kazne pojavili su se s pojavom ove kazne kao dominantnog oblika kažnjavanja počinitelja kaznenih djela. Kao sinonimi u Republici Hrvatskoj vrlo često se koriste izrazi posljepenalna zaštita (prihvat), posljepenalni tretman i posljepenalna pomoć.

Najširim pojmom se smatra **posljepenalna zaštita**, koji obuhvaća sve postupke prema otuštenoj osuđenoj osobi s ciljem omogućavanja pozitivne socijalne adaptacije. Taj izraz obuhvaća postupke nadležnih institucija kao i neinstitucionalizirane postupke s ciljem pomoći otpuštenoj osobi.

Posljepenalni tretman je uži izraz i označava one utjecaje, prije svega institucionalizirane, koji su na osnovi stručnih postupaka usmjereni ka učvršćivanju pozitivnih rezultata koje je osoba postigla u instituciji te unapređivanju tih rezultata.

Posljepenalna pomoć je najuži pojam i obuhvaća postupak u cilju prevladavanja stanja socijalne potrebe nastale zbog izdržavanja kazne (najčešće se pod ovim terminom smatra dobivanje jednokratne novčane pomoći).

Uvidom u stranu literaturu također nailazimo na različite pojmove. Dok u američkoj literaturi najčešće nailazimo na pojam *reentry*, u europskoj se uglavnom susrećemo s pojmom *resettlement*. Ipak, termini rehabilitacija i reintegracija i nadalje su prisutni na američkom, a posebno na europskom području (Wormith, Althouse, Simpson, Reitzel, Fagan i Morgan, 2007; McNeill, 2012; prema Maloić, 2020). Primjerice, temeljna su načela njemačkog, nizozemskog i danskog sustava resocijalizacija i rehabilitacija, pri čemu se posebno u Njemačkoj specifičan značaj daje i reintegraciji zatvorenika (Rentzmann, 2008; Subramanian i Shames, 2013; prema Maloić, 2020). Kada govori o *reentry* procesu, Taxman (2004) pojašnjava kako je nužno odgovoriti na potrebe preživljavanja (hrana, smještaj, zaposlenje) otpuštenog zatvorenika, ali i na potrebu razvoja vještina (tretman, pismenost, radno osposobljavanje i slično) - ovaj proces sagledava

s gledišta rehabilitacijskog pristupa. Kao ciljeve *reentry* procesa naglašava i poboljšanje sigurnosti u društvu kroz osiguravanje usluga otpuštenim zatvorenicima, za koje je dokazano da smanjuju rizik recidivizma i da doprinose reintegraciji u zajednicu.

Unatoč mišljenju Décarpesa i Durnescua (2014) o zastarjelosti pojmoveva *throughcare* i *aftercare*, u relativno recentnoj literaturi i nadalje se koriste ovi pojmovi. Fox i sur. (2005) pojam *throughcare* definiraju kao model za upravljanje kontinuitetom brige, koja počinje prvim kontaktom počinitelja kaznenog djela s kaznenopravnim sustavom, kroz pritvaranje, suđenje i izvršavanje kazne. *Aftercare* definiraju kao paket podrške koji treba biti spreman kada zatvorenik dostigne završetak svojeg tretmanskog programa u zatvoru i vraća se u zajednicu.

Analizom literature može se zamijetiti da strani, kao i domaći autori, u svojim radovima u pravilu definiraju na što se odnosi pojam koji koriste. Imajući u vidu sve spomenute pojmove, autorica se u ovom radu odlučila koristiti pojam *poslijepenalna zaštita*.

MOGUĆI NEGATIVNI UČINCI ZATVARANJA NA ZATVORENIKA I NJEGOVU OBITELJ

Izricanje i izvršavanje zatvorskih kazni trebalo bi doprinijeti padu stope kriminaliteta i sigurnosti društva. Međutim, potrebno je imati u vidu da zatvor predstavlja okruženje koje kod zatvorenika može dovesti do pozitivnih učinaka, ali i do negativnih posljedica (Mejovšek, 2002; Taxman, 2004; Mejovšek, Lebedina-Manzoni, Lotar i Šarić, 2007; Griffiths i sur., 2007; Maloić, 2013; prema Maloić, 2020):

- pojedinac (naročito kod duljih zatvorskih kazni) gubi zaposlenje, može izgubiti stambeni prostor, osobnu imovinu, posljedica zatvaranja može biti i rastava braka i općenito slabljenje ili gubitak socijalnih veza,
- lišenje slobode osoba može doživjeti kao emotivni šok, mogu se pojaviti poteškoće vezano uz mentalno zdravlje, uz stjecanje samouništavajućih navika i stavova,
- zatvorsko okruženje u velikoj mjeri osobu stavlja u poziciju ovisnosti o zatvoru, jer su individualne potrebe podređene potrebama funkciranja zatvora - automatizam koji se stvara pod utjecajem strogog reguliranja života može dovesti do intelektualnog slabljenja, gubitka osobne inicijative i moći prilagođavanja,
- postoji mogućnost negativne socijalizacije odnosno prizonizacije, to jest socijalizacije na zatvorske uvjete, koja je najprisutnija kod recidivista čiji su intervali boravka na slobodi relativno kratki i u zatvoru se dobro snalaze,
- zatvaranje može izazvati otpor osobe prema društvu koje ju je odbacilo, može dovesti do internalizacije antisocijalnih normi i vrijednosti, uz učenje novih modaliteta činjenja kaznenih djela i uključivanje u kriminalne mreže.

Važno je napomenuti da učinci zatvaranja ne pogađaju samo zatvorenika, već i članove obitelji zatvorenih osoba (Maloić, 2013). Obitelji počinitelja često su zaboravljene u tretmanskom smislu, iako je zatvaranje člana zapravo obiteljsko iskustvo (Nugent i Pitts, 2009). Zatvaranje člana obitelji može dovesti do finansijske ugroženosti obitelji, gubitka emocionalne podrške, ali i do socijalne stigme jer je član obitelji u zatvoru, pri čemu navedeno može imati dugoročne posljedice za djecu – gubitak roditelja ili smanjene kontakte s roditeljem, preseljenje, promjenu škole, nenadzirano slobodno vrijeme, razvoj poremećaja u ponašanju i tako dalje (Maloić i Rajić, 2012; Maloić, 2013; Majdak, 2018; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020).

IZAZOVI POV RATKA U ZAJEDNICU

Vezano uz otpuštanje zatvorenika u zajednicu, u literaturi se upozorava na dvije ključne činjenice koje je potrebno imati u vidu (Travis i sur., 2001; Taxman, 2004):

1. građani od državnih institucija i službi očekuju osiguravanje uvjeta u okviru kojih će povratak zatvorenika biti siguran, na način da neće počiniti novo kazneno djelo u njihovoj zajednici,
2. povratak u zajednicu je složen proces, jer je otpušteni zatvorenik na određeni način uhvaćen u mrežu svojih socijalnih, ekonomskih i psiholoških potreba.

Proces prilagodbe prvih dana i mjeseci na otpust iz zatvora i povratak u zajednicu sve se više ističe kao kritično razdoblje za osobe koje izlaze iz zatvora, a u tom periodu se mogu javiti i različite teškoće prilagodbe (O'Neill, 2017; prema Maloić, Jandrić Nišević, 2020):

1. osjećaj gubitka i dezorientiranosti prvih dana i tjedana nakon otpusta,
2. strah od susreta s poznatim ljudima, uz osjećaje krivnje i srama,
3. jednostavne aktivnosti kao što su na primjer odlazak u trgovinu ili korištenje javnog prijevoza mogu izazivati veliki stres.

Način nošenja s „neprijateljskim i zbumujućim svijetom“ može biti povlačenje u svoj dom, što dovodi do izolacije i socijalne isključenosti i povećava rizik ponovnog počinjenja kaznenog djela.

Najčešći stresni događaji koje zatvorenici iskuse nakon otpusta su: sukobi i svađe sa suprugom ili partnericom, finansijske potrebe, sukobi s prijateljima, nezadovoljstvo načinom života, problemi s policijom i ograničenja nametnuta probacijom, usamljenost ili depresija, problemi na poslu, konzumiranje droga i alkohola, nezaposlenost ili neodgovarajuće zaposlenje i neizvjesnost vezano za vlastitu budućnost. Utvrđeno je da su otpušteni zatvorenici probleme nastojali riješiti odmah, bez plana, na impulzivan način, bez dovoljno motivacije i ustrajnosti.

Istraživanja pokazuju da zatvorenici nakon otpusta najčešće trebaju pomoć vezano uz promjenu stavova, razmišljanja i ponašanja, smještaj, zapošljavanje, zdravlje, financije, obiteljske odnose i ovisnost (Markson i sur, 2015).

Dio se zatvorenika vraća u zajednicu uz prisutne određene psihičke tegobe i neadekvatne strategije nošenja s teškoćama (Listwan, Cullen i Latessa, 2006). Suočavaju se s nizom osobnih i birokratskih problema, uključujući financije, uz poteškoće obnavljanja roditeljske, partnerske i drugih pozitivnih uloga (Maloić i Rajić, 2012; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020). Dostupan im je vrlo mali broj poslova, a zbog manjka vještina i kvalifikacija, ti su poslovi češće honorarni, privremeni, pomoćni i slabije plaćeni. Posebno je zahtjevna socijalna reintegracija ovisnika, pripadnika etničkih manjina i starijih osoba, s obzirom na njihove specifične potrebe (Doležal i Jandrić, 2002; Crawley, 2004; Nugent i Pitts, 2009). Do problema u reintegraciji mogu dovesti i etiketiranost bivših zatvorenika i stigma. Već odavno je prepoznat rizik da bivši zatvorenici budu marginalizirani ili isključeni, bilo kao rezultat njihovog ponašanja ili straha zajednice od njih (McNally i Brennan, 2015). Problem je i što zatvorenici često ne znaju na što sve imaju pravo i koje bi usluge mogli dobiti u zajednici.

Manjak resursa, komunikacije i koordinacije unutar kaznenopravnog sustava, kao i ovog sustava s drugim sustavima, može dovesti do otpusta zatvorenika bez njegove povezanosti s uslugama podrške i pomoći u zajednici koje bi mu pružile institucije ili nevladin sektor, što se ocjenjuje vrlo rizičnim. Kod određenog broja zatvorenika koji su odbijali tretma, koji su ostali neprijemčivi za tretmanska nastojanja ili se iz drugih razloga procjenjuju visokorizičnima (odnosno opasnima) za društvo, otpust iz zatvora u maksimalno mogućoj mjeri zahtjeva pozornost i međusektorskiju suradnju (Maloić i Jandrić Nišević, 2020).

MODEL I FAZE POSLIJEPENALNE ZAŠTITE

Kroz dostupnu literaturu možemo uočiti više modela reakcije društva na počinjenje kaznenog djela, ovisno o tome koga se primarno nastoji zaštiti. Reakcija može biti primarno usmjerena na: (1) zaštitu i pomoć zatvoreniku, (2) zaštitu zajednice od otpuštenog zatvorenika i (3) zaštitu otpuštenog zatvorenika i zajednice (Petersilia, 2004; Maguire, 2011, Maloić, 2013). Griffiths, Dandurand i Murdoch (2007; prema Maloić, 2020) analiziraju četiri različito utemeljena modela rada s otpuštenim zatvorenikom, a koji se temelje na:

1. (riziku – počinitelje kaznenih djela se smatra opasnima te ih je stoga potrebno nadzirati i kontrolirati,
2. potrebama – težište je na kriminogenim potrebama i otpuštenom zatvoreniku se nastoji osigurati adekvatan tretman i usluge,
3. riziku i potrebama – kombinacija dva prethodna modela,
4. snagama – otpuštenog zatvorenika se percipira kao potencijalni resurs (za njegov život i za zajednicu).

Isti autori razlikuju dvije vrste programa koji se provode u zajednici, od kojih prve primarno vide usmjerenima na nadzor, praćenje i kontrolu, a druge na pomoć i podršku otpuštenom zatvoreniku.

Modele poslijepenalne zaštite možemo razlikovati i po ulozi koju može imati otpušteni zatvorenik (Taxman, 2004; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020):

1. prvi se model oslanja na dobrovoljnost zatvorenika, to jest isključivo o njemu ovisi hoće li ili neće tražiti određene usluge i programe, sukladno tome koliko sam prepoznaje svoje potrebe,
2. u drugom modelu zatvorenik ima ulogu aktivnog primatelja, to jest od njega se u svrhu zaštite zajednice traži pridržavanje naloženih mu obveza i/ili zabrana od strane suda ili državne službe, ovisno o procjeni kriminogenih rizika i potreba, uz prijetnju kaznom u slučaju odbijanja,
3. treći model podrazumijeva aktivnu participaciju zatvorenika, kojeg se smatra odgovornim za vlastiti proces reintegracije i donošenje odluka pa ga se stoga i aktivno uključuje u analize rizika, potreba i čimbenika koji imaju utjecaj na njegovu uključenost u kriminal, kao i u osmišljavanje načina odgovora na njegove kriminogene potrebe.

Programe potrebne zatvorenicima u svrhu njihove socijalne reintegracije James (2015) je podijelio u 3 faze:

1. programi koji se provode tijekom zatvorske kazne, čiji je cilj priprema zatvorenika za otpuštanje,
2. programi koji se provode neposredno nakon otpuštanja, a svrha im je povezivanje zatvorenika sa zajednicom u ranoj fazi reintegracije, to jest osiguravanje potrebnih usluga,
3. programi usmjereni na dugoročno adekvatno socijalno funkcioniranje otpuštenog zatvorenika u budućnosti (na primjer, zapošljavanje).

Uobičajeno se smatra da priprema zatvorenika za socijalnu reintegraciju treba započeti gotovo s prvim danom izvršavanja zatvorske kazne, no Travis (2000) upozorava kako bi ovaj proces trebao započeti već tijekom sudskog postupka, pri čemu bi sudac u obrazloženju presude osuđeniku trebao reći koji je cilj njegove kazne, tko će sve biti uključen, što se od njega očekuje i koje su njegove mogućnosti. Isti autor postavlja pitanje otpuštanja zatvorenika iz zatvora bez ikakve supervizije, naročito tijekom uvjetnog otpusta. Mišljenja je da svoj status slobodnog građanina otpušteni zatvorenik tek treba „zaslužiti“ te da osim odrađene zatvorske kazne i u zajednici treba pokazati svoju sposobnost ponašanja prema društvenim pravilima, pri čemu mu je potrebno osigurati nadzor, podršku i pomoć.

Petersilia (2004) konstatira kako je za proces povratka u zajednicu izuzetno važno sve što se događa tijekom kazne zatvora u svrhu pripreme zatvorenika za siguran povratak u zajednicu. Posebno važnim u tom procesu navodi: (1) način na koji zatvorenici provode vrijeme u zatvoru, (2) kako je koncipiran proces otpuštanja i (3) na koji način se s njima radi i kako im se pomaže nakon povratka u zajednicu. Poziva se na rezultate istraživanja koji govore o neučinkovitosti kazni zatvora, ako se njihovo izvršavanje svodi samo na izolaciju i onemogućavanje činjenja kaznenih djela, a aktivnosti vezano uz otpust zatvorenika samo na nadzor i praćenje.

Hermans (2009) navodi kako su napori u smjeru socijalne reintegracije zatvorenika uobičajeno dvostruko usmjereni, pri čemu razlikuje:

1. intervencije usmjerene na promjenu psihološkog funkciranja pojedinca
 - ističe kognitivno-bihevioralne intervencije, temeljem rezultata istraživanja koji dokazuju kako počiniteljima kaznenih djela nedostaju kognitivne vještine potrebne da bi ostvarili svoje osobne želje na način prihvatljiv za druge ljude,
2. intervencije usmjerene na reintegraciju počinitelja u zajednicu
 - naglasak je na rješavanju praktičnih problema u okviru rada na socijalnim odnosima, a čije je rješavanje neophodno za reintegraciju zatvorenika u društvo.

PRIMJERI DOBRE PRAKSE U SVIJETU

Analizom znanstvene i stručne literature, programe poslijepenalne zaštite možemo podijeliti u dva osnovna modela:

1. strukturirane programe koji se provode još za vrijeme izdržavanja kazne
2. programe pomoći nakon otpusta ili za vrijeme trajanja uvjetnog otpusta („kuće na pola puta“)

STRUKTURIRANI PROGRAMI ZA VRIJEME IZDRŽAVANJA KAZNE ZATVORA

Ovdje se radi o programima koji se provode za vrijeme izdržavanja kazne zatvora, u penalnoj ustanovi, a razlikuju se ovisno o karakteristikama i potrebama zatvorenika.

U SAD-u i većini europskih zemalja ovakvi programi su koncipirani u obliku edukacija i radionica vezanih za 6 glavnih područja:

1. **pronalazak posla**
 - Edukacije o pisanju životopisa,

- Plan pronalaska posla
 - Nošenje s frustracijom
 - Dobivanje informacija o potencijalnim poslodavcima
2. **procedure i zahtjevi nakon otpusta**
- Informiranje o „**administrativnim zadacima**” koji osobu očekuju nakon izlaska iz ustanove – što će sve trebati napraviti, kome se treba javiti, na kojim lokacijama se nalaze institucije i slično
 - Voditi brigu o **nastavku tretmana** na slobodi i ispunjavanju posebnih obveza
3. osobni rast i razvoj
- Važnost rada na sebi
 - Očekivanja i strahovi vezani za izlazak na slobodu
 - Rad na komunikacijskim i socijalnim vještinama
 - Uključivanje obitelji u tretman i dobivanje obiteljske i socijalne podrške (tamo gdje je to moguće, gdje nije, traži se barem jedna osoba kojoj osuđenik vjeruje, a da nema veze s kriminalnim životnim stilom)
 - Rad na motivaciji
4. osobne financije i potrošačke vještine
- Edukacija o vođenju osobnih financija i racionalnom korištenju novaca
 - Voditi brigu o prihodima i rashodima – sastaviti listu troškova za svaki mjesec
5. podaci o resursima zajednice
- Informacije o postojećim udrugama, klubovima i institucijama koje mogu pomoći osobi u adaptaciji u lokalnu zajednicu
 - Ukoliko postoji mjera liječenja, osoba se već za vrijeme izdržavanja kazne povezuje s lokalnim klubovima koji nude tretman (ovisnosti, tretman nasilnih počinitelja) ili je on smješten unutar državnih institucija
6. zdravlje i prehrana
- Edukacija o važnosti brige za zdravlje i lokacijama liječnika
 - Edukacija o zdravoj prehrani
 - Neke zemlje nude i kulinarske tečajeve unutar poluotvorenih i otvorenih penalnih ustanova
 - Tečajevi o prevenciji bolesti

POMOĆ NAKON OTPUSTA ILI ZA VRIJEME TRAJANJA UVJETNOG OTPUSTA – KUĆE NA POLA PUTO (ENG. HALFWAY HOUSES)

Tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća razvilo se više vrsta domova za smještaj osuđenika nakon otpusta od kojih su neki pružali prostor za stanovanje, a u nekima se samo dolazilo na tretmanske grupe tijekom dana. Kuće na pola puta se danas smatraju najefikasnijim i najraširenijim modelom poslijepenalnog prihvata u svijetu.

Organizacija ovakvog oblika smještaja počela je u SAD-u i Kanadi te se proširila i na europske zemlje. Kuće na pola puta predstavljaju oblik stambene pomoći bivšim osuđenicima po izlasku iz institucije, na način da se smjeste u prihvatni objekt u kojem vrijede polustrukturirani uvjeti koje osoba mora poštivati.

Svrha ovakve vrste pomoći je da se korisnicima omogući započeti proces reintegracije, dok im je još uvijek osigurana podrška i nadzor, što u konačnici smanjuje rizik od recidivizma.

Programi *kuća na pola puta* uključuju i tretman bivših osuđenika koji se provodi kroz edukaciju, pripremu za zaposlenje, trening životnih vještina, testiranje na drogu, financijski menadžment te rekreativske aktivnosti. Sudionici se otpuštaju iz ustanove samo radi odlaska na posao, školu, ako su zaslužili izlaz ili radi dozvoljenih aktivnosti. Kod odluke o smještaju u kuću vrlo je važna procjena rizika i sigurnost zajednice (najčešće se radi o počiniteljima koji su proglašeni nisko rizičnima). Boravak u kući izriče sudac, na preporuku zatvorskog ili probacijskog osoblja ili se osigurava za one koji nemaju smještaj, imaju problema s ovisnošću i u niskom su riziku za ponovno počinjenje kaznenog djela. Korisnici kuća moraju pokazati progres prema rehabilitacijskim ciljevima kako bi se uspješno otpustili iz programa.

MOGUĆNOSTI I IZAZOVI POSLIJEPENALNE ZAŠTITE U REPUBLICI HRVATSKOJ

Uspješna organizacija i provedba poslijepenalne zaštite i reintegracije počinitelja kaznenih djela u društvo ovisi o kvalitetnoj suradnji nekoliko ključnih dionika:

1. **zatvorski sustav**
2. **probacijski sustav**
3. **sustav socijalne skrbi**
4. **nevladin sektor**

ZATVORSKI SUSTAV

Prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora čije su izmjene stupile na snagu 2001. godine propisana je obveza kaznionice odnosno zatvora i zatvorenika da započnu s pripremom za otpust već prilikom donošenja pojedinačnog programa izvršavanja na početku izvršavanja kazne, uz uključivanje sudaca izvršenja i centra za socijalnu skrb.

Penić i sur. (2017) aktualno ističu nekoliko važnih elemenata izvršavanja kazne zatvora u Republici Hrvatskoj koji pogoduju uspješnijoj socijalnoj integraciji zatvorenika nakon izlaska na slobodu:

- zatvorenike se uključuje u opće programe tretmana - obrazovanje, rad, slobodno vrijeme
- postoji mogućnost uključivanja u posebne programe tretmana, namijenjene zatvorenicima sa specifičnim tretmanskim potrebama
- zatvorenici mogu koristiti pogodnosti izlaska izvan kaznionice odnosno zatvora, u svrhu smanjivanja negativnih učinaka zatvaranja i poticanja njihove motivacije i aktivnosti
- dodir s vanjskim svijetom nastoji se zadržati i omogućavanjem posjeta zatvorenicima.

Zatvorski sustav u svojem radu kao važan cilj ističe podršku očuvanju obiteljske povezanosti zatvorenika, pri čemu su promjene vidljive prvenstveno vezano uz djecu zatvorenika.

Kao značajne se nove aktivnosti u tom smjeru ističu (Ministarstvo pravosuđa, 2020):

- uređivanje i opremanje prostora za posjete maloljetne djece, kako bi interijerom i opremljenosću didaktičkim sadržajima i igračkama bili prilagođeni djeci,
- uvođenje korištenja video posjeta djece zatvorenicima, kroz sporazum Ministarstva pravosuđa i Fonda Ujedinjenih naroda za djecu (UNICEF).

Druga je velika novost veća otvorenost zatvorskog sustava prema nevladinom sektoru, uz daleko proaktivniju ulogu sustava u odnosu na ranije. Unatrag pet godina zatvorski je sustav započeo s intenzivnim radom na većem uključivanju nevladinog sektora tijekom izvršavanja kazne zatvora i po otpustu iz zatvora.

ULOGA PROBACIJSKE SLUŽBE U POSLIJEPENALNOJ ZAŠТИ

Organizacija prihvata zatvorenika po otpustu bila je kao probacijski posao predviđena prvim Zakonom o probaciji (Narodne novine, br. 153/09). Zakonom o probaciji (Narodne novine, br. 143/12) koji je na snagu stupio 1. siječnja 2013. godine, ova aktivnost prestaje biti probacijski

posao. Nadalje, ovaj Zakon više nije predviđao ni obvezu rada probacijske službe s obitelji počinatelja kaznenog djela, sa žrtvom i obitelji žrtve, kao što je to bilo predviđeno ranijim Zakonom o probaciji. Navedeno se pojašnjavalo tadašnjom višegodišnjom ekonomskom krizom te činjenicom da se većina resursa potrebnih zatvorenicima već nalazila u nadležnosti socijalne skrbi. Poslove vezano uz žrtve kaznenih djela jednim dijelom je preuzeila Služba za podršku žrtvama i svjedocima koja također djeluje unutar Ministarstva pravosuđa, a prihvat zatvorenika „vraćen“ je domenu socijalne skrbi (Ministarstvo pravosuđa, 2019). Posljednjim Zakonom o probaciji (Narodne novine, 99/18) kao novost je propisana i mogućnost rada probacijske službe u zatvorima i kaznionicama tijekom izvršavanja kazne zatvora, a u svrhu prikupljanja podataka i/ili procjene rizika i kriminogenih potreba vezano uz obavljanje probacijskih poslova, a u tijeku je i provođenje pilot-projekta zajedničke pripreme zatvorenika za uvjetni otpust od strane zatvorskog i probacijskog sustava (Maloić i Brkić, 2019).

U okviru istraživanja koje su provele Kovč Vukadin i Špero (2015; prema Maloić, 2020) svega 6,7 % zamjenika i državnih odvjetnika imalo je primjedbu na rad probacijske službe, pri čemu su se primjedbe odnosile na potrebu većeg angažmana kod integracije osuđenika po izlasku iz zatvora u zajednicu. U hrvatskoj praksi može se zamjetiti dosta jak značaj koji probacijska služba pridaje upravljanju rizikom i zaštiti zajednice, ali se istovremeno naglašava i potrebna pomoć zatvorenicima vezano uz uključivanje u zajednicu.

SUSTAV SOCIJALNE SKRBI

U Republici Hrvatskoj socijalne su usluge u nadležnosti državnog (javnog) sektora, dok se nevladin sektor tek od nedavno počeo poticati i razvijati. Kritike vezano uz neadekvatni poslijepenalni prihvat najčešće su se upućivale centrima za socijalnu skrb, što je s jedne strane ukazivalo na njihovu važnu ulogu, ali se s druge strane neopravdano i sva odgovornost prebacivala na institucije socijalne skrbi (Bunata-Blagović, 1989; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020).

Vezano uz rad centara za socijalnu skrb, u literaturi se ukazuje na učestalost i nepromišljenost posljednjih zakonodavnih izmjena te na promjene i neujednačenost u organizaciji rada centara za socijalnu skrb u Hrvatskoj, zbog čega je ocijenjeno da sustav socijalne skrbi predstavlja nesiguran sustav kako za korisnike tako i za socijalne radnike (Ilijaš i Podobnik, 2018; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020).

Strateškim planom Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku 2019. – 2020. konstatira se regionalna neravnomjernost, odnosno činjenica da je na nekim područjima ponuda pružatelja socijalnih usluga veća od potražnje, dok na nekim gotovo da i nema razvijenih usluga. Istovremeno se ističe potreba osnaživanja uloge lokalne zajednice u procesima planiranja usluga na lokalnoj razini. Kao korisnici u dokumentu se izrijekom ne spominju otpušteni zatvorenici, iako je očito da bi oni mogli koristiti usluge namijenjene primjerice osobama s invaliditetom, starijim osobama, osobama s problemima ovisnosti, kao beskućnici i slično, odnosno kao korisnici novčanih naknada namijenjenih osobama bez vlastitih prihoda ili osobama s

nedostatnim prihodima za podmirenje osnovnih životnih potreba. Strategijom je poseban nglasak stavljen na zaštitu i podršku obitelji i djeci te možemo pretpostaviti da se to odnosi i na obitelj zatvorenika.

Zatvorenici se radi ostvarivanja potrebnih prava i usluga iz domene socijalne skrbi od strane zatvorskog i probacijskog sustava upućuju prvenstveno prema centrima za socijalnu skrb, koji potom po potrebi i mogućnostima iniciraju suradnju i s organizacijama nevladinog sektora. Zakonom o socijalnoj skrbi (Narodne novine br. 157/13, 152/14, 99/15, 52/16, 16/17, 130/17, 98/19) zatvorenici nisu izdvojeni kao posebna kategorija korisnika, kao ni povratnici iz zatvora, to jest oni prava ostvaruju prema općim uvjetima kao i svi drugi građani (Brozić Perić i sur., 2017). Navedeno znači da zatvorenicima stoji na raspolaganju cijeli niz socijalnih prava i usluga, pri čemu nema ograničenja kao u SAD-u. No, na ovaj način pred zatvorenicima stoje manje ili više složeni, odnosno dugotrajni administrativni postupci utvrđivanja prava ili odobravanja usluga, bez uvažavanja njihovih specifičnosti kao otpuštenih zatvorenika, kao što su učinci zatvaranja, otežano snalaženje po povratku u zajednicu, intenzivnije i višestruke potrebe prisutne u isto vrijeme, kao i potreba njihovog žurnog rješavanja.

Brozić Perić i Tešić (2017) na primjeru Centra za socijalnu skrb Zagreb ističu nekoliko ključnih izazova poslijepenalne zaštite, a vezanih uz pružanje socijalne skrbi otpuštenim zatvorenicima, temeljem statističkih podataka i iskustava iz prakse:

1. do dolaska u Centar otpušteni zatvorenici nisu u dovoljnoj mjeri upoznati s pravima koja im se mogu pružiti, a nerijetko raspolažu i pogrešnim informacijama
2. znatan broj otpuštenih zatvorenika obraća se za pomoć, najčešće tražeći novčanu pomoć
3. otpušteni zatvorenici nisu izdvojeni kao posebna kategorija korisnika
4. zakonski propisi kojima je propisana socijalna skrb otpuštenim zatvorenicima ne omogućuju organiziranje nekog oblika smještaja, kao ni samostalnog stanovanja, već je jedini oblik smještaja prihvatilište za beskućnike.

Činjenicu da se najveći broj traženih i dobivenih usluga odnosi na kratkoročnu novčanu pomoć potrebno bi bilo analizirati sa stajališta, kod nas već naznačene prakse, prilagođavanja korisnika resursima, a ne razvoj resursa u skladu s potrebama korisnika.

Najnovijim inicijativama predlaže se povratnike iz zatvora izdvojiti kao posebnu kategoriju korisnika izmjenama Zakona o socijalnoj skrbi, čime bi se omogućila (Brozić Perić i sur., 2017):

1. bolja prepoznatljivost i sustavna evidencija,
2. veća mogućnost korištenja usluga iz sustava socijalne skrbi i kvalitetnije postupanje centara za socijalnu skrb.

U prilog navedenom već je puno ranije govorila Bunata - Blagović (1989; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020), navodeći kako su zatvorenik i njegova obitelj izjednačeni u pravima s ostalim

korisnicima socijalne skrbi, iako se pouzdano zna da se nakon izlaska na slobodu te osobe nalaze u stanju potrebe pojačane socijalne skrbi.

NEVLADIN SEKTOR

Dok je u mnogim zemljama određene poslove najprije obavljao nevladin sektor, da bi tek potom nadležnost nad određenim poslovima preuzeila država, u Hrvatskoj je nevladin sektor tek od nedavno značajnije prisutan, naročito na područjima socijalne skrbi i izvršavanja kazne zatvora. Početak rada na stvaranju pravnog i institucionalnog okvira za potporu i razvoj civilnog društva u Hrvatskoj potječe s kraja 90-ih godina 20. stoljeća (Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske, 2012), pri čemu je Zakon o socijalnoj skrbi iz 1997. godine otvorio širu mogućnost uključivanja privatnih i nevladinih organizacija na području socijalne skrbi.

Jedna od aktivnosti nevladinog sektora u svijetu je i promoviranje i zagovaranje potreba i interesa otpuštenih zatvorenika, što bi i u Republici Hrvatskoj moglo doprinijeti osvještanju značaja socijalne reintegracije zatvorenika. Kao što je već ranije naznačeno, od 2015. godine zatvorski sustav ima daleko proaktivniju ulogu u ostvarivanju suradnje s nevladnim organizacijama.

Prema dostupnim podacima (Ministarstvo pravosuđa, 2020), tijekom 2017. i 2018. godine dvadesetak organizacija nevladinog sektora u zatvorskom sustavu je provodilo programe i projekte financirane iz dijela prihoda od igara na sreću koji se dodjeljuju Ministarstvu pravosuđa. Temeljem do sada provedenih natječaja udruge su provodile programe i projekte na područjima:

- tretmana potrebnih specifičnim skupinama zatvorenika
- slobodnog vremena
- provođenja i unaprjeđenja obrazovanja,
- osiguravanja radnih aktivnosti za zatvorenike te socijalnog poduzetništva, a u svrhu veće zapošljivosti otpuštenih zatvorenika
- pružanja potpore u očuvanju obiteljskih odnosa
- povećanja kapaciteta službenika zatvorskog sustava za provođenje pojedinačnog programa postupanja.

Zatvorski sustav surađuje s udrugama i na provođenju projekata financiranih iz drugih izvora i to na područjima povećanja životnih vještina zatvorenika i maloljetnika, rada s ovisnicima o drogama i alkoholu, podršci razvijanju i održavanju odnosa s obitelji, duhovnom razvoju i tako dalje (Ministarstvo pravosuđa, 2020).

Važnim se čini napomenuti da je organizacija poslijepenalne zaštite na području Republike

Hrvatske na dobrom putu, a njezina uspješnost najviše ovisi o kvaliteti međusektorske suradnje. Organizacije civilnog društva trenutno imaju najviše kapaciteta za razvoj i implementaciju programa poslijepenalne zaštite na svim razinama – obzirom na sve bolju suradnju sa zatvorskim sustavom moguće je implementirati neke od strukturiranih programa poslijepenalnog prihvata još za vrijeme izdržavanja kazne zatvora. Nakon izlaska na slobodu potrebno je organizirati modele prema principu kuće *na pola puta* ili prema principima mentorskih ili drugih uspješnih programa tretmana. Jedino zajedničkom suradnjom svih ključnih dionika moguće je napraviti kvalitetne promjene na području poslijepenalne zaštite u Republici Hrvatskoj.

LITERATURA:

1. Brožić Perić, T., Zelić, R., Tepšić, M. (2017). Postupanje centra za socijalnu skrb u odnosu na korisnike u zatvoru i povratnike iz zatvora. U K, Radat, Majdak, M., Jovović I, (ur.) Zbornik radova 1. konferencije prevencije i smanjenja socijalne isključenosti: Integrirani osuđenici – socijalno pravednije društvo (str.43-51). Zagreb, Društvo za socijalnu podršku.
2. Crawley, E. (2004). Release and Resttlement: the perspectives of older prisoners. *Criminal Justice Matters*, 56, 32-33.
3. Décarpes, P., Durnescu, I. (2014). Where are we in resettlement research? *EuroVista*, 3 (2), 47-67.
4. Doležal, D., Jandrić, A. (2002). Institucionalni penološki programi s ovisnicima o ilegalnim drogama. *Kriminologija i socijalna integracija*, 10 (2), 105-117.
5. Fox, A., Khan, L., Briggs, D., Rees-Jones, N., Thompson, Z., Owens, J. (2005). Throughcare and aftercare: approaches and promising practice in service delivery for clients released from prison or leaving residential rehabilitation. Home Office Online Report 01/05. Preuzeto s https://www.drugsandalcohol.ie/5960/1/Home_office_throughcare_and_aftercare.pdf (26.9.2018.).
6. Hermans, J. (2009). The Wraparound Process in Probation Service. *EuroVista*, 1 (3), 129-136.
7. James, N. (2015). Offender Reentry: Correctional Statistics, Reintegration into the Community, and Recidivism. Congressional Research Service. Preuzeto s <https://fas.org/sgp/crs/misc/RL34287.pdf>. (19.1.2017.).
8. Listwan, S. J., Cullen, F. T., Latessa, E. J. (2006). How to Prevent Prisoner Reentry Programs from Failing: Insights from Evidence-Based Corrections. *Federal Probation*, 70 (3), 19-25.
9. Maguire, M. (2011). The resettlement of ex-prisoners. U L. Gelgsthorne, R. Morgan (ur.), *Handbook of Probation* (str. 398-424). Abingdon: Routledge.

10. Maločić, S. (2013). Suvremeni pristupi kažnjavanju kao determinante kvalitete života u obitelji, susjedstvu i zajednici-nove perspektive suzbijanja kriminala. *Kriminologija i socijalna integracija*, 21 (2), 1-164.
11. Maločić, S. (2020). Pojam i značaj poslijepenalna zaštite – koga štititi, zašto i kako? *Kriminologija i socijalna integracija*, 28 (1), 11-46.
12. Maločić, S., Brkić, G. (2019). Razvoj suradnje probacijskog i zatvorskog sustava – idemo li u dobrom smjeru?. *Kriminologija & socijalna integracija*, 27 (1), 100-119.
13. Maločić, S., Jandrić Nišević, A. (2020). Reintegracija zatvorenika u društvo – možemo li bolje? *Kriminologija i socijalna integracija*, 28 (1), 47-77.
14. Markson, L., Lösel, F., Souza, K., Lanskey, C. (2015). Male prisoner's family relationships and resilience in resettlement. *Criminology and Criminal Justice*, 15 (4), 423-441.
15. McNally, G., Brennan, A. (2015). Community Return: A Unique Opportunity. *Irish Probation Journal*, 12, 141-159.
16. Ministarstvo pravosuđa (2020). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2017. godinu. Preuzeto s https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2020-01-03/162702/IZVJESCE_KAZNIONICE_2018.pdf
17. Nugent, B., Pitts, S. (2009). Resettling Adult Offenders – a perfect opportunity for European Collaboration?. *EuroVista*, 1 (1), 38-43.
18. Penić, Z., Malek, M., Vlahović, K. (2017). Socijalna isključenost i postpenalni prihvat zatvorenika – izazovi moderne prakse. U K. Radat, M., Majdak, I., Jovović, (ur.) Zbornik radova 1. konferencije prevencije i smanjenja socijalne isključenosti: Integrirani osuđenici – socijalno pravednije društvo (str. 16-24). Zagreb, Društvo za socijalnu podršku.
19. Petersilia, J. (2004). What Works in Prisoner Reentry? Reviewing and Questioning the Evidence. *Federal Probation*, 68 (2), 4-8.
20. Taxman, F. S. (2004). The Offender and Reentry: Supporting Active Participation and Reintegration. *Federal Probation*, 6 (2), 31-35.
21. Travis, J., Solomon, A. L., Waul, M. (2001). From prison to Home: The Dimensions and Consequences of Prisoner Reentry. Washington, DC: Urban Institute.
22. Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske (2012). Nacionalna strategija stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva od 2012. do 2016. godine. Preuzeto s http://int.uzuvrh.hr/userfiles/file/prijelom_hrv.pdf

POSLJEPENALNA ZAŠTITA

Danijela Đurak, dipl. socijalna radnica

Udruga za kreativni socijalni rad

„Budućnost za ljudе predstavlја prostor i vrijeme nepoznatog, a nepoznato uvijek izaziva određen osjećaj neugode i potencijalnog rizika, ali s druge strane i nadanja (Cifrić, 1994).

Poslijepenalna zaštita obuhvaćа sve postupke prema otpuštenoj osuđenoj osobi s ciljem da joj se omogući pozitivna socijalna adaptacija, odnosno obuhvaćа postupke nadležnih institucija i ne institucionalizirane postupke s ciljem pomoći otpuštenoj osobi.

Pripremanje zatvorenika za otpust započinje ubrzo nakon dolaska na izdržavanje kazne i saставni je dio pojedinačnog programa. Kaznena tijela su tijekom izvršavanja kazne dužna poduzimati sve kako bi život u njima bio što sličniji postojećim općim životnim okolnostima. Tijekom izvršavanja kazne zatvorenika se potiče da razvije osjećaj odgovornosti i ojača svoje socijalne vještine u svrhu što boje pripreme za život na slobodi. Zatvorenika se potiče na održavanje odnosa s obitelji, kontaktiranje s tijelima državne vlasti, ustanovama i udrugama te osobama koje se organizirano bave pružanjem pomoći zatvoreniku za što kvalitetnije uključivanje u život na slobodi.

Kaznionica odnosno zatvor, najkasnije tri mjeseca prije isteka kazne intenzivira postupak uključivanja zatvorenika u pojedinačni ili skupni savjetodavni rad u vezi njegove pripreme za otpust. Tijekom savjetovanja, zatvorenika se upoznaje s njegovim pravima i dužnostima koje ima nakon isteka kazne. Upoznaje ga se sa pravima koja može ostvariti pri centrima za socijalnu skrb, savjetuje ga se radi uključivanja u aktivno traženje posla po izlasku na slobodu, te ga se potiče na odgovorno ponašanje.

Sukladno Zakonu o izvršavanju kazne zatvora, na zahtjev kaznionice, odnosno zatvora, ured za probaciju obavlja poslove pripreme prihvata zatvorenika nakon otpusta. Nadalje, prije otpusta zatvorenika koji izdržava kaznu zatvora zbog počinjenog kaznenog djela protiv spolne slobode i spolnog čudoređa, protiv života i tijela ili kaznenog tijela s elementima nasilja, kaznionica ili zatvor o tome obavještava Službu za podršku žrtvama i svjedocima pri Ministarstvu pravosuđa, radi obavlješćivanja žrtve, oštećenog ili njihove obitelji. Nakon otpuštanja, osuđenik se može obratiti nadležnom sucu izvršenja radi pružanja pomoći i podrške. Sudac izvršenja surađuje s centrima za socijalnu skrb kojima može pismenim rješenjem izreći poduzimanje potrebnih mјera. Nakon otpusta, u centrima za socijalnu skrb svaka osoba ima pravo na informaciju o pravima i uslugama te pravo na podršku u prevladavanju komunikacijskih teškoća, pomoći kod utvrđivanja potreba, početnu procjenu mogućnosti korisnika te podršku i pomoći pri izboru prava i usluga u sustavu socijalne skrbi.

S obzirom na podatke o stopi recidivizma od 44,95 % (Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2018. godinu) evidentan je nedostatak podrške osuđeniku nakon otpusta iz kaznenog tijela što svakako predstavlja jedan od najznačajnijih rizičnih čimbenika za kriminalni povrat.

Kao odgovor na visoku stopu recidivizma, Udruga za kreativni socijalni rad je u periodu od 2005. godine pa do danas, razvila niz projekata i programa koji imaju za cilj poboljšati poslijepenalni prihvat zatvorenika. Prvi projekt „**Organizirana vršnjačka podrška osobama ovisnim o opojnim drogama – malonogometni turnir „Sportski poticaj“**“ organiziran je na poticaj članova Anonimnih narkomana iz Grada Zagreba. Organiziranje nogometnih turnirainicirano je od strane samih osoba koje su uspješno bore sa problemom ovisnosti kako bi na neformalan način sami ovisnici koji apstiniraju a nalaze se ili su se nalazili u tretmanu raznih udruga i/ili terapijskih zajednica i/ili ustanova prenijeli poruku da je život bez droge moguć i da do njega vode razni putovi i razni načini. Osim odigravanja nogometnih utakmica, na turniru je organiziran zajednički ručak svih sudionika, te prezentacije tretmana u kojima se nalaze sudionici uz iznošenje pojedinačnih iskustava oporavka. Organizirali smo sveukupno 10 malonogometnih turnira na kojima je nastupilo više 500 ovisnika u oporavku (nisu na supstitucijskoj terapiji). 1. turnir organiziran je 14. svibnja 2006. goine i na njemu je nastupila i nogometna ekipa Kaznionice u Turopolju. Na turniru smo se upoznali sa kolegama u zatvorskom sustavu i na slijedećim turnirima su osim Kaznionice u Turopolju, nastupale i nogometne ekipe Kaznionice u Lipovici-Popovači i Odgojnog Zavoda u Turopolju. Samo organiziranje turnira pokrenulo je i nove aktivnosti u kaznenim tijelima u području slobodnog vremena. Zatvorenici su se jako veselili nastupima na turniru te su o tom iskustvu pisali u glasilima kaznenih tijela.

Višegodišnjim radom sa našim korisnicima uvidjeli smo da je za uspješnu apstinenciju neophodna promjena životnog stila. No kako izgraditi novi životni stil, kako motivirati korisnike na promjenu i da ustaju u istoj? Odgovor na ove dileme daje se u okviru modela dobrih života (eng. good lives model – GLM) uz oslanjanje na postojeće snage korisnika (Maloić i Rajić, 2012.). Provedene studije sugeriraju da prihvaćanje GLM modela poboljšava angažman u okviru tretmana i doprinosi pozitivnom terapijskom odnosu, kao i da produljuje razdoblja nečinjenja kaznenih djela (Purvis, Ward i Willis, 2006.). GLM model je primjer pristupa temeljenog na snazi rehabilitacije, a razvijen je neovisno o pokretu pozitivne psihologije. Cilj pristupa pozitivnog liječenja psiholoških i bhevioralnih problema je da se poboljša sposobnost pojedinaca da žive smislene, konstruktivne i na kraju sretne živote, tako da oni mogu odustati od daljnog činjenja kaznenih djela. Jedna od ključnih pretpostavki teorija pozitivne psihologije je da su sva ljudska bića prirodno potaknuta da traže određene tipove iskušenja ljudskog dobra i da iskuse visoke razine dobrobiti. Smatra se da činjenje kriminalnih djela raste kada pojedincima nedostaje unutarnjih i vanjskih resursa pomoći kojih bi postigli svoje ciljeve na prosocijalan način. Pretpostavka je da su kriminalni i psihološki problemi direktne posljedice maladaptivnih pokušaja zadovoljenja ljudskih potreba. Iz perspektive pozitivne psihologije, da bi pojedinci zazirali od prijestupništva, trebala bi im biti pružena određena znanja, vještine, prilike i resursi kako bi živjeli kvalitetan život. Ukratko, tretman bi im trebao pružiti priliku da budu bolji ljudi s

kvalitetnijim životima. Model kvalitetnog življenja zato pruža okvir za terapeutске intervencije kod svih tipova pojedinaca. (Maloić, Mažar, Jandrić-Nišević, 2013.)

2010. godine imali smo sastanak sa Upravom za zatvorski sustav vezano za problematiku poslijepenalnog prihvata ovisnika o opojnim drogama. Paralelno s tim sastankom, naši korisnici su predložili osmišljavanje projekta za resocijalizaciju ovisnika o opojnim drogama nakon izlaska iz tretmana/odsluženja kazne zatvora. Projekt je nastao zbog održivosti apstinencije nakon provedenog vremena u programu/tretmanu i što bezboljnijeg povratka u društvo jer smo utvrdili da u društvu nema podrške u teško stečenoj apstinenciji. Prilikom planiranja projekta za resocijalizaciju upravo zbog gore navedenih razloga odlučili smo se multimodalni pristup kojem se kroz širok raspon raznolikih aktivnosti s ciljem zadovoljavanja raznih pozitivnih aspiracija korisnika te im omogućiti uvid da život u apstinenciji i bez počinjenja kaznenih djela ima smisla i vrijedi ga živjeti.

Pravo je zadovoljstvo osmišljavati takav projekt zajedno sa korisnicima i vidjeti njihovu sreću da će svojim angažmanom doprinijeti pozitivnoj promjeni budućih korisnika projekta. Projekt je osmišljen srcem i u njega je uloženo puno truda i nastao je u sinergiji korisnika i stručnjaka. Nazvali smo ga „Uključi se – zaslužio si :“ , a u međuvremenu je postao program te se kontinuirano provodi od 2011. godine. Korisnici projekta su ovisnici apstinenti koji imaju istinsku želju održati svoju apstinenciju jer “onaj koji želi apstinirati nađe način, a onaj tko ne želi apstinirati nađe prepreku”, dolaze sa područja Zagrebačke županije ili Grada Zagreba. Također, korisnici ne koriste supstitucijsku terapiju ili su u fazi skidanja sa terapije. Kaznena tijela su nam upućivala korisnike na terapijske izlaze dok su još na odsluženju kazne kako bi se povezali s nama te su isti ti korisnici nama upućivani Rješenjem Povjerenstva za uvjetni otpust. To je bilo do promjene Kaznenog zakona i formiranje Probacijske službe. Također, i mi smo odlazili u kaznena tijela prezentirati projekt/program te tako informirati potencijalne korisnike.

Glavne aktivnosti projekta su: Uvodni razgovor sa svakim korisnikom – izrada osobnog plana, grupna druženja i podrška, konkretna pomoć i podrška u traženju posla ili završetku prekinutog školovanja, osobno čeličenje kroz sport, izleti, obilazak kaznionica, zatvora i terapijskih zajednica. Na inicijativu jednog korisnika koji je bio na uvjetnom otpustu, formirali smo i pčelarsku sekciju koja je sada nakon 5 godina narasla na 60 pčelinjih zajednica te smo zahvaljujući susretljivosti Hrvatskih Šuma d.o.o. formirali i edukativno urbani pčelinjak na Savskoj Opatovini u kojem educiramo razne marginalne grupe. Naši dosadašnji rezultati su: 12 korisnika nastavilo srednjoškolsko obrazovanje, 1 korisnik nastavio nakon 15 godina prekinuti studij geodezije i uspješno završio studij te se zaposlio u struci kao magistar geodezije, 18 korisnika su se zaposlilo na kod drugog poslodavca, a 4 korisnika smo zaposlili kod nas putem ugovora o radu na određeno vrijeme kroz mjeru aktivne politike zapošljavanja - Javni rad. Program provodimo u partnerstvu sa Centrom za socijalnu skrb Zagreb, Nastavnim zavodom dr. A. Štampar, Edukacijsko rehabilitacijskim fakultetom i Terapijskom zajednicom „Mondo Nuovo“. Razgovarajući sa zatvorenicima na uvjetnom otpustu koji smatraju da podrška uvelike treba i bivšim zatvorenicima koji nisu ovisnici, tijekom 2014. godine razvili smo još jedan projekt

„Na tvojoj strani“- projekt podrške zatvorenicima u resocijalizaciji. Projekt doprinosi re-integraciji bivših zatvorenika u društvo kroz uvođenje novih socijalnih usluga u okviru postpe-nalnog prihvata uz istovremeno informiranje i senzibiliziranje dionika te jačanje kapaciteta stručnjaka. Projekt smo provodili od 2015.-2017. godine.

U okviru projekta proveli smo slijedeće aktivnosti: Izradili brošure za zatvorenike sa objedinjenim informacijama vezana uz ostvarivanja prava iz sustava socijalne skrbi, policije, zdravstva, rada. Brošura je tiskana u dvije naklade po 500 primjeraka te je distribuirana u sva kaznena tijela. Projekt smo prezentirali i zatvorenicima na odsluženju kazne koji se nalaze pri isteku kazne. Obzirom da su zatvorenici nakon naših prezentacija i nakon što su nas pohvalili nisu se uključivali u podršku kada su izašli, odlučili smo s njima intenzivnije raditi dok su još na odsluženu kazne. Stručni timovi kaznenih tijela odabrali su zatvorenike i formirale su se grupe. Proveli smo 7 ciklusa od 9 radionica za zatvorenike koji su pred istek kazne (Kaznionica u Glini - 3 grupe, Kaznionica u Lepoglavi - 1 grupa, Kaznionica u Turopolju - 1 grupa, Zatvor u Zagrebu - 2 grupe). Teme radionica: razumijevanje vlastitog ponašanja i potreba, preuzimanje odgovornosti, osvještavanje vlastitih potencijala i mogućnosti, motivacija za zapošljavanje, informiranje o načinima zapošljavanja (pretraživanje oglasa, pisanje molbi, razgovor za posao), načinima za-državanja posla, upravljanje osobnim financijama, odnosi u obitelji, informiranje o dostupnim planovima i uslugama sukladno mjestima iz kojih dolaze. Organizirali smo i nekoliko eduka-cija stručnjaka o načinima rada sa zatvorenicima i članovima njihovih obitelji (zakonski okvir, specifičnosti rada sa zatvorenicima, rad s obitelji zatvorenika, rad s ovisnicima, informiranje o ostvarivanje prava iz socijalne skrbi i izvan socijalne skrbi, zapošljavanje, dobiti primjeri iz svijeta). Na edukacijama su sudjelovali stručnjaci iz svih sektora (zatvorski sustav, probacija, socijalna skrb, organizacije civilnoga društva). Kao jedan od rezultata edukacije je stvaranje umreženosti stručnjaka. Angažirali smo i stručnjaka iz Sjeverne Irske Tima Chapmana koji je s nama podijelio svoja iskustva u radu s počiniteljima kaznenih djela. No, bez obzira na naš velik trud i angažman, odaziv zatvorenika koji su izašli ili se nalaze na uvjetnom otpustu bio je mali. Zatvorenici dok su na odsluženju kazne, hvale ovaj projekt, ali oni po izlasku ne žele imati nikakve veze sa „sustavom“ te žele imati minimalno obaveza. Žele biti slobodni u svakom smislu te rijeći. Često su nas zvali majke bivših zatvorenika jer su im oni dali naše letke, ali ni one ih nisu uspjeli motivirati da dođu. Zaključili smo da je zatvorenicima pored podrške u resocijalizaciji, potrebno ponuditi i obrazovanje za deficitarna i dobro plaćena zanimanja.

Obzirom da dio zatvorenika nema nikakvo zanimanje, kroz projekt „**Re-start**“ htjeli smo ih ospozobiti za vrlo traženo i dobro plaćeno zanimanje- keramičar. U Kaznionici u Glini u surad-nji sa Obrtničkim učilištem dvije grupe zatvorenika završilo je obrazovanje za keramičara (11 zatvorenika ovisnika i 15 zatvorenika). Praksu su odradivali u kaznionici na uređenju prostora u kojem borave. Također smo i za njih organizirali 2 ciklusa radionica kao pripremu za život na slobodi.

Zaključno možemo reći da je poslijepenalni prihvat zatvorenika vrlo kompleksan jer velika većina zatvorenika nikada nije radila i jako im je teško odgoditi zadovoljenje svojih potreba za

par sati, ponekad minuta, a kamoli čekati plaću mjesec do mjesec i pol dana. Nije da propagiramo rad na crno, no mi smo neke zatvorenike zaposlili na poslovima gdje su svaki dan dobivali novac jer oni moraju imati za cigarete i hranu. Većina zatvorenika su kronološki u dobi odraslih, no po pitanju životne zrelosti su na razini djece i tako funkcioniraju jer puno traže od društva, a za uzvrat malo doprinose. Smatramo da je potrebno intenzivnije raditi na procesu sazrijevanja i usvajanja životnih vještina, te paralelno ih vrlo učestalo motivirati. Svatko želi biti uspješan, no malo tko je spremjan podnijeti cijenu uspjeha. U njima treba razvijati grit (ustrajnost). Kako su do sada imali grit (ustrajnost) za činjenje kaznenih djela, opijanje/drogiranje, tako u njima treba poticati i podržavati grit za životom u skladu s društvenim normama.

Sami stručnjaci trebaju biti intrizično motivirani za rad s njima te im treba biti omogućena kontinuirana supervizija. Naša udruga kroz projekt „**Podrška službenicima zatvorskog sustava i probacije kroz superviziju**“ pruža stručnu podršku stručnjacima koji rade na ovom kako iscrpljujućem i stresnom poslu.

Svi ovi projekti/programi su financirani iz nacionalnih izvora putem Javnih natječaja: Ministarstva pravosuđa i uprave, Ministarstva zdravstva, Ministarstva rada i mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike, bivšeg Ureda za suzbijanje zlouporabe opojnih droga te Grada Zagreb. Zahvaljujemo na kontinuiranoj podršci u našem radu.

I za kraj jedan citat Elif Shafrak „*Zapravo je svaki čovjek, baš poput neba nad nama, po sebi tajna*“. Na nama je da pronađemo puteve koji vode do konstruktivnih odnosa sa našim korisnicima.

MOTIVIRANJE MLADIH ZA POSTIZANJE PROMJENE PONAŠANJA

Doc.dr.sc. **Gabrijela Ratkajec Gašević**

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet

Odsjek za poremećaje u ponašanju

U ovom tekstu moći će saznati o motivaciji za promjenu ponašanja i to prvenstveno mladim s problemima u ponašanju, odnosno onih čije ponašanje odstupa od uobičajenih društvenih normi ili čije ponašanje nije u skladu sa zakonskim regulativama. Kroz tekst će se prvo predstaviti kontekst motivacije, definirati motiviranje, predstaviti čimbenici koji utječu na motivaciju, zatim, strategije procjene nečije motivacije, te na samom kraju bit će predstavljene strategije povećanja motivacije na promjenu ponašanja.

Ukoliko radite s djecom i mladima s problemima u ponašanju, vjerujem da možete razlikovati mlađe s obzirom na razinu dobrovoljnosti kojom pristupaju intervenciji. Iako se mlađi rijetko sami odlučuju na uključivanje u intervenciju te ih najčešće upućuju roditelji ili se pak uključuju pod pritiskom odgojno – obrazovnih ustanova ili ustanova socijalne skrbi, neki mlađi su na početku tretmana nedobrovoljni, ali samim radom postanu dobrovoljni i voljni raditi na sebi i svom ponašanju. Neki mlađi već na početku mogu prepoznati što bi u svom ponašanju trebali ili mogli promijeniti ili im dolazak na intervenciju nije stran, ali, uz početnu dobrovoljnost, mogu se javiti aspekti nedobrovoljnosti, pogotovo ako se zahtjevi prema njihovom angažmanu počnu povećavati. I naravno, ima mlađih koji su nedobrovoljni tijekom cijelog tretmana te koji će se formalno uključiti u intervenciju no bez intencije da rade na promjeni ponašanja. Znanje o načinima povećanja motiviranja osobe na promjenu ponašanja koji se u intervenciju uključuju mimo vlastite volje svakako može biti od pomoći. Da bismo to znali, važno je razumjeti što je motivacija te što mlađe motivira na promjenu ponašanja.

KAKO OBJASNITI MOTIVACIJU ZA PROMJENOM PONAŠANJA?

Poteškoće u jedinstvenom definiranju motivacije. Beck (2003) objašnjava dva osnovna pristupa u objašnjenju motivacije – regulatorni, koji naglašava tjelesne reakcije na ometajuće unutrašnje podražaje, poput gladi ili боли te načine na koje se tijelo pokušava vratiti u stanje homeostaze. Kod teme motiviranja mlađih na promjenu ponašanja, svakako više od koristi može biti drugi pristup objašnjenju – svrhoviti pristup, koji s kognitivnog aspekta objašnjava ponašanja usmjerena prema cilju, odnosno ciljevima. Temeljna motivacijska premisa govori

o približavanju osobnim ciljevima i uključivanju u aktivnosti za koje osoba smatra da imaju poželjne ishode ili pak izbjegavanje aktivnosti za koje se očekuje da imaju negativne, odbojne ili neugodne ishode.

Miller i Rollnick (2002) objašnjavaju motivaciju kroz tri ključne komponente: spremnost, voljnost i sposobnost. Pod voljnošću podrazumijevaju stupanj u kojem osoba želi, hoće ili žudi za promjenom. Pod spremnošću podrazumijevaju pitanje prioriteta promjene dok pod sposobnošću autori podrazumijevaju procjenu sposobnosti ili pouzdanja osobe u mogućnost postizanja promjene.

No, kada kažemo da je osoba motivirana ili pak ukoliko kažemo da osoba nije motivirana, ostaje nejasno što to točno znači. S obzirom da postoji nerazdvojna veza između ponašanja i motivacije, kada određujemo razinu nečije motivacije, važno je naglasiti za što je osoba motivirana. Drugim riječima, važno je naglasiti specifično ponašanje za koje je osoba motivirana, odnosno za koje promjene ponašanja je motivirana. Iz razloga što je nejasno odrediti za što je osoba motivirana a za što nije, neki autori, poput Drieschnera (2004) preporučuju upotrebu drugih, jezično „spretnijih“ termina, poput spremnosti na promjenu ponašanja. No, važno je naglasiti da se ne radi o istoznačnicama, već o sinonimima. Rafferty, Jimmieson i Armenakis (2013) definiraju spremnost na promjenu ponašanja kao kombinaciju uvjerenja, stavova i namjera pojedinca u odnosu na nužnost promjene te kapaciteta da promjene uspješno i provede. Detaljnije, prema istim autorima, spremnost na promjenu sastoji se od kognitivne i emocionalne komponente. Kognitivna komponenta podrazumijeva uvjerenje da je promjena nužna, da je primjereno odgovor na trenutnu situaciju, da može kreirati osjećaj uspješnosti te da će okolina podržati tu promjenu ponašanja i osigurati određenu količinu podrške. Emocionalna komponenta spremnosti na promjenu odnosi se na ne(ugodne) emocije koje se tiču specifičnog procesa promjene koje mogu biti rezultat trenutnog doživljaja određene emocije u odnosu na (ne) željeni budući događaj ili pak mogu biti rezultat zamišljanja ili očekivanja što će promjena u budućnosti donijeti.

Kada u fokus stavimo mlade s problemima u ponašanju svakako je cilj psihosocijalnih intervencija promjena ponašanja prema osobno ili društveno poželjnijim oblicima ponašanja. No, valja naglasiti da može postojati razlika između osobno poželjnih oblika ponašanja te onoga što okruženje ili mi kao stručnjaci očekujemo tako da razgovor o ciljevima intervencije svakako može biti važan motivacijski mehanizam.

Ključno pitanje ovog rada je što mlade motivira na promjenu ponašanja. Odgovor na to pitanje moguće je dati kroz predstavljanje teorijskih modela koji objašnjavaju koji čimbenici doprinose povećanju nečije spremnosti na promjenu ponašanja ili pak kroz predstavljanje istraživanja koji su bili fokusirani na istraživanje čimbenika koji doprinose povećanju spremnosti na promjenu ponašanja.

ČIMBENICI KOJI DOPRINOSE POVEĆANJU SPREMNOSTI NA PROMJENU

Iako ču se više orijentirati na drugi pristup, odnosno predstaviti istraživanja koja su nastojala pojasniti čimbenike koji doprinose povećanju spremnosti na promjenu ponašanja prema društveno prihvatljivim oblicima, važno je spomenuti teorijske modele koji mogu biti od pomoći. Radi razumijevanja načina na koji se odvija promjena ponašanja mogu pomoći sljedeći modeli: Transteorijski model promjene ponašanja (Prochaska i DiClemente, 2005.) koji objašnjava stadije kroz koji osoba prolazi tijekom promjene ponašanja te objašnjava strategije poticanja prelaska iz jednog stadija u drugi. Sljedeći značajan model je Model tretmanske prijemčivosti (Serin i Kennedy, 1997) koji doprinosi objašnjenu svih vanjskih čimbenika koji mogu potaknuti povećanje nečije spremnosti za promjenu s obzirom da je promjena ponašanja uvjetovanja međuodnosom eksternalnih i internalnih čimbenika. Multifaktorski model spremnosti za tretman počinitelja kaznenih djela (Day i sur., 2010) je svakako značajan model, jer je on isključivo orijentiran na počinitelje kaznenih djela te, osim pojašnjavanja individualnih čimbenika, model pojašnjava i kontekstualne čimbenike koji bi mogli utjecati na nečiju spremnost. Važan aspekt kontekstualnih čimbenika je percipirana podrška, a razmišljajući u kontekstu djece i mladih ta podrška se prvenstveno odnosi na roditeljsku podršku o čijoj važnosti govore mnogi autori (Nock i Photos, 2006; Stelle – Johnson i sur., 2010; Proctor i sur., 2015; Wade i Andrade, 2015; Perron, 2018), a utemeljenje možemo pronaći u Sveobuhvatnoj teoriji promjene ponašanja (Jaccard i sur., 1999, 2002) i teoriji samodeterminacije (Ryan i Deci, 2002).

Kada govorimo o istraživanjima čimbenika koji doprinose povećanju spremnosti na promjenu ponašanja prema društveno prihvatljivim oblicima, predstaviti ču rezultate istraživanja koje je već opisano u dosadašnjoj relevantnoj literaturi (Ratkajec Gašević 2013; Ratkajec Gašević i Žižak, 2016). To je bilo istraživanje usmjereni na konstrukt spremnosti na promjenu i spremnosti na uključivanje u intervenciju, točnije posebnu obvezu psihosocijalnog tretmana u savjetovalištu za mlade. U istraživanje je uključeno 160 mladih, tako da su samoprocijenili vlastitu spremnost na promjenu ponašanja i spremnost na uključivanje u tretman. Kako je istraživanje utemeljeno na Trensteorijskom modelu promjene, u tom svjetlu su i interpretirani rezultati. U skladu s tim, u trenutku uključivanja u intervenciju, najviši postotak ispitanika bio je u stadiju kontemplacije (55.6%), odnosno promišljao je o promjeni ponašanja, procjenjivalo dobitke i gubitke od promjene koja im se nameće ili koju bi željeli postići, zatim je u stadiju akcije bilo 21.3% ispitanih, odnosno procijenio je da poduzima određene akcije kako bi postigli promjene u ponašanju, dok je velik dio uzorka bio u stadiju predkontemplacije (18.1%), odnosno u stadiju u kojem ne razmišljaju o promjeni ponašanja.

O čimbenicima koji su djelovali na promišljanje o promjeni ponašanja ili o poduzimanju određenih koraka prema promjeni ponašanja koriste rezultati kvalitativnog dijela tog istraživanja, gdje se s 20 mladih razgovaralo o motivacijskim mehanizmima koji su ih potakli za promjene ponašanja (detaljnije u Ratkajec Gašević i Žižak, 2016). Tako mladi, na pitanje kojem trenutku, situaciji ili procesu mogu pripisati odluku o promjeni ponašanja, navode neke motivacijske

procese koji su povezani s učinjenim kaznenim djelom. Oni ukazuju kako trenutak činjenja kaznenog djela, odnosno nastupanje posljedica zbog takvog ponašanja potiče kod mladih procese razmišljanja o promjeni ponašanja. Dolaze do promišljanja o željenoj prosocijalnosti vlastitog postupanja. S time je u vezi izostanak identifikacije kao počinitelja kaznenog ili prekršajnog djela, odnosno mladi doživljavaju kako ti postupci nisu u skladu s njihovim identitetom te počinju razmišljati kako se oni tako ne bi željeli ponašati. U tom procesu vide se različitima od ostalih sudionika tog kaznenog ili prekršajnog djela, a teže statusu, položaju i ponašanjima nekih „uspješnih“ vršnjaka.

Sljedeći skup mehanizama vezan je uz kaznenopravni postupak. Pri razmišljanju o promjeni ponašanja, kaznenopravni postupak sam po sebi nije motivacijski mehanizam za promjenu ponašanja, već su to odnosi, bilo vrlo bliski odnosi, poput roditeljskih ili odnosi s osobama koje prvi puta susreću u tom procesu. Tijekom kaznenopravnog postupka, osim pravnih posljedica, nastupaju i socijalne posljedice, najčešće od roditelja, pri čemu emocionalni aspekt dolazi do izražaja. U toj situaciji, u kojoj socijalne posljedice imaju važnu ulogu, mladi počinju razumijevati roditeljske savjete na drugačiji način. Važnost bliskih osoba očituje se i kroz percipiranu važnost razgovora s prijateljima i prijateljicama, kroz percipiranu podršku roditelja koja se manifestira kroz vjerovanje roditelja da se mladi mogu ponašati drugačije te kroz prihvatanje i podršku djevojke. Ukoliko sagledamo emocije tijekom cijelog procesa, prvo se pri suočavanju sa socijalnim ili kazneno pravnim posljedicama javila paleta negativnih emocija (od srama i razočaranja), a zatim je uslijedio strah tijekom procesa promjene koji je najčešće prouzročen ili potenciran neizvjesnošću. Mladi se odlučuju za ovaj proces jer teže dobitcima u emocionalnoj sferi – žele se ugodno osjećati, za razliku od dosadašnjeg stanja. Kada mladi rješavaju problem, odabir između alternativa prvenstveno temelje na brzini kojom se neki problem može riješiti, gdje se cjeni što brže rješavanje problema. Nadalje, neki mladi pripisuju odluku o promjeni ponašanja nekom bliskom odnosu. Tu spominju razgovore s bliskim osobama, podršku roditelja te osvještavanje da se u ovom svjetlu ne mogu predstaviti potencijalnoj djevojci ili s nekom djevojkom ostvariti bliski kontakt.

U nedavnom istraživanju koje je, između ostalih konstrukta, bilo usmjereno i na istraživanje spremnosti na promjenu ponašanja (Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić, Žižak, u recenziji) sudjelovalo je 112 parova mladih koji su zbog problema u ponašanju bili upućeni u neku od intervencija za djecu i mlade s problemima u ponašanju i njihovih roditelja. Mladi su samoprocjenjivali vlastitu spremnost na promjenu te percepciju pružene podrške za promjenu ponašanja od strane roditelja. U skladu s tim, roditelji su procjenjivali spremnost na promjenu vlastitog ponašanja radi dobrobiti mlade osobe uključene u intervenciju te su samoprocijenili spremnost na pružanje podrške djetetu uključenom u intervenciju. Hiperarhijskom regresijskom analizom, u kojoj je kriterij bio spremnost na promjenu ponašanja djeteta, korisnika intervencija, a prediktori su bili dob djeteta, njegova ili njezina generalna samoučinkovitost, razina rizika obitelji i djeteta, percipirana roditeljska podrška, roditeljska samoprocijenjena podrška i spremnosti na promjenu ponašanja roditelja, ukupno je objašnjeno 27.1% varijance spremnosti na promjenu ponašanja djeteta. Pritom, temeljem standardiziranih regresijskih koeficijenta i njihove

značajnosti, jedini značajni prediktor spremnosti na promjenu ponašanja djeteta, bila je upravo percepcija roditeljske podrške ($\beta=.569$; $p=.000$). Detaljnije, što dijete u većoj mjeri ima doživljaj da ga ili ju roditelj podržava, to je spremnije i samo aktivno raditi na promjeni svojeg ponašanja i rješavanju problema zbog kojih je upućen/a u intervenciju. Sva ostala promatrana obilježja nisu se pokazala značajnim, poput dobi, generalne samoefikasnosti, razine rizika, roditeljske spremnosti na promjenu ponašanja ili pak spremnosti roditelja na pružanje podrške djetetu u intervenciji. Rezultati ukazuju da je značajna odrednica samo djetetova percepcija roditeljske podrške što ima značajne tretmanske implikacije.

Na temelju predstavljenih rezultata, moguće je sažeti ključne zaključke:

- Roditelji predstavljaju važan motivacijski mehanizam, u smislu da pruže djetetu podršku tijekom intervencije te da promijene postupke prema mladima;
- Želja da se momentalno izbjegnu negativne emocije (poput srama) i želja da se što prije dožive pozitivne emocije (poput sreće i zadovoljstva) važan su motivacijski mehanizam u promjeni ponašanja;
- Mnogi procesi se dogode i prije samog početka intervencije, odmah nakon počinjenja kaznenog djela ili tijekom kazneno – pravnog postupka.

STRATEGIJE PROCJENE SPREMNOSTI NA PROMJENU PONAŠANJA

Kako su tijekom psihosocijalnih intervencija s mladima s problemima u ponašanju komunikacijski utemeljene intervencije najzastupljenije, opisat će prijedlog procjene nečije spremnosti na promjenu na temelju razgovora usmjerenog na definiranje problema, procjenu dobitaka i gubitaka od promjene te definiranje potencijalnih iskušenja u okruženju (detaljnije u Ratkajec Gašević, 2017). Kako bismo stekli uvid u nečiju spremnost na promjenu ponašanja, možemo započeti razgovor o problemu koji ga ili ju dovodi u intervenciju. Ključno je steći uvid u razumijevanje trenutnog problema i razloga koji su doveli do toga. Ukoliko mlada osoba navodi da su ga drugi uputili u intervenciju ili prisili da ide, možemo pretpostaviti da je prisutna niža razina spremnosti od one kada je osoba svjesna problema i prezentira da ga je vlastito ponašanje dovelo u intervenciju. Bez obzira na razloge, važno je produbiti viđenje problema i razumjeti doživljaj mlade osobe. Zatim je nužno istražiti koji je utjecaj prezentiranog problema na samu osobu – na obveze, na odnose poput roditeljskih ili prijateljskih. Kako bi stekli taj uvid moguće je mladu osobu upitati kako je živio prije problema, ali i kako bi njegov, odnosno njezin život izgledao bez tog problema. Kako je samoučinkovitost bitan element djelovanja na problem, ključno je steći uvid misli li mlada osoba da može riješiti problem, je li inače uspješna u rješavanju problema, kako uobičajeno rješava probleme, kako se njemu važne osobe nose s rješavanjem problema. Stjecanje uvida u dobitke i gubitke od potencijalne promjene svakako može doprinijeti razumijevanju problema, ali i uvid u željene oblike podrške. Razumijevanje prepreka koji otežavaju ili u tom trenutku čine promjenu nemogućom, svakako je važno u stjecanju

uvida u razumijevanje spremnosti na promjenu poput praktičnih prepreka (teškoća do dolaska na određeno mjesto u određeno vrijeme gdje se odvija intervencija) ili pak psiholoških prepreka (poput stavova o određenim oblicima pomoći ili pak o osobama koji traže pomoći u rješavanju problema).

U stadiju procjene nečije razine spremnosti na promjenu važno je imati na umu da je cilj steći uvid u nečiju razinu spremnosti kako bi se u narednim stadijima razvoja odnosa i intervencije, ali i nakon obvezivanja osobe na promjenu ponašanja, moglo pristupiti povećanju nečije spremnosti. Zato će naredno poglavlje biti posvećeno strategijama povećanja spremnosti na promjenu ponašanja.

STRATEGIJE POVEĆANJA SPREMNOSTI NA PROMJENU PONAŠANJA

Sa svrhom predstavljanja strategija koje mogu pridonijeti povećanju nečije spremnosti na promjenu ponašanja, u tablici 1. one su podijeljene na one strategije koje se preporučuju onim mladima koji ne uviđaju postojanje problema, zatim onima koji su svjesni da problem postoji, ali ga nisu spremni mijenjati te onima koji bi rado radili na problemu iako sumnjuju mogu li u tome biti uspješni.

Tablica 1. Strategije povećanja spremnosti na promjenu

Procjena nužnosti promjene	Strategije
Nespremni (ne uviđaju postojanje problema)	<ul style="list-style-type: none">• Uspostava odnosa• Prihvatanje korisnika i empatiziranje• Dogovor oko smjera rada i dobivanje dopuštenja da se započne razgovor o promjeni ponašanja• Stjecanje uvida u klijentovu percepciju problema i u osobnu važnost neprihvatljivog ponašanja• Poticanje sumnje u uvjerenje da trenutna neprihvatljiva ponašanja nemaju posljedica• Izgradnja uvjerenja da bi određeno ponašanje dugoročno moglo imati negativne/štetne posljedice• Identificiranje objektivnih i emocionalnih prepreka pri promjeni• Razgovor o socijalnom okruženju: kako bi bliske osobe mogle potaknuti mladu osobu u poticanju promjene, osnaživanje pozitivnih komentara bliskih osoba

Nespremni za poduzimanje akcije (iako uviđaju problem)	<ul style="list-style-type: none"> • Kreiranje ambivalencije prema sadašnjem ponašanju kroz prepoznavanje na dobitke od promjene u odnosu na gubitke • Procjena percipirane i realne posljedice promjene određenih navika i obrazaca ponašanja • Identifikacija okidača i sigurnih situacija • Traženje i dobivanje dopuštenja za informiranje i savjetovanje • Internaliziranje ekstrinzične motivacije • Davanje personalizirane povratne informacije na nova ponašanja
Spremni na promjenu (iako sumnjuju mogu li u tome uspjeti)	<ul style="list-style-type: none"> • Pomaganje u razvijanju samoučinkovitosti • Osnaživanje klijentovog obvezivanja za postizanje promjene • Identifikacija barijera za promjenu i analiza potencijalnih načina njihovog savladavanja • Istraživanje prošlosti s ciljem identifikacije što je klijentu ranije pomagalo • Identificiranje specifičnih i mjerljivih promjena ponašanja koje pokazuju da je osoba spremna na promjenu ponašanja • Nuđenje ekspertize i savjetovanja nakon provjere je li poželjno • Kreiranje prosocijalnih rituala (smislenih i ugodnih prosocijalnih aktivnosti)

Ukoliko se radi o korisnicima koji su nespremni na promjenu ponašanja, ključno je raditi na uspostavi odnosa kroz prihvaćanje i empatiziranje s mladom osobom. Tek nakon što se dobije dopuštenje za razgovor o problemu, preporučljivo je iskazati sumnju da neprihvatljiva ponašanja nemaju posljedica i konfrontirati određena uvjerenja koja podržavaju navedeno ponašanje. Pri tome, uz pokušaj da postanemo što važnija osoba u životu mlade osobe, moguće je koristiti i dosadašnje odnose kako bi se podržala promjena ponašanja kroz istraživanje koje osobe bi mogle biti poticaji ili pak do čijih prosocijalnih mišljenja je mladoj osobi stalo.

Ukoliko osoba uviđa problem, moguće je u većoj mjeri raditi na isticanju dobitaka od promjene, traženju poticaja za promjenu, istraživati koje navike i ponašanja otežavaju promjenu i internalizaciju prosocijalnih ponašanja, ali i podijeliti znanja s osobom koja nedostaju da novo ponašanje

postane normativ. Ukoliko osoba sudjeluje u tretmanu ili se ponaša na određeni način samo kako bi izbjegla kaznu potrebno je čim više raditi na internalizaciji tog ponašanja odnosno jačati stav kako je takvo ponašanje u skladu s osobnim vrijednostima osobe ili prepoznati osobne dobitka od takvog ponašanja, izuzev izbjegavanja dalnjih posljedica.

Ukoliko se radi o spremnima za promjenu, ali onima koji sumnjaju u mogućnost postizanja promjene, jačanje samoučinkovitosti i osnaživanje da je promjenu moguće postići može biti ključni aspekt rada. Kreiranje manjih i mjerljivih ciljeva svakako može biti osnažujuće da bi se značajnije promjene postigle, kao i identificiranje što bi moglo otežati promjenu. Samouvid kako je osoba rješavala neke probleme u prošlosti ili kako probleme rješavaju njemu bliske i značajne osobe mogu biti izvor ideja za potencijalne nove načine nošenja s određenim životnim situacijama.

Zaključno, ako želimo odgovoriti na pitanje kako možemo mladu osobu motivirati na promjenu ponašanja, u tome svakako mogu pomoći osobni resursi, iskustva i odnosi koje mlada osoba ima i gradi, te njegove, odnosno njezine životne situacije mogu biti čimbenici koji će povećati motivaciju za promjenu ponašanja. Uz to, posebno ako mlada osobe ne vjeruje da ima značajnu osobu u životu kojoj je stalo do nje, važno je da smo mi stručnjaci ti koji ćemo vjerovati da se može promijeniti i poticati ju u tome.

LITERATURA

1. Beck, R.C. (2003): *Motivacija: teorija i načela*. Zagreb: Naklada Slap
2. Day, A., Casey, S., Ward, T., Howells, K., Vess, J. (2010): *Transitions to Better Lives: Offender Readiness and Rehabilitation*. Cullompton, Devon: Willan Publishing
3. Drieschner, K. (2004): Measuring treatment motivation and treatment engagement in forensic psychiatric outpatient treatment: Development of two scales. Doctoral thesis, University of Nijmegen.
4. Jaccard, J., Dodge, T., Dittus, P (2002): Parent – adolescent communication about sex and birth control: A conceptual framework. *New Directions for Child & Adolescent Development*. 97. 9 – 41
5. Jaccard, J., Litardo, H.A., Wan, C.K. (1999): Subjective culture and social behavior. U: Adamopolos, Kashima, Y. (ur.): *Social psychology and cultural context* (99 – 105). Thousand Oaks: Sage Publications.
6. Miller, W.R., Rollnick, S. (2002): *Motivational Interviewing*. New York: Guilford Press.
7. Nock, M.K., Photos, V. (2006): Parent Motivation to Participate in Treatment: Assessment of Prediction of Subsequent Participation. *Journal of Child and Family Studies*. 15(3). 345 – 358.

8. Perron, J., Lee, C.M. (2018): Development of a Measure to Assess Parents' Readiness to Change Parenting Behaviours. Dissertation. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/a619/07c53aaf8632b2b68e11853329c2738e4c40.pdf>
9. Prochaska, J.Q., DiClemente, C.C. (2005): The Transtheoretical Model. (U): Norcross, J.C., Goldfried, M.R (ur.) (1992): *Handbook of Psychotherapy Integration*. Oxford University Press. New York.
10. Rafferty, A. E., Jimmieson, N. L., Armenakis, A. A. (2013): Change Readiness: A Multilevel Review. *Journal of Management*. 39 (1). 110 – 135.
11. Ratkajec Gašević, G. (2013): Spremnost mladih osoba na promjenu tijekom posebne obaveze uključivanja u individualni ili grupni psihosocijalni tretman u savjetovalištu za mlade. Doktorska disertacija. Studijski centar socijalnog rada, Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
12. Ratkajec Gašević, G. (2017): Poticanje promjene ponašanja tijekom posebne obaveze uključivanja u pojedinačni ili skupni psihosocijalni tretma u savjetovalištu za mlade. U: Ratkajec Gašević, G., Žižak, A (ur.): Savjetovanje mladih: okvir za provedbu provedbu posebne obaveze uključivanja u pojedinačni ili skupni psihosocijalni tretman u savjetovalištu za mlade. (87 – 107) Zagreb: Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
13. Ratkajec Gašević, G., Dodig Hundrić, D., Žižak, A. (2020): How does parental support and their readiness to change affect children with behaviour problems? U recenzijskom postupku.
14. Ratkajec Gašević, G., Žižak, A. (2016): Motivacijski mehanizmi koji prethode odluci o promjeni ponašanja kod mladih počinitelja kaznenih i prekršajnih djela. *Ljetopis socijalnog rada*, 23 (1), 39-64. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v23i1.74>
15. Ryan, R. M., Deci, E. L. (2002): Overview of self-determination theory: An organismic dialectical perspective. (U) E. L., Deci, R. M. Ryan (Ur.), *Handbook of self-determination research* (str. 3–33). Rochester, NY: University of Rochester Press.
16. Serin, R., Kennedy, S. (1997): Treatment readiness and responsivity: Contributing to effective correctional programming. Research Report, R-54. Ottawa, ON: Correctional Service of Canada.
17. Steele-Johnson, D., Narayan, A., Delgado, K.M., Cole. P. (2010): Pretraining Influences and Readiness to Change Dimensions: A Focus on Static Versus Dynamic Issues. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 46 (2). 245–274.
18. Wade, M., & Andrade, B.F. (2015): Validation of a Measure of Parental readiness for Treatment in a Clinical Sample of Children with Disruptive behavior. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 37, 184-195. 10.1007/s10862-014-9458-6

UPOTREBA DRAMSKIH TEHNIKA U RADU S MLADIM POČINITELJIMA KAZNENIH DJELA

Prof. dr. sc. **Slavica Blažeka Kokorić**

Pravni fakultet Sveučilište u Zagrebu

Studijski centar socijalnog rada

UVOD

Brojni stručnjaci i znanstvenici koji se bave područjem maloljetničke delikvencije, dugi niz godina pokušavaju pronaći odgovor na pitanje na koji način i u kojim okolnostima je moguće potaknuti pozitivne promjene kod mladih počinitelja kaznenih djela te im pomoći na putu njihove resocijalizacije i reintegracije. Suvremeni programi resocijalizacije i reintegracije mladih počinitelja kaznenih djela velikim dijelom oslanjaju se naširoko prihvaćen i poznat koncept otpornosti. Otpornost označava dinamičan proces pozitivne prilagodbe u kontekstu trajanja rizika (Berc, 2012). Suvremeni pristup u radu s mladim počiniteljima kaznenih djela koji se baziira na konceptu otpornosti nema fokus na dijagnostici, detektiranju i mijenjanju disfunkcionalnih oblika ponašanja i funkciranja. Umjesto toga orijentiran je na otkrivanje osobnih potencijala i jačanje zaštitnih čimbenika koji će pomoći mladima da se u procesu resocijalizacije uspješnije nose sa različitim rizicima u svom životnom okruženju te da budu spremni na konstruktivan način suočavati se sa različitim stresnim i kriznim životnim situacijama. S obzirom da se radi o specifičnoj skupini mladih ljudi koja se tijekom svog odrastanja susrela ili se još uvijek susreće s velikim brojem rizika u svom okruženju, važna zadaća stručnjaka je ojačati njihovu otpornost, naučiti ih ne kako da se zaštite od problema i poteškoća, već kako da se s takvим situacijama konstruktivno suočavaju koristeći svoje pozitivne resurse i resurse okoline.

U procesu rehabilitacije i resocijalizacije, u grupnom radu s mladim počiniteljima kaznenih djela, stručnjak treba nastojati kreirati okruženje u kojem će moći postupno izgraditi odnos su-sradnje i povjerenja sa stručnjakom i svakim članom grupe, okruženje koje će potaknuti otkrivanje i potvrđivanje njihovih pozitivnih kapaciteta, usvajanje strategija konstruktivnijeg nošenja sa životnim izazovima te uspješnijeg korištenja osobnih resursa i podrške iz okoline.

U procesu resocijalizacije važno je raditi na povratku osjećaja samopoštovanja i vlastite djelotvornosti, povjerenja u svoje pozitivne kapacitete te stjecanja iskustva da okolina može prepoznati i cijeniti njihova pozitivna postignuća. Kako bi potaknuli pozitivne ishode resocijalizacije i reintegracije kod mladih počinitelja kaznenih djela, bitno je da stručnjaci u radu razvijaju i implementiraju kreativne metode i načine rada koji će biti bliski i dobro prihvaćeni od korisnika, s

ciljem pružanja što efikasnije i kvalitetnije podrške i pomoći.

Dosadašnja iskustva iz inozemne i domaće prakse pokazala su da implementacija dramskih metoda može biti vrlo efikasan model rada s mladim počiniteljima kaznenih djela. Pravilna implementacija dramskih metoda u značajnoj mjeri može doprinijeti pozitivnim ishodima u procesu njihove resocijalizacije i rehabilitacije.

Cilj ovog rada je predstaviti mogućnost korištenja dramskih metoda i tehnika u radu s mladim počiniteljima kaznenih djela te opisati neka dosadašnja iskustva i rezultate rada s ovom skupinom korisnika. Uvodno se u radu pojašnjava svrha i ciljevi primjene dramskih tehnika u radu s mladim počiniteljima kaznenih dijela, zatim su definirani temeljni pojmovi vezani uz primjenu suvremenih dramskih metoda te su predstavljeni neki primjeri upotrebe dramskih igra, vježbi i improvizacija. U drugom dijelu rada predstavljana su temeljna načela i način primjene procesne drame i različitih dramskih tehnika u okviru procesne drame. U završnom dijelu rada prikazani su rezultati istraživanja o efektima implementacije dramskih metoda u rad s mladim počiniteljima kaznenih djela te su zaključno istaknute smjernice za uspješnu implementaciju dramskih metoda u praksi.

CILJEVI I SVRHA PRIMJENE DRAMSKIH TEHNIKA U RADU S MLADIM POČINITELJIMA KAZNEНИХ DJELA

Mogućnost primjene dramskih metoda i tehnika u okviru preventivnog, socijalizacijskog, ali i tretmanskog rada s različitim grupama korisnika, danas je široko priznata i etablirana u razvijenim zapadnim zemljama, a svoje mjesto sve više pronalazi i kod nas u radu stručnjaka različitih pomažućih profesija (Boal, 2009, Janković i sur. 2000, Krušić, 2002, Marijančić, 2007, Blažeka Kokorić i sur., 2011).

Dramske metode predstavljaju odličan medij rada s različitim korisnicima u preventivnim, edukacijskim i terapijskim grupama. Socijalizacijska i terapijska mogućnost primjene dramskih tehnika proizlazi upravo iz temeljnih obilježja suvremene dramske pedagogije pri čemu fokus više nije na analizi gotovog dramskog teksta i pripremi za izvođenje na pozornici niti na vježbanju glumačkih sposobnosti i kazališnih vještina te stvaranju predstave za publiku. Umjesto takvog, uobičajenog klasičnog „kazališnog“ načina rada, suvremeni dramski rad orientiran je na procese unutar pojedinca i grupe. Primarni interes nije priprema i izvedba predstave za nekog izvan grupe, već otvaranje prostora za razvoj kreativnosti, poticanje samouzražavanja i osobnog rasta svakog člana grupe kroz dramski medij i procese unutar grupe (Gruić, 2002).

Upotrebotom dramskih metoda sudionici su upućeni na sagledavanje i rješavanje realnih životnih problema kroz aktivno sudjelovanje i promatranje drugih u uvjetima zaštićenosti i slobode reagiranja. Takav model iskustvenog učenja pojačava motivaciju sudionika za sudjelovanjem i olakšava postizanje željenih rezultata. Osim toga, dramska ekspresija omogućuje i efikasno

rješavanje ili prevladavanje osobnih frustracija i agresivnih impulsa kroz ulogu, zamišljenu situaciju ili inscenirani prizor. Na taj način dramske tehnike postaju prikladan medij za postizanje resocijalizacijskih i rehabilitacijskih ciljeva (Janković i sur., 2000).

U grupnom radu primjena dramskih tehnika omogućuje staranje prilika za učenje iz iskustva, za isprobavanje različitih načina reagiranja i ponašanja, za proradu životnih iskustava bez da ih se imenuje kao vlastita, što stvara snažan potencijal za samouvid, za razvoj zdrave samokritičnosti i konstruktivnih načina nošenja sa životnim problemima te izgradnju zdravijih stilova života. Osim toga, rad kroz odgojnju dramu omogućuje i efikasno rješavanje ili prevladavanje osobnih frustracija i agresivnih impulsa kroz ulogu, zamišljenu situaciju ili inscenirani prizor bez traumatskih posljedica za sudionika ili njegovu socijalnu sredinu u stvarnim životnim situacijama (Janković i sur., 2000).

Suvremene dramske metode predstavljaju značajan psihoedukativni medij za individualni i grupni rad jer omogućuju iskustveno učenje (Čosić, 2018). Pogodne su za istraživanje različitih sadržaja, a kroz dramske tehnike i aktivnosti pojedinac ima priliku unutar sigurnog grupnog okruženja učiti i razvijati svoja znanja i socijalne vještine, osvještavati osobne potencijale te razvijati kapacitete osobne otpornosti. Dramske metode omogućuju korisnicima da svoje unutarnje stanje i vanjsku situaciju sagledaju na različite načine te da kroz različite metafore i dramski izraz lakše izraze ono što misle i osjećaju, aktivirajući pritom pretežno doživljajne, a tek onda racionalno-verbalne kanale. Korištenjem dramskih tehnika stvara se prilika za kreativno izražavanje, kreira se široki kreativni prostor koji svaka osoba može ispuniti kako hoće i kako njoj treba, a da se pri tome poštuje individualno iskustvo i slobodna izbora načina sudjelovanja svakog pojedinca u određenoj dramskoj aktivnosti.

Iskustava pokazuju da primjena dramskih tehnika doprinosi učenju komunikacijskih vještina, razvijanju kreativnosti na polju socijalnih odnosa, samoupoznavanju i upoznavanju drugih, ali i kreiranju doživljaja vlastite uspješnosti i samopotvrđivanja, što je najčešće suprotno ranijim životnim iskustvima ove skupine mlađih čije životne okolnosti su često opterećene visokim rizicima u odrastanju (Rumenović, 2010).

KRATKI OSVRT NA RAZVOJ SUVREMENIH DRAMSKIH METODA I POJAŠNJENJE TEMELJNIH POJMOVA

Razvoj suvremenih dramskih metoda rada povezan je s razvojem novog pristupa u dramskom radu s djecom i mlađima koji se pojavio 70-tih god. 20. st. u Velikoj Britaniji i drugim zemljama engleskog govornog područja, kao alternativa dotadašnjem tradicionalnom dramskom radu baziranom na kazališnom načinu rada (Grujić, 2002). U početku je namjera ovog zaokreta bila otvaranje većeg prostora za kreativnost, samoizražavanje i osobni rast sudionika kroz dramski medij, a kasnije se fokus proširuje na područje edukacije pa se tako razvija i poseban pravac "drama in education" (Heathcote, Bolton i O'Neill, prema Grujić, 2002). Ishodišta za ove

promjene u dramskom radu s djecom i mladima mogu se naći u širem društvenom kontekstu, u modernim teorijama odgoja i obrazovanja te u pojavi avangardnog kazališta od 60-tih godina 20. st. nadalje (Grujić, 2002). U temeljima ovih ideja stoji prepoznavanje vrijednosti i njegovanje dječje spontane dramske igre. U okviru suvremenog načina dramskog rada razvijaju se različiti pristupi i tehnike rada kojima je zajednička usmjerenost na oživljavanje zamišljenog dramskog svijeta unutar grupe sudionika, pri čemu se dramske aktivnosti baziraju prvenstveno na improvizaciji i fikcijskom preuzimanju uloge (Grujić, 2002).

Unatrag 50-tak godina u inozemstvu, a posljednjih 20-tak godina sve snažnije i u Hrvatskoj, razvijaju se i implementiraju u praksi brojne tehnike i metode dramskog rada, pogodne za samozražavanje, ali i istraživanje različitih sadržaja unutar grupe (prorada aktualnih društvenih tema, individualnih iskustava članova grupe i slično), a koje imaju za cilj da ima bolje razumijevanje svijeta koji nas okružuje, načina na koji on funkcioniра i uloge pojedinca u njemu. Ovakve dramske metode pomažu članovima grupe da usvajaju vještine koji će im pomoći da se lakše i bolje uklope u svijet, istovremeno potiču kritički pristup u promatranju svijeta oko sebe te spremnost na preuzimanje aktivnije uloge u kreiranju ishoda što će se dogoditi u budućnosti.

U literaturi se susreću različiti nazivi i metode suvremenog dramskog rada. Općenito govoreći, dramske metode se mogu definirati kao specifične metode rada koje sadrže različite dramske aktivnosti i tehnike, a baziraju se na dramskom izražavanju. Pri tome dramski izraz podrazumijeva svaki oblik izražavanja u kojem su stvarni ili zamišljeni događaji, osobe, predmeti i njihovi međuodnosi predstavljeni pomoću odigranih uloga i situacija (Krušić, 2002). S druge strane, dramsko izražavanje predstavlja prirođenu sposobnost svakog čovjeka kojom se spontano služimo tijekom odrastanja i sazrijevanja, a omoguće nam da na simbolički način (npr. u simboličnoj igri uloga u djetinjstvu) izrazimo proživljene emocije, razumijevanje i svoj doživljaj svijeta koji nas okružuje. Dramska aktivnost djeluje holistički integrirajući intelektualnu spoznaju, proživljene emocije i estetski doživljaj u cjelovito iskustvo koje potkrepljuje i osnažuje svaki daljnji korak osobnog aktiviteta sudionika usmjerenog bilo na učenje, na osobni rast, rehabilitaciju ili oporavak (Krušić, 2002).

U okviru različitih metoda suvremenog dramskog rada često se govorи o odgojnoj drami, o procesnoj drami, o forum kazalištu, dramskih igrama, vježbama i improvizacijama te drugim dramskim tehnikama. Pri tome dramske igre, vježbe i improvizacije predstavljaju jednostavne oblike dramskog rada koji potiču individualno ili grupno sudjelovanje sudionika u jednom obliku zadane dramske aktivnosti, dok s druge strane procesna drama, forum kazalište i teatar zrcaljenja predstavljaju primjere složenijih, slobodnijih i slojevitijih oblika dramskog rada sa stavljenog od većeg broja dramskih aktivnosti.

Slijedi kratko predstavljanje nekih od ovih formi dramskog rada, s predstavljenim primjerima moguće upotrebe u radu s mladim počiniteljima kaznenih djela.

DRAMSKE IGRE, VJEŽBE I IMPROVIZACIJE

U suvremenom dramskom radu dramske igre, vježbe i improvizacije mogu se koristiti kao zasebne dramskih aktivnosti (najčešće u uvodnom dijelu radionice, u tzv. fazi zagrijavanja ili na završetku susreta, u tzv. fazi integracije) ili kao sastavni dio složenije dramske aktivnosti, npr. za proradu nekog dramskog trenutka u radnji i slično.

Dramske igre

Dramske igre su organizirane grupne aktivnosti u kojima postoje osnovna pravila nužna za svaku igru, no i otvoren prostor za stvaralaštvo i za kreativnost. Nerijetko su natjecateljskog karaktera. Igre su uvijek grupnog karaktera te se kao takve mogu provesti samo ako u njima aktivno sudjeluju svi sudionici grupe. Igre povećavaju grupnu kohezivnost, osjećaj zajedništva te osvještavaju potrebu sudionika za uzajamnom pažnjom i zajedničkim angažmanom u rješavanju određenih zadataka. Igre doprinose razvijanju kvalitetnijih socijalnih odnosa.

Dramske igre se mogu upotrebljavati kao zasebne aktivnosti (odigrane u bilo kojem trenutku) ili kao aktivnosti vezane uz trenutačni dramski rad. U potonjem smislu, možemo razlikovati igre kao uvodne aktivnost (služe za bolju pripremu sudionika za kasniji rad jer doprinose početnom opuštanju i oslobođanju sudionika), igre kao aktivnost u međuprostoru između dva dramska događanja (služe boljoj proradi i povezivanju dijelova dramskog događanja) te igre kao aktivnost u zaključnom dijelu sata (služe integraciji iskustva i završnom opuštanju sudionika).

Igrama se vježba koncentracija, potiče mašta, opuštanje, razvija mišljenje i ospozobljava sudionike za potpuni doživljaj i izražavanje doživljenog oko sebe. Ovisno o usmjerenosti pojedine igre na korištenje i razvoj određene sposobnosti kod sudionika razlikujemo dramske igre s pokretom, dramske igre sa zvukom, dramske igre za razvoj opažanja i pamćenja, dramske igre za poticanje mašte, igre povjerenja, igre za jačanje komunikacijskih vještina i slično.

Neki primjeri dramskih igara:

1. Igra uvjerljivosti: „Kobasica”

Cilj:

Poticanje koncentracije, vježbanje uvjerljivosti, opuštanje i dobro raspoloženje u grupi

Tijek rada:

Dobrovoljac sjedne na stolicu ispred ostatka grupe. Zadatak mu je da na sva pitanja koju mu članovi grupe budu postavili, odgovori s riječju KOBASICA (mijenjajući rod, padež kako odgovara odgovoru na pitanje), npr. Kako se zoveš? Kobasica. S kim živiš? S kobasicom. Što ti je to ispod oka? Kobasica. Što jedeš uz kremšnitu? Kobasicu... Cilj je grupe uspjeti zbuniti i nasmijati dobrotoljca, a njegov cilj je ostati što duže ozbiljan, „u ulozi”. U trenutku kada se

dobrovoljac nasmije, mijenja ga osoba koja ga je uspjela „izbaciti iz takta” tj. nasmijati.

2. Kraljičini ključevi

Cilj:

Poticanje maštovitosti, sposobnosti uživljavanja, verbalizacije doživljaja, poticanje razgovora o situacijama nepravde i borbe za pravednost...

Tijek rada:

Na početku igre sudionicima se ispriča priča o okrutnoj, nepravednoj kraljici koja je ugnjetavala pučanstvo glađu jer je sve žito pohranila u svoje hangare. Ključeve hangara čuvala je u svojoj odaji. Gladni puk se odlučio pobuniti i potajno se noću približiti kraljici te joj uzeti ključeve hangara... Sudionicima se pojašnjava da ćemo sad mi taj prizor postaviti na scenu te se bira dobrovoljca tko želi biti kraljica. Ostali sudionici dobivaju ulogu puka. Igra započinje tako da na jednoj strani prostorije sjedi kraljica na svom prijestolju, a ispred nje su ključevi. Ostali sudionici nalaze se na dnu prostorije. Kraljica drijema i postupno joj klone glava. Sudionici imaju zadatku neopaženo se približiti kraljici i uzeti joj ključeve. U trenutku kada voditelj povikne „Crna kraljica jedan, dva, tri!”, kraljica se prene iz sna i otvori oči, svi se trebaju “zamrznuti”. Onaj koga kraljica uhvati u pokretu, na njen znak rukom i povik “Umri!”, pada mrtav. Kada se sudionici uspiju dočepati ključeva, pod istim pravilima trebaju se vratiti na dno prostorije tako da kraljica ne opazi kod koga su ključevi. Ako ih pronađe, svi umiru.

SCENSKE VJEŽBE

Scenske vježbe su zadane, prethodno isplanirane dramske aktivnosti, koje su usmjerenе na osposobljavanje sudionika za što uspješnije izvođenje određene radnje (motoričke, perceptivne, intelektualne). Cilj scenskih vježbi je prvenstveno upoznavanje i osvješćivanje tjelesnoga ja. U klasičnom, kazališnom modelu dramskog rada, scenske vježbe prvenstveno služe za razvijanje specifičnih vještina i sposobnosti pojedinca potrebnih za scenski rad.

One pomažu otklanjanju početnog stanja neugode, oslobađaju pojedinca od straha ili srama u nastupu pred drugim sudionicima, boljem uživljavanju i uvjerljivosti igre pred publikom.

Prema Boalu (2009) dramske vježbe su različiti fizički, mišićni pokreti (respiratori, motorički, vokalni) koji nam pomažu da steknemo veću svijest i znanje o vlastitom tijelu, o odnosima s drugim tijelima, gravitaciji, prostoru, udaljenosti, težinu, brzini. Svaka je dramska vježba svojevrsno fizičko promišljanje samog sebe, monolog, introverzija. Suprotno tome, dramske igre se bave izražajnošću tijela kao primatelja i odašiljatelja poruka, one su dijalog, ekstroverzija jer zahtijevaju sugovornika.

Scenske vježbe su tehnike kojima dolazimo u kontakt sa sobom i bolje se upoznajemo, što

nam omogućuje da bolje razumijemo sebe, svoje osjećaje, misli, raspoloženja, a ukoliko bolje poznajemo i razumijemo svoja unutrašnja stanja, lakše nam je upravljati sobom (biti svjesni i autentični u svojim reakcijama, odlukama), uspostaviti ćemo bolju kontrolu nad svojim životom i vratiti samopouzdanje.

Neki primjeri scenskih vježba:

1. *Stvari u torbi (individualno izvođenje):*

Cilj:

Poticanje sposobnosti vizualizacije, gestikulacije, neverbalne komunikacije.

Tijek rada:

Zadatak je izvođača da doneše zamišljenu torbu, a onda iz nje vadi jednu po jednu od ukupno 10 stvari. Ostali moraju pogoditi koje je sve stvari izvođač izvadio iz torbe.

2. „Ja uistinu obožavam... / Ja stvarno mrzim...“ (grupno izvođenje)

Cilj:

poticanje neverbalnog izražavanja, uvjerljivost iskazivanja različitih emotivnih stanja

Tijek rada:

Svi članovi grupe lagano hodaju po sredini prostorije. Na znak voditelja (pljesak), trebaju se okrenuti prema osobi koja se u tom trenutku našla do njih te se predstaviti rukovanjem uz rečenicu „Ja uistinu volim...“ ili „Ja stvarno mrzim...“ Voditelj može mijenjati uloge „umorni šetači“, „euforični šetači“, „pijani šetači“, „razočarani šetači“...

DRAMSKE IMPROVIZACIJE

Dramske improvizacije su psiho-fizičke aktivnosti u kojima grupa ili pojedinci, bez prethodne pripreme, pomoću različitih scenskih izraza interpretiraju određeni zadatak (zadanu temu) na sceni. Postoje različite vrste dramskih improvizacija: tjelesne improvizacije (izvođači se koriste pokretom, mimikom lica, položajem tijela i drugim neverbalnim znakovima), gorovne improvizacije (izvođači se koriste riječima, tonom glasa i drugim verbalnim znakovima) i kombinirane improvizacije (uključuju različite dramske izraze).

Za uspješnu improvizaciju najbitnije je odabратi dobar poticaj (zadati temu, tj. odrediti zadatak improvizacije koji će biti blizak i zanimljiv grupi s kojom radimo). To može biti jedna riječ, jedna rečenica ili kratka priča s točno naznačenim mjestom gdje počinje improvizacija (nakon

ispričanog prvog dijela priče, u improvizaciji treba prikazati što se desilo nakon tog ključnog trenutka u razvoju radnje).

Na početku voditelj određuje zadatak, broj izvođača i dramski izraz koji će se koristiti u improvizaciji. Nakon toga izvođačima se daje nekoliko minuta da razmисle o zadatku, da podijele međusobno uloge. Bitno je da pri tome ne idu u detaljniju razradu scenarija, već da uhvate osnovnu nit-asocijaciju te da osmisle glavnu ideju improvizacije. Trajanje improvizacije je obično vremenski ograničeno na kratko vrijeme (nekoliko minuta). Osnovni uvjet za uspješno izvođenje improvizacije je koncentracija sudionika na zadatak te identifikacija izvođača s određenim likom. Pred sam početak improvizacije dobro je da se izvođači nekoliko trenutaka u tišini saberu, okretnuti ledima publici i da tek kada se osjećaju spremni započnu improvizaciju. Prije početka izvođenja improvizacije potrebno je odrediti što je prostor scene, a što prostor publike. Tijekom izvođenja improvizacije izvođač sve radnje treba izvoditi okrenut prema publici (preglednost scene).

Tijekom izvođenja improvizacije potrebno je osigurati visok stupanj koncentracije publike (razviti sposobnost pažljive analize i dubokog promišljanja, isključiti svako privatno ponašanje...) Nakon završetka improvizacije slijedi zajednička analiza viđenog i doživljenog.

Neki primjeri dramskih improvizacija:

1. *Tjelesna improvizacija na temu „Sloboda”* – u malim grupama od 5-6 članova sudionici dobivaju zadatak zajednički osmisliti i kreirati kroz tjelesnu skulpturu svoju asocijaciju na pojam slobode.
2. *Kombinirana improvizacija za temu „Ismijavanje na školskom hodniku”* – u malim grupama od 5-6 članova sudionici dobivaju zadatak da odigraju dramsku improvizaciju u kojoj grupa vršnjaka na školskom hodniku ismijava jednog od učenika.

PROCESNA DRAMA

Procesna drama označava dramski rad koji uključuje korištenje različitih dramskih tehnika kojima je zajednička usmjerenost na stvaranje i oživljavanje zamišljenog dramskog svijeta unutar grupe sudionika (Gruić, 2002). Ova forma dramske aktivnosti bazirana je na fikcijskom preuzimanju uloga i improvizaciji, a uvijek je snažno podložna procesu jer sudionici neposredno sudjeluju u dogovaranju načina na koji žele upotrijebiti osnovne elemente dramske forme (O’Toole, 1992:3-4, prema Gruić, 2002). Sudionici zajedno s voditeljem zamišljaju dramski svijet, ulaze i izlaze iz uloga, analizirajući i mijenjajući značenja koja ti događaji imaju za likove u priči i/ili za njih osobno. Sudionici grupe su istovremeno su stvaraoci procesne drame (glumci) i primatelji njezinog tijeka i značenja (publika). Posebna vrijednost procesne drame je u tome da ovaj oblik dramskog rada snažno potiče promišljanje kod sudionika te analizu događaja koji se

dramski razrađuje. U procesnoj drami sudionici su angažirani osobno, u fizičkom, mentalnom i emocionalnom smislu. "Rabeći ključne elemente dramskog medija, voditelji i sudionici u procesnoj drami postižu istovremeno i autentično dramsko iskustvo i dublje razumijevanje događaja o kojem je riječ" (O'Neill, 1995:14, prema Gruić, 2002).

Dramski postupci koji se koriste u okviru procesne drame omogućuju da se korisnici izraze posredno kroz metaforu, što ima poseban značaj u funkciji samozaštite. U prostoru dramske fikcije kroz poziciju „sigurne distance“ za sudionike dramskog rada stvara se prilika da vanjske situacije i vlastito unutarnje stanje sagledaju na različite načine (Janković i sur., 2000).

Procesna drama ima sljedeće važne karakteristike (Gruić, 2002): U procesnoj drami nema pasivnih promatrača ni gledatelja. Najčešće čitava grupa istovremeno preuzima neku ulogu, ulazi u neki zamišljeni svijet i sudjeluje u njegovu kreiranju. Procesna drama ne funkcioniра kao jednostavan linearan niz, nema vremensko-prostornog kontinuiteta vezanog uz tijek priče. Često je prekidanje radnje, ulazak i izlazak iz dramskog svijeta.

Kreiranje dramske priče može se realizirati kroz direktno sudjelovanje (sudionici su u ulozi – „ulazak“ u dramski svijet) ili indirektno sudjelovanje (sudionici nisu u ulozi, ali se bave nekom aktivnošću koja je izravno povezana sa stvaranjem dramskog svijeta – pisanje, crtanje, planiranje radnje). „Izlasci“ iz dramskog svijeta (uloge) omogućuju: promišljanje izvana, promjenu uloge i/ili točke gledanja, promjenu mesta i/ili vremena radnje, unošenje novih motiva, razgovor o događaju s osobnog stajališta, promjenu u organizaciji rada (prelazak na rad u malim grupama, uvođenje novih dramskih tehniki, formuliranje novog zadatka).

Procesna drama se sastoji od niza epizoda (funkcionalnih jedinica u razradi teme). Epizode su zaokružene cjeline koje se ne odnose na razinu priče nego na razinu funkcioniranja procesne drame. Epizode se nadovezuju jedna na drugu da bi se doprinijelo razvoju procesa, boljem razumijevanju situacije od strane sudionika, istraživanju pozadine događanja i sl. Prelazak iz jedne epizode u drugu obično inicira voditelj, no smjer u kojem će se proces dalje razvijati uveleike ovisi od samih sudionika. Voditelj ne može u potpunosti isplanirati tijek procesne drame (sve funkcionalne jedinice u razradi teme), jer je procesna drama uvijek u nekoj mjeri otvorena za nadogradnju. Voditelj usmjerava samo glavni tijek procesne drame i pri tome treba imati jasnú predodžbu o cilju određene isplanirane vrste angažmana sudionika. U pojedinoj fazi rada sudionici sudjeluju tako da ili odgovaraju na unaprijed zadalu situaciju od strane voditelja ili da kreativno nadograđuju ponuđene elemente.

U procesnoj drami se koriste različite dramske tehnike. Dramske tehnike su specifični obrasci sudjelovanja sudionika u pojedinoj fazi razvoja procesne drame. Vrsta dramske tehnike određuje ulaze li sudionici u dramsku fikciju ili ostaju na rubu dramskog svijeta. Ona definira način na koji se obrađuje ili odigrava neki trenutak u razvoju radnje, određuje koju vrstu angažmana sudionika potiče i kako raspodjeljuje grupni rad.

U odabiru koju dramsku tehniku koristiti u pojedinoj fazi dramskog rada važno je voditi računa o načelu postupnosti ulaska u zamišljeni svijet i ulogu: Započinje se s aktivnostima koje stavljuju sudionike izvan dramskog svijeta, čime se definiraju neki aspekti tog svijeta i potiče razmišljanje o njemu, a tek onda se prelazi na igranje uloga (Gruić, 2002).

Neki primjeri dramskih tehniki koje se mogu koristi u okviru procesne drame:

1. Vodena tjelesna improvizacija

Na poticaj voditelja sudionici zamišljaju da se nalaze u određenoj situaciji kroz koju ih vodi voditelj te imaju zadatak da pokretima, gestama i izrazom lica (pantomimski) dočaraju tu situaciju. Voditelj može biti u ulozi pripovjedača sa strane (“...ponoć je, hodate sami mračnom ulicom, hladno vam je, u daljini se čuje lavež pasa, iznenada prema Vama se žurnim korakom približava neki čovjek...”) ili se može uključiti u improvizaciju u ulozi gdje je i on dio zamišljene situacije (“...kako je mračan ovaj dio grada, moramo pažljivo proći ovaj stari most...”).

2. Vrući stolac

Provodi se u obliku intervjua s glavnim likom (koji je na tzv. vrućem stolcu) dok su ostali sudionici ili netko od njih u ulozi novinara, istražitelja, znanstvenika, porotnika i sl. te iz uloge razgovaraju s glavnim likom nastojeći dobiti detaljniji uvid u njegovu životnu situaciju.

3. Misli u glavi

Ova tehniku omogućuje da se jasnije izradi unutarnji doživljaj nekog lika, posebno kada se taj lik nalazi u nekom specifičnom, teškom životnom trenutku, npr. kada treba donijeti neku tešku odluku oko koje je neodlučan. Tehnika se izvodi na način da osoba u ulozi glavnog lika sjedi na stolici, dok druga osoba ili više njih stoje iza te osobe te u ulozi „misli u glavi“ glavnog lika izgovaraju spontano poruke koje prolaze kroz misli glavnog lika. Tehniku je moguće primjenjivati i tijekom dijaloga likova - tu osobe koje izgovaraju misli u glavi stoje iza osoba koje razgovaraju na glas, te se paralelno izmjenjuju poruke tako da publika može čuti i ono što likovi glasno govor i ono što misle.

4. Tunel istine

Tehnika omogućuje dublju analizu poruka koje okolina šalje (verbalno ili neverbalno) glavnom liku te dočarava kakav utjecaj i snagu te poruke imaju na unutarnji doživljaj lika. Vježba se izvodi tako da svi sudionici uđu u uloge značajnih osoba iz života lika, da se postave u dvije kolone okrenute jedne drugoj te da u trenutku kad glavni lik prolazi kroz “tunel” izgovaraju na glas svoje poruke tom liku (što misle o njegovom postupku i sl.)

5. Žive slike (tzv. zamrznuti, zaustavljeni prizor)

Od sudionika se traži da naprave “zamrznutu sliku” na zadalu temu koju formira voditelj. Teme mogu biti vrlo različite: ilustracija odnosa između likova u priči, prikazivanje konkretnog „zamrznutog“ trenutka u razvoju radnje ili prikazivanje bitnih momenata koji su doveli do neke odluke lika ili određuju ključne trenutke iz života glavnog lika. Npr., kroz žive slike (tzv. „fotografije“) može se prikazati kako izgledao život glavnog lika u dobi od 5, 15 i 25 godina.

Žive slike se mogu koristiti i kao dio scenske improvizacije, kao poticaj za uvodno razmišljanje o nekoj temi ili za zaključivanje priče. Također su pogodne za premoćivanje vremenskog skoka. Ova tehnika traži promišljanje jer očekuje od grupe da se koncentriра na najbitnije. Žive slike nisu glumački zahtjevne, jednostavne su za izvedbu pa su stoga posebno pogodne za početne faze rada sa starijim sudionicima. Tehnika „Živih slika“ može se koristiti i kako bi se istaknuo neki glavni prepoznati problem, unutarnji doživljaj ili životna situacija lika. Na sceni se postavi zaustavljeni prizora, pri čemu se neverbalnim porukama (položajem tijela, izrazom lica) prenosi snažna poruka o uočenoj problematici. U izgradnji zaustavljenog prizora mogu sudjelovati svi sudionici. Neki preuzimaju ulogu modelara (osobe koja postavlja scenu), dok drugi imaju ulogu „gline“ (osoba na sceni). Pravilo je da se zaustavljeni prizor modelira tako da najprije jedna osoba postavi svoju ideju na scenu (likove u određen položaj, gestu, međusobni odnos...) i tek kad je ona sa izradom svoje ideje završila i kad su je svi sudionici promotrili, ulogu modelara može preuzet druga osoba. Ona može sliku postaviti potpuno drugačije ili izmijeniti dio prizora. Bitno je da se vježba odvija u tišini, s maksimalnom koncentracijom sudionika. Vježba se nastavlja tako dugo dok postoje nove ideje i dok svi zajednički ne odluče koji zaustavljeni prizor najbolje dočarava unutarnji doživljaj zamišljenog ili stvarnog lika.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA O DJELOTVORNOSTI DRAMSKIH METODA U RADU S MALOLJETNIM POČINITELJIMA KAZNENIH DJELA

Inozemna i domaća iskustva pokazuju da ovi korisnici u pravilu dobro prihvaćaju odgojnu dramu, kao i neke druge oblike tretmana koji se baziraju na umjetničkom izrazu (terapija glazbom, slikanjem, plesom). Primjerice, na prostoru SAD-a kao posebno efikasan i dobro prihvачen model rada s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela prepoznat je program pod nazivom „Shakespeare in the Court's program“ (Koster, 2010, prema Blažeku Kokorić i sur., 2011).

Kroz navedeni program maloljetni počinitelji kaznenih djela imaju mogućnost raditi na razvijanju povjerenja, strpljenja, pozitivnog samopoštovanja, vještina govorenja i kontrole ljutnje. Inozemna istraživanja o djelotvornosti dramskih metoda u radu s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela pokazuju da su dramske metode posebno efikasne u postizanju pozitivnih promjena kod mlađih sklonih nasilničkom ponašanju. Primjerice, u istraživanju Mayersa i Wikesa (2007, prema Blažeku Kokorić i sur., 2011) utvrđeno je da maloljetni počinitelji kaznenih djela koji su bili uključeni u odgojnu dramu („Drama Club“) nakon programa postižu bolje rezultate u vidu veće samokontrole, manje agresivnosti, veće motiviranosti i spremnosti za suradnju te posebno značajne pozitivne pomake u smanjenju nasilničkog ponašanja. Također, istraživanje Smijstersta i Glevena (2005, prema Blažeku Kokorić i sur., 2011) pokazuje da maloljetni počinitelji kaznenih djela koji su bili uključeni u razne oblike terapije umjetnošću pokazuju značajno manji recidivizam u činjenju kaznenih djela.

Rezultati domaćeg istraživanja o primjeni odgojne drame s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela u Odgojnog zavodu Turopolje (Blažeka Kokorić i sur., 2011) pokazali su da je metoda odgojne drame dobro prihváćena od ove populacije. Poznato je da je ova populacija uobičajeno u velikom otporu prema bilo kakvim oblicima rada sa stručnjacima, no tijekom tromjesečne provedbe projekta odgojne drame štićenici Odgojnog zavoda Turopolje pokazali su spremnost da se dobrovoljno uključe u program te da na taj način kreiraju priliku za stjecanje novih, pozitivnih iskustava (Rumenović, 2010). Po završetku tromjesečnog ciklusa provedbe projekta verbalizirali su višestruku osobnu korist od sudjelovanja u programu. Kao najveću dobrobit od programa istaknuli su iskustvo grupnog zajedništva, bolje međusobno upoznavanje i stjecanje novih prijateljstava unutar grupe, veću samokontrolu i opuštenost, spoznaju neučinkovitog i destruktivnog ponašanja, traženje konstruktivnijih rješenja, doživljaj priznanja i porast samoštovanja. Analiza iskustava voditelja dramske grupe također potkrepljuje tezu o učinkovitosti i primjerenoći implementacije metoda odgojne drame u radu s navedenom populacijom. Tijekom provedbe projekta sudionicima je pružena prilika da dožive svoju pozitivnu afirmaciju, potvrdu važnosti u društvu što im je u prethodnim životnim iskustvima često bilo uskraćeno. Kroz ovaj su program dokazali da mogu biti karika društva koja zna konstruktivno djelovati te usmjeriti svoju energiju u pravcu drukčijem od onog koji ih je doveo u odgojnu ustanovu (Rumenović, 2010:35).

ZAKLJUČNE PREPORUKE

Pri odabiru i implementaciji različitih dramskih metoda potrebno voditi računa o specifičnostima korisnika, njihovim potrebama i interesima. Pri tome su za primjerjen izbor dramskih metoda i tehnika rada presudni iskustvo i fleksibilnost voditelja. Dramski rad s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela trebalo bi bazirati prvenstveno na temama koje sudionici sami nude i koje su im bliske (npr. teme fizičkog i verbalnog nasilja, sukoba različitih grupa, supkultura, krađe, pljačke, razbojstva i slično). Odgojna drama potiče kod maloljetnih počinitelja kaznenih dijela kritičko promišljanje o stvarnosti i samouvid o destruktivnim modelima ponašanja, da omogućava prevladavanje osobnih frustracija i agresivnih impulsa te daje priliku za pozitivnu afirmaciju, što je posebno vrijedno postignuće kod ove kategorije korisnika. Pri primjeni dramskih tehnika u radu s mladim počiniteljima kaznenih djela izuzetno je važno pridržavati se temeljnih načela koja vrijede i kod bilo kojih drugih kreativnih i ekspresivnih metoda, kako bi one mogle biti istinski osnažujuće za korisnike (Pregrad, 1996). Neke od njih su: Ne postoji jedna istina ili pravilo kako bi svi sudionici trebali reagirati na neku aktivnost. Nema dobrih i loših izvedba. Svatko ima svoju istinu, proživljenu kroz vlastito iskustvo koju je potrebno poštovati bez moraliziranja i „pametovanja“. Od sudionika ne smije zahtijevati da moraju sudjelovati u nekoj aktivnosti, važno je imati strpljenja i svakome dati priliku da osvijesti svoje razloge. Kroz jasno definiranje grupnih pravila potrebno je spriječiti vrednovanje tuđeg iskustva, a ako se takvi komentari u grupi pojave, potrebno je posvetiti određeno vrijeme razgovoru o tome. Važno je izbjegavati „lažno pomagati“ kad je nekome teško, kao i izbjegavati objašnjavanje i interpretiranje tuđih osjećaja, mišljenja, doživljaja. Umjesto toga poželjno je koristiti tehnike

koje potiču autentično dijeljenje vlastitog iskustva. Zaključno, potrebno je imati na umu da će dramske metode prihvatići različiti korisnici tek onda kada smo mi voditelji otvoreni i spremni na avanturu kreativnog i nepredvidivog susreta sa samim sobom i drugima.

LITERATURA:

1. Berc, G. (2012). Obiteljska otpornost – teorija i primjena koncepta u socijalnom radu. *Ljetopis socijalnog rada*, 19 (1), 145-167. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/82978>
2. Blažeka Kokorić, S., Majdak, M. i Rumenović, T. (2011). Primjena odgojne drame u radu s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela. *Kriminologija & socijalna integracija*, 19 (1), 99-110. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/67796>
3. Boal, A. (2009). *Igre za glumce i ne-glumce*. Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj.
4. Čosić, D. (2018). *Prikaz potencijala odgojne drame u radu s djecom i mladima s problemima u ponašanju*. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
5. Gruić, I. (2002). *Prolaz u zamišljeni svijet: Procesna drama ili drama u nastajanju: priručnik za odgajatelje, učitelje, nastavnike i sve one koji se bave dramskim radom s djecom i mladima*. Zagreb: Golden marketing.
6. Janković, J., Blažeka, S. i Rambousek, M. (2000). Dramske tehnike u prevenciji poremećaja u ponašanju i funkcioniranju djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 7 (2), 197-222. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/3732>
7. Krušić, V. (2002): Terapijske mogućnosti drame. U: Prstačić, M. (ur.) *Umjetnost i znanost u razvoju životnog potencijala: radovi s međunarodnog simpozija*, Hvar, 1999. Zagreb: Hrvatska udruga za psihosocijalnu onkologiju i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 269- 274
8. Marijančić, I. (2007): Forum-kazalište u zatvoru. U: Krušić, V. (ur.) *Ne raspravljaj – igraj!* Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj, str. 112-120.
9. Pregrad, J. (1996.) Ekspresivne i kreativne tehnike. U: Pregrad, J. (ur.) *Stres, trauma, oporavak*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
10. Rumenović, M. (2010). *Iskustvo primjene odgojne drame u radu s mladima Odgojnog zavoda Turopolje*. Diplomski rad. Zagreb: Studijski centar socijalnog rada, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

PRIPREMA ZATVORENIKA ZA OTPUST IZ PENALNOG TIJELA

Mr. sc. Nives Savanović

Zatvor u Osijeku

UVOD

“Kaže se da nitko istinski ne poznaje naciju sve dok nije boravio u njenom zatvoru. Naciju ne treba suditi po tome kako postupa sa svojim građanima koji se nalaze na vrhu, već po tome kako postupa s onima koji su na dnu.” (Mandela, Dug put do slobode, 1994.).

Inspirativni citat Nelsona Mandele, borca i zagovaratelja za ljudska prava i dugogodišnjeg zatvorenika, uvodi nas u priču o resocijalizaciji koja uključuje osobni put promjene uz nužnost podrške društvene zajednice. Koliko je značajna bila njegova borba za nediskriminaciju, pravednost i demokraciju društva u tadašnjem vremenu, a kroz prizmu njegovog zatvoreničkog života, vidljivo je u činjenici da su njegove ideje o postupanju prema zatvorenicima i upravljanju zatvorima uvrštene u standarde propisane međunarodnim pravilima o zaštiti temeljnih ljudskih prava te posebnih prava zatvorenika, prije svega Standardnih minimalnih pravila UN-a te Europskih zatvorskih pravila.

Navedeni međunarodni standardi ratificirani su i uvršteni u Zakon o izvršavanju kazne zatvora, kojim se propisuje zaštita prava zatvorenika i nadzor nad sustavom izvršenja kazne zatvora u RH. Uz Zakon, donesen je i cijeli niz podzakonskih akata kojima se regulira ovo područje. Tu govorimo o: standardima smještaja i prehrane, pogodnostima zatvorenika, radu, načinima obavljanja poslova odjela osiguranja, izobrazbi zaposlenika, primjenama sredstava prisile itd.

Ponovno uključivanje počinitelja kaznenih djela u zajednicu ili socijalna reintegracija, uključuje niz intervencija poduzetih nakon uhićenja, a s ciljem preusmjeravanja prijestupnika iz kriminalnog načina razmišljanja i djelovanja u neku drugu društveno prihvatljivu alternativu života (Fox,2002, prema Griffiths, Murdoch, 2007). Takva promjena dosadašnjih neadekvatnih obrazaca ponašanja, na prvom mjestu iziskuje motivaciju zatvorenika za drugaćijim, nekriminalnim načinom života. Kada je ona prisutna, tada sveobuhvatne mjere zatvorskog tretmana mogu biti učinkovitije. Nakon puštanja na slobodu, organizirana podrška bi trebala i dalje postojati, te olakšati prijelaz iz zatvora u zajednicu, kao i ojačati koristi zatvorskog tretmana. Podrška bi se trebala nastaviti sve dok se ne završi uspješna reintegracija.

ISTRAŽIVANJA NA TEMU PRIPREME ZA OTPUST ZATVORENIKA U SVIJETU I U RH

Elizabeth W. McKune, američka psihologinja na području mentalnog zdravlja, provodila je višegodišnje istraživanje unutar korektivnog sustava u državi Kentucky. Prema izvješću iz 2011. godine, zaključuje da se prijestupnici tijekom izdržavanja kazne i neposredno nakon iste, bolje socijalno reintegriraju ako su uključeni u resocijalizacijske programe. Tu govorimo o edukaciji oko mogućnosti zaposlenja, učenju vještina rješavanja problema, kao i socijalnih vještina koje će im pomoći da krenu u novi život.

Jedna od najvažnijih preporuka iz literature, koja opisuje vezu između zloupotrebe opojnih droga i kriminalnog ponašanja, je da se napredak ostvaren tijekom programa zatvorskog liječenja može zadržati samo ako zatvoreniku po završetku izdržavanja kazne pruži dovoljna naknadna podrška (Harper i Chitty, 2004. ; Lattimore i sur., 2005). Nadalje, recidivizam je najmanji kod prijestupnika koji sudjeluju kako u programu zatvorskog liječenja, tako i u programu naknadne skrbi na slobodi (Wexler et al., 1999; Banks i Gottfredson, 2003). Istraživačke studije otkrile su da su najuspješniji pristupi smanjenju recidivizma među počiniteljima kaznenih djela, neposredno po puštanju i dugoročno, modeli terapijskih zajednica sa sjedištem u zatvoru i zajednici (MacKenzie, 1997). Nepostojanje odgovarajućeg smještaja za otpuštene počinitelje kaznenih djela u zajednici, može rezultirati koncentracijom bivših zatvorenika u najproblematičnije dijelove zajednice, u kojima postoje visoke stope kriminala i nereda, te gdje ne postoje službe podrške (Wexler et al., 1999; Banks i Gottfredson, 2003).

Prema izvješću U.S. Department of Justice, NW Washington iz 2017. godine, vidljivo je da postoje različite državne mjere i programi, usmjereni na tretman zatvorenika u penalnim institucijama i nakon izlaska iz njih. Programi se obično razvijaju na temelju trenutnog razumijevanja dinamičkih čimbenika rizika, povezanih s recidivizmom, tipičnim potrebama počinitelja kaznenih djela i izazovima s kojima se susreću nakon puštanja iz zatvora. Konkretno, programi su orijentirani prema specifičnim izazovima s kojima se suočavaju prijestupnici, poput ovisnosti, zlouporabe droga ili nezaposlenosti. Mnogi programi reintegracije prijestupnika osmišljeni su na način da se bave specifičnim kategorijama počinitelja kaznenih djela. Tu govorimo o prekršiteljima ovisnicima o drogama, mladim prekršiteljima, mentalno oboljelim prekršiteljima, ili seksualnim prijestupnicima. U razvoju i implementaciji ovih programa, američka vlada je angažirala stručnjake i konzultante iz područja obrazovanja, socijalne politike, ekonomije i pravosuđa. Oni će raditi na razvijanju programa s ciljem smanjenja kriminalnog recidivizma i uspješnije resocijalizacije zatvorenika.

Rad sa zatvorenicima treba biti kvalitetan i imati točno određenu svrhu, kako bi oni tijekom boravka u zatvoru postigli pozitivne promjene. One im omogućuju uspješno uključivanje u život na slobodi, u skladu sa zakonima i normama društva te svodeći mogućnost recidiva na najmanju moguću razinu (Zećirević, 2013., prema Lončar, 2016.).

Rehabilitacija predstavlja rezultat planirane intervencije usmjerenе na počinitelja i reduciranje kriminalne aktivnosti, a sa ciljem postizanja promjena u ličnosti, sposobnostima i vještinama, vrijednostima ili ponašanju (Damjanović, Jandrić, Doležal, 2002).

TRETMANSKI RAD I RESOCIJALIZACIJA ZATVORENIKA

Sukladno Zakonu o izvršavanju kazne zatvora („NN“, 98/19), osobe koje izdržavaju kaznu mogu biti:

- A. osobe na izdržavanju kazne zatvora izrečene u kaznenom postupku
- B. osobe na izdržavanju kazne maloljetničkog zatvora
- C. osobe na izdržavanju mjere istražnog zatvora
- D. osobe kojima je u prekršajnom postupku izrečena kazna zatvora
- E. osobe kojima je u prekršajna novčana kazna zamijenjena zatvorom (supletorno kažnjeni)
- F. osobe kojima je temeljem članka 135. Prekršajnog zakona određeno zadržavanje.

Tretmanski i resocijalizacijski programi se provode s pravomoćno osuđenim zatvorenicima odnosno maloljetnicima.

Priprema zatvorenika za otpust i resocijalizacija, počinje njegovim ulaskom u zatvor. Prema definiciji Zakona o izvršavanju kazne zatvora, glavna svrha izvršavanja kazne zatvora je ospozobljavanje zatvorenika za život na slobodi, u skladu sa zakonom i društvenim pravilima, uz čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva zatvorenika. Priprema zatvorenika za otpust i resocijalizacija, počinje njegovim ulaskom u zatvor.

Programi resocijalizacije u RH razlikuju se po učinkovitosti, kao i po spremnosti zatvorenika da sudjeluje u njima. Programi često ne uspijevaju postići svoje ciljeve, jer nisu svi počinitelji odmah spremni sudjelovati u njima. Razlozi tome su: nedostatak spremnosti da prihvate odgovornost ili slaba motivacija za promjenom (Stephenson i Jamieson, 2006). Programi reintegracije često se temelje na pristupu studiji slučajeva i pokrivaju niz intervencija. Cilj je da pomognu u pripremi za puštanje iz pritvora pomažući u: stjecanju vještina potrebnih za uspjeh u zajednici, rješavanju osobnih izazova povezanih s njihovim kriminalnim ponašanjem, te uspostavljanju potrebnih kontakata i odnosa u zajednici.

POJEDINAČNI PROGRAM IZVRŠAVANJA KAZNE ZATVORA

Kazna zatvora je individualizirana za svakog zatvorenika kroz pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora, kao i kroz specijalizirane programe tretmana namijenjene posebnim skupinama zatvorenika. Svaki program izvršavanja kazne zatvora sastoji se od pedagoških, zdravstvenih,

psiholoških, socijalnih, sigurnosnih i radnih postupaka. Oni su namijenjeni i prilagođeni potreba i mogućnostima osoba koje se nalaze na izvršavanju kazne zatvora, ali su ujedno prilagođeni vrsti i mogućnostima kaznionice ili zatvora ("NN",98/19). Pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora donosi se za svakog zatvorenika pojedinačno i sadrži procjenu:

- A. rizičnosti za vrijeme izdržavanja kazne zatvora (o toj procjeni ovisi upućivanje zatvorenika u zatvore ili kaznionice prema stupnju sigurnosti - zatvoreni, poluotvoreni ili otvoreni tip)
- B. zdravstvenog stanja zatvorenika te postoji li potreba za liječenjem
- C. razine obrazovanja zatvorenika te potrebu za obrazovanjem ili stručnim osposobljavanjem
- D. radne sposobnosti i radne navike zatvorenika, te u skladu s tim vrste poslova i uvjete rada na kojima zatvorenik može biti raspoređen

Osim toga sadrži potrebu:

- E. za specifičnom psihiatrijskom, psihološkom, pravnom i socijalnom pomoći
- F. uključivanja u posebne programe tretmana na temelju odluke suda ili prema procjeni stručnog tipa (za ovisnike o drogama ili alkoholu i slično)
- G. za sadržajem i oblikom korištenja slobodnog vremena zatvorenika (primjerice, kulturne i sportske aktivnosti, u skladu s mogućnostima zatvora ili kaznionice)
- H. kontakta s vanjskim svjetom (telefonski pozivi, dopisivanje putem pisama, posjete obitelji i dr.) te program pripreme za otpust na slobodu i pomoći nakon otpusta.

Program se mijenja ovisno o zatvorenikovom ponašanju za vrijeme izdržavanja kazne zatvora, te u skladu s uspješnošću izvršavanja pojedinačnog programa i okolnostima koje mogu nastupiti za vrijeme boravka u zatvoru ili kaznionici. Tek kada su ispunjeni zakonski uvjeti (izdržan određeni dio kazne zatvora, proveden pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora procijenjen na određenoj razini, zatražena i pribavljeni mišljenja i podaci državnih tijela ili organizacija) i kada je izvršena procjena rizičnosti, može se donositi odluka o odobravanju pogodnosti izlaska. Prilikom donošenja odluke o pogodnosti izlaska, dodatno je potrebno utvrditi pod kojim sve uvjetima zatvorenik može koristiti izlazak, te koje će obveze morati izvršiti tijekom njegovog korištenja. Prilikom utvrđivanja pogodnosti primjenjuju se načela individualizacije i postupnosti, a opseg pogodnosti ne može biti veći od maksimalnog opsega pogodnosti predviđenog razinom na kojoj se realizira pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora. Pogodnosti su skup poticajnih mjera usmjerenih na smanjivanje negativnih učinaka zatvaranja i poticanje u ostvarivanju programa izvršavanja kazne zatvora. Sastoje se od:

1. Ublažavanja uvjeta unutar kaznionice, odnosno zatvora
2. Češćih dodira s vanjskim svijetom

Odobravaju se u skladu sa duljinom kazne, stupnjem kriminaliziranosti, stručnom procjenom službenika zatvora i uspješnosti u provedbi pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora (<https://pravosudje.gov.hr/zatvorski-sustav/pogodnosti/6160>)

Zatvorenika se potiče na odgovorno sudjelovanje u pripremi za otpust, a posebice na održavanje odnosa sa obitelji, kontaktiranje s tijelima državne vlasti, ustanovama i udrugama, te osobama koje se organizirano bave uključivanjem zatvorenika u život na slobodi. Po izlasku na slobodu važnu ulogu u prihvatu zatvorenika ima obitelj, probacijski sustav, centri za socijalnu skrb, organizacije civilnog društva i lokalna zajednica. Potrebno je poticati obiteljske kontakte i međuresornu suradnju između različitih sustava kako bi se bivšim zatvorenicima olakšao povratak u društvo i smanjili negativni čimbenici koji mogu utjecati na ponovno počinjenje kaznenih djela.

KORACI PREMA SOCIJALNOJ REINTEGRACIJI

U svrhu socijalne reintegracije počinitelja kaznenog djela, izvršavanje kazne zatvora i postpenalna zaštita trebali bi, ovisno o individualnim potrebama, obuhvatiti (Listwan, Cullen i Latessa, 2006; Rentzmann, 2008. prema Maloić, 2015.):

1. Obrazovanje i/ili stjecanje novih radnih kvalifikacija
2. Stjecanje različitih prosocijalnih vještina
3. Rješavanje problema ovisnosti
4. Osiguravanje veza s obitelji i općenito socijalne podrške
5. Uključivanje u različite usluge u primarnoj zajednici (smještaj, mentalno zdravlje, zaposlenje, zdravstvene usluge, različiti oblici savjetovanja)
6. Prevencijske strategije i pomoć nakon otpusta, postupanje u kriznim situacijama.

Navedene sveobuhvatne resocijalizacijske mjere, počinju dolaskom zatvorenika na izdržavanje zatvorske kazne i traju sve do trenutka otpusta zatvorenika. Kako bi mjere bile učinkovitije poželjno je da je tretman u okviru zatvorskog okruženja povezan s programima u zajednici, kako bi se osigurao kontinuitet učinkovite reintegracije u društvo.

OBRAZOVANJE ZATVORENIKA

Osobe na izdržavanju kazne zatvora imaju pravo na obrazovanje i osposobljavanje. Ovo je pravo regulirano međunarodnim konvencijama i preporukama. Više je razloga zbog kojih bi

zatvorenici trebali poboljšati svoje obrazovanje. Obrazovni nedostaci, što rezultira lošim mogućnostima na tržištu rada, čine pojedince koji su izdržavali zatvorsku kaznu ovisnim o socijalnim davanjima i na taj način povećavaju ekonomsko opterećenje društva (Lochner & Moretti, 2004). U osobnoj i socijalnoj perspektivi slabo obrazovanje i male mogućnosti zapošljavanja povećavaju rizik recidivizma i štetnog ponašanja, poput upotrebe ilegalnih opojnih droga, preterane konzumacije alkohola i nasilja (Steurer & Smith, 2003). Zatvorsko obrazovanje je svaka obrazovna aktivnost koja se događa unutar zatvora. Tečajevi mogu obuhvaćati programe osnovne pismenosti, programe ekvivalencije srednjih škola, strukovno obrazovanje i visoko obrazovanje. Ostale aktivnosti poput rehabilitacijskih programa, umjetnosti i zanata također se mogu smatrati oblikom zatvorskog obrazovanja. Programi se obično osiguravaju, upravljaju i financiraju iz zatvorskih sustava. Povijest i trenutne prakse u zatvorskom obrazovanju uvelike se razlikuju od zemlje do zemlje. Oni koji ulaze u zatvorske sustave širom svijeta imaju, u prosjeku, niži stupanj obrazovanja od opće populacije.

Zatvorenici i maloljetnici lišavanjem slobode ne gube ljudska prava pa tako niti pravo na obrazovanje koje je osnovno ljudsko pravo. Obrazovanje koje se provodi u zatvorskom sustavu treba biti usredotočeno na osnovne životne potrebe (usvajanje vještina čitanja, pisanja i računanja), a strukovno obrazovanje usklađeno sa tržištem rada. Sukladno svojim organizacijskim mogućnostima kaznena tijela pa tako i ona u RH (kaznionice/zatvori/odgojni zavodi) organiziraju osnovno i strukovno obrazovanje, te stjecanje dodatnih radnih vještina zatvorenika i maloljetnika. Obrazovanje se organizira u kaznenim tijelima i izvan njih u suradnji s vanjskim obrazovnim ustanovama sukladno općim propisima i nacionalnim programima za odrasle osobe. Pojedinačnim programom izvršavanja kazne utvrđuju se individualne potrebe za strukovnim usavršavanjem i obrazovanjem zatvorenika. Ospozobljavanje za osnovne poslove je najčešći oblik obrazovanja u koji se uključuju zatvorenici i maloljetnici. Izbor ospozobljavanja za osnovne poslove i srednjoškolsko obrazovanje za zanimanja, ograničen je brojem verificiranih programa i mogućnostima da se stručna praksa obavi unutar kaznionice, zatvora, odnosno odgojnog zavoda. Nakon završetka ospozobljavanja stečena kvalifikacija se upisuje u radnu knjižicu. Iz potvrda o ospozobljenosti i svjedodžbi o završenom obrazovanju, ne smije biti vidljivo da je ista stečena, odnosno završena tijekom izdržavanja kazne zatvora ili izvršavanja odgojne mjere. Dobar primjer u praksi je projekt Vlade RH pod nazivom "Projekt resocijalizacije" iz 2012. godine kojim je obuhvaćeno 20 kaznenih tijela i 280 zatvorenika. Provoditelj edukacije zatvorenika i zatvorenica bilo je Učilište „Algebra“ u 12 različitih gradova istovremeno. Dana 12. studenog 2012. g. u 12 kaznenih tijela započela je edukacija iz stručnog ospozobljavanja za zanimanje računalnog operatera. Edukaciju u trajanju od 130 školskih sati upisalo je i uspješno završilo 156 zatvorenika (od toga 11 žena).

PSIHOSOCIJALNA PODRŠKA TIJEKOM KAZNE ZATVORA

Temelj humanog zatvorskog sustava treba biti primjereno odabранo i obučeno zatvorsko osoblje, koje zna kako zauzeti odgovarajući stav u odnosima sa zatvorenicima, i svoj posao smatra

više pozivom nego pukim poslom. Uspostavljanje pozitivnih odnosa sa zatvorenicima treba promatrati kao ključnu odliku tog poziva. (Vijeće Europe, Europski komitet za sprečavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, CPT, 2001.).

Različiti autori u literaturi bavili su se pripremom zatvorenika za život izvan zatvora, ali i psihosocijalnom potporom zatvorenika dok su u zatvoru. Jedan od njih je američki psiholog, dr. sc. Robert Morgan, koji se bavi liječenjem osoba s mentalnim poteškoćama i forenzičkom procjenom mentalnog zdravlja osoba u zatvorskim ustanovama. Tijekom 1992.g. bavio se psihološkim savjetovanjem zatvorenika u saveznoj kaznionici u Kansasu, gradu Leavenworth. Zaključuje da su najčešći razlozi zbog kojih zatvorenici traže psihosocijalnu pomoć tretmanskom osoblja:

- A. pomoć u suočavanju s duljinom kazne zatvora
- B. problem razdvajanja od voljenih osoba i prijatelja
- C. prihvatanje da će zatvor biti njihov dom neko vrijeme - ili zauvijek
- D. prilagodba životu u zatvorskem okruženju.

Morgan je svoju karijeru posvetio pružanju i istraživanju osnovnih usluga mentalnog zdravlja, koja pomažu zatvorenicima da se prilagode zatvorskom životu.

Koncept socijalne potpore je složen i postoji mnogo različitih načina njene definicije. Hart (1995.) je socijalnu potporu definirao kao "međuljudske veze koje su nagrada i zaštita pojedinka". Međutim, Sarason, Levine, Basham & Sarason (1983.) socijalnu podršku nazivaju "postojanjem ili dostupnošću ljudi na koje se možemo osloniti, ljudi koji nam daju do znanja da brinu za nas, da nas cijene i vole". McColl, Lei & Skinner (1995.) dodaju još jednu dimenziju definicija socijalne potpore: "percepcija o kojoj netko brine i uvažava druge, na koje se možemo osloniti, pozvati u slučaju potrebe". Profesionalne usluge podrške uspostavljene su u većini zatvorskih okruženja. One uključuju psihologe, socijalne radnike, socijalne pedagoge i druge pomagačke struke usmjerene na rad s ljudima. Formalne potpore u zatvoru, poput psihologa, mogu osobno pomoći zatvorenicima metodama savjetovanja u različitim kriznim situacijama, poteškoćama u prilagođavanju i osobnim problemima.

Psihosocijalna podrška zatvorenika odnosno stručni tretman u kaznenim tijelima RH uključuje pružanje sveobuhvatnih mjera po načelima individualizacije, resocijalizacijskog pristupa, podrazumijeva individualni i grupni psihosocijalni rad, multidisciplinarni pristup i međuresornu suradnju, te pripremu za otpust i poslijepenalni prihvat. Tretman tijekom izdržavanja kazne zatvora obuhvaća sve postupke kojima se nastoji postići resocijalizacija zatvorenika sa svrhom kvalitetnije reintegracije u društvo po izlasku na slobodu. Ti se postupci nazivaju općim programi tretmana, a odnose se na rad, obrazovanje i organizaciju slobodnog vremena zatvorenika. U provedbi općih programa tretmana sudjeluju odjel tretmana zatvora ili kaznionica zajedno s odjelima za rad i strukovnu izobrazbu, s odjelima zdravstvene zaštite i s odjelima osiguranja.

Posebni programi tretmana, oni obuhvaćaju individualni i grupni psihosocijalni rad sa zatvorenicima i predstavljaju osnovu za rehabilitaciju i resocijalizaciju zatvorenika. Određuju se zatvorenicima i maloljetnicima u okviru provođenja pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora, ovisno o procjeni kriminogenih rizika i tretmanskih potreba zatvorenika, ali i potreba za promjenom ponašanja radi poboljšanja kvalitete života u užem i širem socijalnom okruženju. Trenutno se u kaznenim ustanovama na području Republike Hrvatske primjenjuju sljedeći posebni tretmanski programi: tretman ovisnika o alkoholu, odnosno osoba s alkoholom uzrokovanim poremećajima, tretman ovisnika o drogama, odnosno osoba s drogom uzrokovanim poremećajima PORTOS, tretman osoba oboljelih od PTSP-a, trening kontrole agresivnog ponašanja, tretman seksualnih delinkvenata (PRIKIP - prevencija recidivizma i kontrola impulzivnog ponašanja), tretman počinitelja kaznenih djela u prometu i terapijske skupine za osobe s izrečenom mjerom obveznog psihiatrijskog liječenja. Od edukativno razvojnih programa provodi se program odgovornog roditeljstva i trening socijalnih vještina. Provedba tretmana je timska, a sastav tima ovisi o profesionalnoj strukturi odjela tretmana ustanove. Nadležni stručni savjetnik za tretman, liječnik, po potrebi psihiyatrar, a posredno i drugi članovi timova tretmanskih skupina zaduženi za provođenje općih metoda tretmana (strukovni učitelji, nastavnici, pravosudni policajci). Navedeni opći i posebni programi primjenjuju se u radu sa zatvorenicima s ciljem promjene dosadašnjih neadekvatnih obrazaca ponašanja i usvajanje novih konstruktivnih u skladu s društvenim normama.

RADNIM ANGAŽMANOM DO SOCIJALNE REINTEGRACIJE ZATVORENIKA

Pri izlasku iz zatvora, postoji značajan rizik da će se socijalna isključenost s kojom se suočavaju zatvorenici nastaviti, jer su suočeni s diskriminacijom na tržištu rada kao i s poteškoćama re-integracije u zajednicu.

Rad u zatvoru je jedan od najzahtjevnijih poslova uopće. Na prvom je mjestu zadaća zatvorskog osoblja organizirati zatvore tako da se društvo zaštiti od počinitelja kaznenih djela. Zatvorenici su jedna od najviše marginaliziranih i socijalno isključenih društvenih skupina. Prema Hamley i sur. (2013.) većina njih, i prije dolaska u zatvor, suočena je s različitim oblicima isključivanja iz društva, na primjer, u vezi s obiteljskim i zdravstvenim problemima, kao i sa slabim vještinama na tržištu rada. Posljednjih godina sve je veći naglasak stavljen na osmišljavanje sveobuhvatnih intervencija, temeljenih na kontinuitet skrbi, kako bi se pružila dosljedna pomoć počiniteljima unutar i izvan zatvora (Western i sur., 2015).

Mnogi penalni sustavi omogućuju zatvorenicima rad. On im pruža smisленo provođenje vremena u zatvoru ili kaznionici, kao mogućnost zarade. Rad također igra važnu ulogu u resocijalizaciji zatvorenika, jer im omogućuje da steknu vještine i radno iskustvo koje će im pomoći da pronađu posao nakon izlaska na slobodu. Ne smije se zaboraviti ni penološka funkcija - smanjenje

monotonije zatvorskog života zatvorenika kroz produktivne aktivnosti, smanjuje mogućnost potencijalno nasilnih ili antisocijalnih aktivnosti, pomaže pri održavanju fizičke snage i time u nekoj mjeri smanjuje zdravstvene probleme (Guilbaud, 2010).

Rad zatvorenika je jedno od zatvoreničkih prava. Važan je za pripremu života na slobodi. Zatvorenici radom usvajaju radne navike i osposobljavaju se za određene poslove što doprinosi njihovoj konkurenciji na tržištu rada po izlasku na slobodu. Način i organizacija rada u zatvoru preslikavaju rad na slobodi. Zatvorenike se uči vrednotama rada, stjecanju materijalnih dobara, štednji. Prema Zakonu o izdržavanju kazne zatvora 30% od ukupne zarade odlazi na tzv. obveznu štednju koju zatvorenik dobiva nakon izdržane kazne zatvora. Ostalih 70% odlazi na nabavu robe u zatvorskoj prodavaonici, uzdržavanje obitelji, isplate štete počinjene kaznnim djelom.

Kada govorimo o perspektivi rada zatvorenika tijekom izvršavanja kazne zatvora, uzima se nekoliko važnih faktora u obzir. Uvažavajući zdravstvene sposobnosti, stečena znanja i vještine zatvorenika, uspješnost ostvarivanja pojedinačnog programa, sigurnosnu procjenu te iskazani stvarni interes za radnim angažmanom, nastoji se radno rasporediti što veći broj zatvorenika, sukladno mogućnostima zatvora/kaznionice.

Rad zatvorenika većinom je organiziran u okviru radionica u kaznionicama i zatvorima. U njima se obavljaju poslovi obrade drva i metala, ugostiteljstva, poljoprivrede, održavanja, šljunčarenja, eksploatacije kamena, izrade betonske galerijere i slično. Zatvorenici u kaznionicama i zatvorima također obavljaju i pomoćno-tehničke poslove poput održavanja čistoće i urednosti prostorija i kruga kaznionice/zatvora, pranja vozila, ličenja, pomoćnih poslova u praonici rublja, kuhinji, skladištu, zatvorskoj radionici i slično.

Sukladno Zakonu o izvršavanju kazne zatvora, zatvorenike je moguće zaposliti kod drugog poslodavca izvan kaznionice/zatvora, a moguće je zatvoreniku omogućiti i nastavak obavljanja vlastite gospodarske i druge djelatnosti. Poslovi koje zatvorenici najčešće obavljaju izvan kaznionice/zatvora su pomoćni poslovi u pilani, građevinarstvu, uređenju okoliša, poslovi utovara-istovara, poljoprivredni poslovi i slično.

Uključivanje u zajednicu prema mjestu prebivališta odnosno boravišta pomaže u prilagođavanju životu nakon zatvora, jer stvara dodatnu razinu odgovornosti u životu bivšeg zatvorenika. Stvaranje tzv. socijalne mreže podrške i osjećaj pripadnosti, može biti izuzetno korisno za rehabilitaciju. Povezanost sa zajednicom može dovesti do mogućnosti zapošljavanja što je presudan korak ka ponovnom ulasku u radno aktivnu društvenu sredinu.

Studije pokazuju da će mnogi bivši zatvorenici češće završiti u zatvoru kad ne mogu naći posao. Određene zatvorske ustanove nude programe za zatvorenike koji se približavaju izlasku na slobodu, posebno usmjerene na pronalaženje zaposlenja. Zatvorenici uče vještine poput tehnika intervjuiranja, komunikacije s autoritetom, tehnoloških vještina, kao i neke osnove radne etike, kao što su dolazak na posao i s posla, točnost i još mnogo toga.

Pronalaženje posla velik je dio prilagođavanja životu nakon zatvora. Niz tvrtki i neprofitnih organizacija nudi usluge smještaja i pružaju resurse tvrtkama koje zapošljavaju bivše zatvorenike.

U Kanadi se 75 % počinitelja kaznenih djela koji uđu u savezne popravne ustanove izjašnjava da imaju potrebe za zaposlenjem po izlasku iz zatvora (Motiuk, 1997; Gillis i Andrews, 2005). Prijestupnici pušteni iz pritvora susreću se sa brojnim izazovima u pogledu osiguranja zaposlenja. To uključuje:

- A. osobne čimbenike kao što su: nisko samopoštovanje, slaba motivacija, manjak vještina, nedostatak treninga, mentalne bolesti i zlouporaba droga, nedostatak stalnog smještaja
- B. socijalni čimbenici kao što su: negativni vršnjački utjecaj, odsutnost obiteljske podrške, loši podaci o zaposlenju (Visher, et al., 2005; Rakis, 2005; Graffam i sur., 2004).

Dobivanje legalnog zaposlenja jedan je od najboljih prediktora uspjeha bivših zatvorenika nakon puštanja na slobodu (Visher, Winterfield i Coggeshall, 2005).

Hrvatski zavod za zapošljavanje, u okviru svojih programa HZZ za povratnike s odsluženja zatvorske kazne, predviđa određene mjere, među kojima su: javni radovi, potpore za zapošljavanje te potpora za samozapošljavanje te održava edukacije u zatvorskim tijelima, za zatvorenike kojima se bliži otpust iz kaznenog tijela, u svezi mogućnosti zapošljavanja. Socijalno poduzetništvo može poslužiti kao inovativan način u pronalaženju dugotrajnijih rješenja u svrhu pomoći ljudima koji su na duže vrijeme bili isključeni s tržišta rada. Bivše zatvorenike kao i one u riziku od počinjenja kaznenog djela, uključujemo pomoću pronalaženju zaposlenja, obrazovanja i osposobljavanja, te pružanja potpore za promjenu životnog stila i reintegracije u društvo.

OBITELJSKA PODRŠKA

Obitelj zatvorenika je ključna u njegovoj adekvatnoj resocijalizaciji, te zatvorenik po dolasku na izdržavanje kazne uz pomoć stručnog osoblja tretmana uspostavlja kontakt sa članovima obitelji. Jačanje socijalnih i obiteljskih veza pomaže kod osobnog rasta i razvoja, usvajanja prihvatljivih obrazaca ponašanja i života na slobodi, u skladu sa zakonima i normama društva (Maloić i sur., 2012; Mataija, 2014).

Zatvoreniku je važna kontinuirana podrška članova obitelji, stoga je ključno održavanje njihovih odnosa do trenutka njegovog otpuštanja. Ukoliko se ne vraća u svoju obitelj ili ako nema osiguran smještaj, poduzimaju se potrebne mjere pronalaska smještaja.

Neki zatvorenici uz pomoć članova obitelji, prijatelja i drugih osoba nakon puštanja na slobodu imaju osiguran smještaj. Nažalost, često se događa da podrška zatvorenicima, koja dolazi iz vanjskog svijeta, tijekom godina boravka u zatvoru postaje sve slabija ili u potpunosti nestaje. Sigurno mjesto za život ključno je za uspješnu resocijalizaciju.

Statistički podaci pokazuju da su zatvorenici bez stanovanja najveći rizik za recidivizam. Stoga je potrebno ponuditi zatvoreniku dostupne resurse u zajednici. Različite neprofitne organizacije, lokalna vlast i vjerske organizacije koje pomažu bivšim zatvorenicima na lokalnoj razini mogu pružiti najbolje informacije o mogućnostima dostupnih smještaja novo otpuštenim zatvorenicima, uključujući tzv. kuće na pola puta, skloništa i sl. Socijalna izolacija temeljno je iskustvo mnogih bivših zatvorenika koji mogu završiti kao beskućnici ili sa nestabilnim i neprikladnim smještajem. Prijestupnici koji su otpušteni iz zatvora često ukazuju na nedostatak odgovarajućeg stanovanja kao ključnog čimbenika neuspjelog prelaska na život u zajednici (Baldry i sur., 2002; Lewis i sur., 2003). Nepostojanje odgovarajućeg smještaja za bivše zatvorenike u zajednici može rezultirati koncentracijom bivših zatvorenika u najproblematičnije dijelove zajednice, u kojima postoje visoke stope kriminala, nereda i nepostojanje službi podrške.

ORGANIZIRANI OBLICI PSIHOSOCIJALNE PODRŠKE ZA BIVŠE ZATVORENIKE

U svijetu postoje dobri primjeri prakse poslijepenalnog prihvata, koji se bave navedenom problematikom, odnosno osiguravaju pomoć bivšim zatvorenicima za vrijeme izdržavanja kazne zatvora i po izlasku na slobodu u obliku smještaja, informiranja, savjetovanja i sl. Nizozemska ima razvijen koncept regionalnih kuća sigurnosti „Safety House“, koji predstavlja suradnju 20 partnerskih organizacija, koje radeći na zajedničkom pristupu osiguravaju dobrobit i sigurnost društva.

Sigurnu kuću Tilburg osnovao je 2002. godine grad Tilburg, u suradnji s policijom i pravosudnim sustavom. Od tada su mnogi drugi gradovi u Nizozemskoj razvili model tzv. Sigurne kuće. Kuća za brigu i sigurnost usredotočena je na sljedeće ciljne skupine: mladi, recidivist i počinjenju kaznenih djela, počinitelji nasilja u obitelji, osobe / obitelji s višestrukim i složenim problemima. Cilj je pružanje odgovarajuće skrbi za bivše zatvorenike, sprječavanje i smanjivanje recidivizma te štete nastale kriminalnim radnjama, i to uz pomoć individualiziranog pristupa. U Sjedinjenim Američkim Državama „Halfway houses“ ili „kuće na pola puta“ predstavljaju odgovor na problem smještaja zatvorenika nakon izlaska na slobodu. U ovim kućama zatvorenicima se pruža pomoć tijekom procesa uključivanja u društvo, sve dok ne pronađu vlastiti smještaj i organiziraju svoj život na slobodi. U Rumunjskoj, u okviru najnovijeg implementiranog programa usmjerenog na smanjenje rizika od ponovnog počinjenja kaznenog djela, nakon otpusta iz zatvora probacijski službenik u suvoditeljstvu sa službenikom zatvorskog sustava, kroz individualne i grupne oblike rada radi sa zatvorenicima u kaznionicama (Nichifor, 2013. prema Maloić, Rajić, Mažar, 2015.). Radi se o programu pripreme za otpust, sa svrhom razvoja prosocijalnog razmišljanja i stavova, učenja određenih socijalnih kompetencija, te informiranja

o konstruktivnim načinima pristupa socijalnim institucijama i mogućnostima korištenja društvenih resursa.

Imati predodžbu o tome gdje se zatvorenik može vratiti po otpustu sa zatvorske kazne pomaže na više načina. Aktivnim sudjelovanjem u programima u okviru zatvorskog sustava, koji su usmjereni na socijalnu reintegraciju, zatvorenik si može stvoriti jasniju sliku o tome kako će izgledati život po otpustu iz zatvora.

Zatvorski sustav u RH u svom radu surađuje s različitim institucijama i organizacijama civilnog društva, kako bi se podigla kvaliteta provođenja pojedinačnog plana izvršavanja kazne zatvora. O tome govori i međunarodni zakon o ljudskim pravima i Standardna minimalna pravila UN o postupanju prema zatvorenicima. Zatvorsko osoblje treba se povezati s civilnim društвom kao produženom rukom resocijalizacije i pripreme zatvorenika za život u skladu s društvenim normama nudeći različite usluge, poput obrazovnih, vjerskih i stručnih programa.

Zatvorski sustav je unazad nekoliko godina, sukladno zadnjem izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda, ostvario suradnju s različitim udrugama čiji se programi odnose na rad sa zatvorenicima tijekom i nakon izlaska iz zatvora. Njihove programske aktivnosti usmjerene su na rad s ovisnicima : Udruga „Stijena“; Udruga „Neovisnost“; Dom za ovisnike Zajednica Susret; „Udruga za kreativni socijalni rad“; Udruga „Huloh- Hepatos“; Klubovi liječenih alkoholičara), zatim na pružanje psihosocijalne podrške, duhovne obnove: Udruga „Korak nade“; Udruga „Kršćana“, Udruga „Knjiga nad knjigama“; podizanje stručne sposobljenosti i razine zapošljavanja nakon izlaska iz zatvora/ kaznionica, podrška u održavanju obiteljskih veza tijekom izdržavanja kazne zatvora- Udruga „Pet Plus“; Udruga „RODA“; „Udruga za kreativni socijalni rad“ kreativni razvoj, razvoj znanja i vještina: Udruga „Skribonauti“. U suradnji na integraciji zatvorenika osim udruga uključene su i različite državne institucije: policijske postaje, zdravstvene i obrazovne institucije, općinska tijela, centri za socijalnu skrb, kulturne institucije i sl.

Oni zatvorenici koji dovrše resocijalizacijske programe imaju višu stopu uspjeha u smislu njihove uspješne reintegracije. Neki od čimbenika koji utječu na uspješnu resocijalizaciju uključuju: viši obrazovni status, ne postojanje povijesti seksualne viktimizacije, manje prethodnih zatvorskih kazni, preuzimanje odgovornosti za počinjeno kazneno djelo (Lievore, 2004).

Pored aktivnosti u zajednici, bivši zatvorenici mogu imati veliku korist od pristupanja tzv. grupi podrške bivših zatvorenika. Dok članovi zajednice i prijatelji mogu pomoći bivšem zatvoreniku na mnogo načina, podrška koju pruža grupa ljudi koji su doživjeli zatvor još je produktivnija. Kroz zajedničko iskustvo, skupina za podršku bivših počinitelja pomaže svojim članovima da izgrade zdrav, pozitivan životni stil kroz sudjelovanje i razumijevanje.

Prije puštanja na slobodu zatvorenik može potražiti informacije o grupama za pomoć od tretmanskog osoblja ili članova obitelji s kojima su u bližem kontaktu. Primjer dobre prakse je

tzv. "SOS Projekt" iz Velike Britanije, koji pomaže bivšim zatvorenicima kako bi se lakše asimilirali u lokalnoj zajednici. Uključuju u svoje programe bivše zatvorenike iz Westministera, Kensingtona i Chelseaja. Projekt udruge Thirteen iz Middlesbrough pod nazivom "Through the gate", nudi savjetodavnu pomoć i podršku bivšim zatvorenicima u prevladavanju rizika koje donosi život poslije zatvora.

IZLAZAK ZATVORENIKA IZ PENALNE USTANOVE

Priprema zatvorenika za otpust počinje dolaskom u kaznionicu ili zatvor na izvršavanje kazne zatvora. Najkasnije tri mjeseca prije izlaska na slobodu, zatvorenici se uključuju u individualan ili grupni rad koji se bavi pripremanjem zatvorenika za otpust. Zatvorenika se potiče na odgovorno sudjelovanje u pripremi za otpust, a posebice na održavanje odnosa sa obitelji, kontaktiranje sa tijelima državne vlasti, ustanovama i udrugama te osobama koje se organizirano bave uključivanjem zatvorenika u život na slobodi.

Po izlasku na slobodu važnu ulogu u prihvatu zatvorenika ima obitelj, probacijski sustav, centri za socijalnu skrb, organizacije civilnog društva i lokalna zajednica.

Potrebno je poticati obiteljske kontakte i međuresornu suradnju između različitih sustava, kako bi se bivšim zatvorenicima olakšao povratak u društvo i smanjili negativni čimbenici koji mogu utjecati na ponovno počinjenje kaznenih djela.

Pri izlasku iz zatvora, postoji značajan rizik da će se socijalna isključenost s kojom se suočavaju zatvorenici nastaviti, jer su suočeni s diskriminacijom na tržištu rada kao i s poteškoćama re-integracije u zajednicu.

Ured za probaciju obavlja poslove prihvata poslije otpusta sukladno sudskim odlukama. Ukoliko zatvorenik izdržava kaznu zatvora zbog kaznenog djela spolne slobode i spolnog čudoređa, protiv života i tijela ili kaznenog djela s elementima nasilja, zatvor ili kaznionica će o otpustu zatvorenika obavijestiti ustrojstvenu jedinicu Ministarstva pravosuđa koja je nadležna za podršku žrtvama i svjedocima, kako bi se pravovremeno obavijestile žrtve, oštećenici i njihove obitelji.

Pomoć nakon otpusta u Republici Hrvatskoj propisana je odredbama Zakona o izvršavanju kazne zatvora, no još uvijek nije u potpunosti adekvatno zaživjela u praksi. Prema potrebi, zatvorenici se po izlasku na slobodu uključuju u nastavak tretmana u Klubovima liječenih alkoholičara (KLA) te u Klubovima liječenih ovisnika (KLO), prema mjestu prebivališta ili boravišta. Tijekom izvršavanja kazne zatvora, zatvorenike se potiče na održavanje veza s obitelji, te se prije samog izlaska na slobodu provjerava je li obitelj spremna prihvati zatvorenika nakon otpusta. Kontaktira se nadležni Centar za socijalnu skrb, probacijski ured, udruge i druge institucije koje mogu pomoći zatvorenicima po uvjetnom otpustu, pogotovo u svezi smještaja.

Ukoliko se ne vraća u svoju obitelj ili ako nema osiguran smještaj, poduzimaju se potrebne mjere pronalaska smještaja. Zatvori i kaznionice daju osnovne informacije o tome što zatvorenike čeka po izlasku, što moraju poduzeti i kome se trebaju javiti, te koja prava mogu ostvariti pri sustavu za socijalnu skrb, no tu pomoći nakon otpusta praktički staje. Bivši zatvorenici dalje se snalaze sami ili uz pomoći suca izvršenja, raznih udruga i organizacija, Centra za socijalnu skrb, ili kontaktiranjem drugih koji su bili u istoj situaciji. Stoga je realno zaključiti da je poslijepenalna pomoći u Republici Hrvatskoj još uvijek nedovoljno efikasna.

Po izlasku na slobodu, bivši zatvorenici susreću se s brojnim teškoćama s kojima se obično nisu u stanju samostalno nositi. Obično je u pitanju nedovoljna informiranost (o tome koja prava mogu ostvariti, kome se obratiti za pomoći i sl.), što dodatno otežava i stigmatizacija od strane pojedinih članova zajednice, i nemogućnost zapošljavanja kako bi se ostvarila sredstva za normalan život.

Bitnu ulogu u životima bivših zatvorenika igra probacijski sustav. Kako bi se ostvarila uspješna suradnja između zatvorskog i probacijskog sustava, potrebna je kvalitetna komunikacija, odnosno stvaranje kvalitetne mreže suradnje. Nedostatna komunikacija između ova dva sektora još je uvijek problem u funkcioniranju cjelokupnog procesa pripreme za otpust i poslijepenalnog prihvata na koji ukazuju obje strane, i zatvorski i probacijski sustav (Andonov, 2013; Maločić i sur., 2015).

TRETMAN ZATVORENIKA ZA VRIJEME I NAKON ZATVORA – KAKO DALJE

Zatvorski tretman je strukturiran i prilagođen suvremenim zakonskim i tretmanskim trendovima. Sveobuhvatni programi unutar zatvorskog sustava u RH, imaju zadovoljavajuću formu, omogućuju uključivanje zatvorenika u procese promjena dosadašnjih neadekvatnih obrazaca ponašanja. Unazad nekoliko godina postoji trend inicijative organizacija civilnog društva za ulaganje u ovu skupinu i njihovu socijalnu integraciju. Programi civilnog društva oplemenjuju dosadašnje standardne zatvorske programe, koje provode djelatnici odjela tretmana i dodatno osiguravaju sustave podrške zatvorenicima i njihovog povratka u zajednicu. Trebalo bi ih i dalje razvijati po zatvorima, naročito u onima gdje postoji manjak tretmanskog osoblja ili je ono nedovoljno educirano za provođenje specifičnih resocijalizacijskih programa. Kao primjer dobre prakse mogu poslužiti EU projekti usmjereni generalno na podršku marginaliziranim skupinama, pa tako i zatvorskim. Na taj način se mogu ostvariti pozitivni rezultati u reintegraciji zatvorenika, te osiguranju zaposlenja. Kroz različite programe u okviru navedenih projekata, u zatvorski sustav je ušla i udruga RODA. Njezinim programskim inicijativama koje su usmjene na podršku zatvorenicima i njihovim obiteljima tijekom izdržavanja kazne zatvora i nakon nje, uvelike pomažu zatvorskom sustavu u procesima resocijalizacije zatvorenika.

U većini zemalja modernog svijeta, zatvorenička populacija nakon izlaska iz zatvora doživljava ekskluziju iz šire društvene zajednice, te takva skupina ljudi nerijetko završava na marginama društva ili u recidivu. Mogućnosti za resocijalizaciju unutar penološke ustanove prvenstveno će ovisiti o raznovrsnosti tipova zatvorskog tretmana, te o stavovima zatvorskih službi (službe

osiguranja i službe zatvorskog tretmana) prema zatvorenicima i njihovoj kazni. Resocijalizacija ima za cilj omogućiti zatvoreniku, nakon odslužene kazne, ponovnu integraciju u širok društveni zajednicu, te ga učiniti funkcionalnim članom društva unutar raznih socijalnih struktura i grupa (obitelji, prijatelja, posla...).

Zatvorski tretman je svojevrsni medij i glavno oruđe preodgoja zatvorenika, stoga se na njega treba staviti naglasak unutar šireg procesa resocijalizacije. Njegova uloga je kroz organizirano i strukturirano vođenje, od strane zaposlenog osoblja različitog spektra obrazovanja (socijalnog, psihološkog, psihijatrijskog, pravnog, strukovnog, kriminalističkog), doprijeti do zatvorenika, do njegovog sustava vrijednosti, te mu pomoći da se ponovno integrira u društvo.

Cilj svih oblika zatvorskog tretmana je pružiti zatvoreniku stručni rad, komunikaciju, rehabilitaciju, te priliku za postupnu reintegraciju u društvo u sigurnom okruženju zatvorskog tretmana. Oblici zatvorskog tretmana predstavljaju preodgojne mogućnosti resocijalizacije koje se prvenstveno sastoje od: stjecanja obrazovanja, kvalitetnog provođenja slobodnog vremena, razvoja moralnih crta ličnosti, te stjecanja radnih navika s ciljem razvijanja pozitivnih, društveno prihvatljivih crta ličnosti. Moralno-pedagoški odgoj i obrazovanje je ključan alat za razvoj poželjnih crta ličnosti. Svrha mu je razviti i njegovati određeni stupanj moralnog prosuđivanja, koji će omogućiti pojedincu prilagodbu u društvenu zajednicu unutar i izvan zatvora (Milutinović, 1977).

Današnja dvojaka uloga zatvora, te sukob kazne i resocijalizacije, bitno smanjuje konkretnе mogućnosti za preodgoj u penalnim ustanovama. Smjer i kasnije mogućnosti za resocijalizaciju u zatvoru ovisit će prvenstveno o djjema zatvorskim službama, službi osiguranja i službi zatvorskog tretmana. Služba zatvorskog osiguranja nerijetko zna koristiti silu, pri čemu se onemogućuje stvaranje pozitivnih crta ličnosti i demotivira zatvorenike za sudjelovanje u zatvorskim aktivnostima, te tako smanjuje mogućnosti resocijalizacije istih. Zatvorenici se zbog prekomjerne upotrebe sile povlače u sebe ili izražavaju bunt povećanim nasiljem i odbijanjem suradnje (Douglas i Caulfield, 2014). Stoga se isti autori, kroz svoje istraživanje provedeno u Engleskoj (u zatvoru Grendon), zalažu za drugačiji vid kontrole i suradnje između službe osiguranja i zatvorenika. Zaključuju kako se kroz igranje uloga, dinamično osiguranje i kontrolu kroz razgovor (suprotnosti klasičnim načinima kontrole koje se baziraju na upotrebi sile) može postići kontrola koja neće ometati stvaranje pozitivnih crta ličnosti kod zatvorenika (Douglas i Caulfield, 2014).

Primjer iz prakse – zatvor u Osijeku

Zatvor u Osijeku je kazneno tijelo zatvorenog tipa gdje se upućuju slijedeći zatvorenici:

- A. pravomoćno osuđeni na kaznu zatvora čiji je ostatak neizdržanog dijela kazne manji od 3 godine

- B. višestruko osuđivani na kazne zatvora-recidivisti
- C. sigurnosno visoko rizični zatvorenici
- D. prosjek starosne dobi zatvorenika - najviše onih između 20 do 35 godine
- E. osuđeni za kaznena djela protiv imovine
- F. osobe kojima je određena mjera istražnog zatvora zbog sumnje na počinjenje kaznenog djela.

Resocijalizacija zatvorenika u Zatvoru u Osijeku provodi se multiresorno i multidisciplinarno, u kojoj sudjeluju djelatnici odjela tretmana, pravosudne policije, upravnog odjela, odjela za zdravstvenu zaštitu i odjela za finansijske poslove.

Po prijemu zatvorenika na izdržavanje zatvorske kazne, u inicijalnom razgovoru procjenjuju se generalne osobine zatvorenika, njegovo dosadašnje ponašanje, stupanj kriminaliziranosti, način dolaska na izdržavanje kazne zatvora, sklonost rizičnim ponašanjima, procjena krimino-genih rizika i tretmanskih potreba.

U skladu s navedenim procjenama, zatvorenik se raspoređuje u tretmansku skupinu, te nadalje službenik odjela tretmana pojedinačno prati tijek izdržavanja kazne zatvorenika.

Program resocijalizacije zatvorenika provodi se po principu individualnog i grupnog savjetodavnog rada, sukladno temeljnim načelima izvršavanja kazne zatvora. U individualnom tretmanu stavlja se naglasak na zatvorenikovu spremnost za rad na sebi, u smislu promjene dosadašnjih neadekvatnih obrazaca ponašanja, kroz vlastitu samoprocjenu i razvijanje samokontrole.

Službenik odjela tretmana u ulozi savjetovatelja zatvoreniku pruža podršku i pomoć u periodu prilagodbe na penalne uvjete te ga usmjerava i potiče u donošenju odluka o promjeni stila života u skladu sa društveno prihvatljivim normama. Sukladno individualnoj procjeni osobina ličnosti zatvorenika i njegovog ponašanja, uključuje ga se u grupni tretmanski rad, uzimajući u obzir njegovu dobrovoljnost.

Grupni rad se provodi kroz nekoliko posebnih programa sa ciljem prevencije ovisničkog i kriminalnog recidiva, treningom i usvajanjem afirmativnih socijalnih vještina. (Zatvorenik kao roditelj, Trening socijalnih vještina, PORTOS- prevencija ovisničkog recidiva treningom i osnaživanjem, TALK-tretman alkoholom uzrokovanih poremećaja, Vozač čimbenik sigurnosti u prometu).

Zatvorenici se po prijemu u zatvor i obavljanju inicijalnih razgovora smještaju u zatvoreničke sobe u kojima neće međusobno štetno utjecati.

Prostorni kapacitet soba je od 25m² do 38m², u svakoj sobi zatvorenik mora imati 4 m² i 10m³

prostora. Zatvorenici u sobama svakodnevno moraju čistiti i uredno održavati prostor u kojem borave. Obzirom na smanjeni prostorni kapacitet, zatvorenici redovne obroke uzimaju u svojim sobama gdje se nalazi stol i stolice. U sobama zatvorenici mogu gledati TV, imaju kuhalo za pripremanje topnih napitaka, posteljinu, svoj krevet i ormarić za odlaganje osobnih stvari.

Zatvorenicima je omogućeno tri obroka na dan sukladno prehrambenim standardima za planiranje dnevnih obroka zatvorenika. Zatvorenicima koji rade poslužuje se i dopunski, topli ili hladni obrok. (Pravilnik o standardima smještaja i prehrane, „NN“, 92/02). Po potrebi ostale namirnice mogu nabaviti u zatvorskoj prodavaonici.

Osobama na izdržavanju kazne zatvora u Zatvoru u Osijeku osigurava se liječenje te ostale mјere i aktivnosti zdravstvene zaštite u za to predviđenoj zatvorskoj ambulanti. Zdravstvena skrb zatvorenicima pruža liječnik opće medicine i psihijatar na ugovor o djelu i medicinske sestre. Po potrebi se zatvorenike za koje se zdravstvena skrb ne može realizirati u ambulanti upućuje na liječenje u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu ili u zatvorskiju bolnicu.

Radni angažman zatvorenika jedan je od najvažnijih segmenta u resocijalizaciji zatvorenika. U tom smislu pruža im se prilika da se realiziraju i rehabilitiraju kroz rad, u skladu sa svojim mogućnostima i sposobnostima, a na temelju procjene radne sposobnosti i uz prethodno polaganje testova za zaštitu na radu. Organizacija rada odvija se na temelju čl.80. Zakona o izvršavanju kazne zatvora („NN“, 98/19) te podzakonskim aktima koji detaljnije opisuju rad zatvorenika. Obzirom na navedeno kao i na organizacijske mogućnosti zatvora, zatvorenici se raspoređuju na poslove u pravonici rublja, zatvorskoj prodavaonici, kuhinji, knjižnici, na razvrstavanju otpada, na završnim građevinskim radovima, na uređenju zatvorskih odjela i kruga zatvora. Osim radnog angažmana na tzv. režijskim poslovima, zatvorenici se raspoređuju na radna mjesta sukladno ugovorenim poslovima s drugim poslodavcima u gradu Osijeku. Najčešće su to poslovi sklapanja paleta za različite tvrtke, manje složeni građevinski poslovi unutar zatvora, i rad na tzv. vanjskom radilištu u Gradu Osijeku.

Zatvor osigurava prostor i opremu za svrhovito korištenje slobodnog vremena. Slobodno vrijeme zatvorenika organizira se u: likovnim, tehničkim, glazbenim, literarnim, sportskim i drugim radionicama. Tijekom godine unutar zatvora se organiziraju jednokratne radionice s različitom tematikom (božićne i uskršnje radionice za zatvorenike i djecu, koncerti, kazališne predstave, tribine i sl.). Cilj je unapređenje kvalitete života zatvorenika tijekom izdržavanja kazne zatvora i podizanje kulturne svijesti.

Naglasak se stavlja na zatvorenikove kontakte sa vanjskim svjetom, a napose sa njegovom obitelji, kojima se pruža podrška kako bi se kontakti nastavili održavati, s ciljem osnaživanja obiteljskih odnosa. Zatvorenicima su omogućeni susreti i druženja sa članovima obitelji u skladu sa Kućnim redom Zatvora dva puta mjesečno i blagdanom.

Jedanput tjedno zatvorenicima se osigurava viđanje sa djecom u za to predviđenom tzv.

dječjem kutku, sa ciljem senzibilizacije roditeljske uloge osoba koje su na izdržavanju kazne zatvora. Dva puta mjesечно dopušteni su video posjeti zatvorenika s članovima obitelji u sklopu projekta s udrugom RODA.

UMJESTO SAŽETKA

„Hodao sam dugim putem do slobode. Pokušao sam ne propasti. Na putu sam napravio pogrešne korake. Ali otkrio sam tajnu da nakon uspona na veliko brdo, samo se otkriva da ima još puno brda za penjanje. Ovdje sam se na trenutak odmarao, da se osvrnem na daljinu koju sam došao. Ali mogu se odmoriti samo na trenutak, jer sa slobodom dolaze odgovornosti i ne usuđujem se zadržati, jer moja dugačka šetnja još nije završena.“

„Temeljna briga za druge u našim individualnim i društvenim životima – tako ćemo najviše postići u stvaranju svijeta boljim mjestom o kojem tako strastveno sanjamo.“

„Obrazovanje je najmoćnije oružje kojim možemo mijenjati svijet.“

(Mandela,N., 1994.).

LITERATURA

1. Andonov, A. (2013): Primjena pojedinih odredaba Zakona o izvršavanju kazne zatvora. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 20 (1), 101- 118
2. California Department of Corrections and Rehabilitation. http://www.cdcr.ca.gov/Adult_Operations/FOPS/Community_Prisoner_Mother_Program.html (Pristupljeno: 30. srpnja 2016. godine)
3. Chui, W. H., Cheng, K. K.Y. (2013): The Mark of an Ex- Prisoner: Perceived Discrimination and Self- Stigma of Young Men after Prison in Hong Kong. Deviant Behaviour, 34, 671- 684
4. Cuculić, A. (2006): Stres i burn- out sindrom kod djelatnika penalnih institucija. Kriminologija i socijalna integracija, 15 (2), 61- 79
5. Damjanović, I., Jandrić, A., Doležal, D. (2002): Uloga rehabilitacije u svjetlu novih promjena unutar Zakona o izvršavanju kazne zatvora. Kriminologija i socijalna integracija, 10 (1), 49- 59
6. Damjanović, I., Šarić, J., Mikšaj- Todorović, Lj. (2000): Neki problemi tretmana osuđenih osoba u Republici Hrvatskoj. Kriminologija i socijalna integracija, 8 (1-2), 103- 117
7. Doležal, D., Jandrić, A. (2002): Institucionalni penološki programi s ovisnicima o ilegalnim drogama. Kriminologija i socijalna integracija, 10 (2), 105- 117

8. Doležal, D., Mikšaj-Todorović, Lj., (2008): Povezanost kriminogenih rizika i potreba s kriminalnim stilovima razmišljanja. *Kriminologija i socijalna integracija*, 16 (1), 25- 32
9. Državni zavod za statistiku (2015): *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2015*.
10. Jadrešin, A., Mustapić, J. (2014): Žene koje čine kaznena djela. *Život i škola*, 32 (2), 129- 136
11. Kazneni zakon. *Narodne novine*, NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15
12. Koceić, V., Šimpraga, D. (2013): Interdisciplinarna suradnja u tretmanu nasilničkog ponašanja u okviru izvršavanja probacijskih sankcija i mjera. *Socijalna psihijatrija*, 41 (3), 197, 203
13. Kovčo Vukadin, I., Maloić, S., Rajić, S. (2011): Policija i probacija- novi partneri u zaštiti zajednice?. *Policija i sigurnost*, 21 (4), 800- 821
14. Lotar, M., Kamenov, Ž., Lebedina Manzoni, M. (2010): Spolne razlike u stigmatizaciji osuđenih počinitelja kaznenih djela. *Kriminologija i socijalna integracija*, 18 (2), 31- 45 49
15. Luther, J. B., Reichert, E. S., Holloway, E. D., Roth, A. M., Aalsma, M. C. (2011): An Exploration of Community Reentry Needs and Services for Prisoners: A Focus on Care to Limit Return to High- Risk Behaviour. *AIDS Patient Care and STDs*, 25 (8), 475- 481
16. Maloić, S., Rajić, S. (2012): Potreba i značaj razvoja suradnje probacijskog sustava i sustava socijalne skrbi u RH. *Ljetopis socijalnog rada*, 19 (1), 29- 52
17. Maloić, S., Rajić, S., Mažar, A. (2015): Značaj suradnje probacijskog i zatvorskog sustava u prevenciji kriminalnog povrata. *Kriminologija i socijalna integracija*, 23 (1), 129- 156
18. Maloić, S., Ricijaš, N., Rajić, S. (2012): Povijesni razvoj i modeli ranijeg otpusta zatvorenika: značaj za aktualnu hrvatsku kaznenopravnu praksu. *Kriminologija i socijalna integracija*, 20 (2), 29- 46
19. Mataija, A. (2014): Zapošljavanje zatvorenika i socijalna reintegracija, studentski rad, Pravni fakultet u Zagrebu. Zagreb
20. Mejovšek, M. (2002): Uvod u penološku psihologiju. Naklada Slap. Jasterbarsko
21. Mejovšek, M., Lebedina Manzoni, M., Lotar, M., Šarić, J. (2007): Percepcija psihosocijalne klime i osobine ličnosti zatvorenika. *Kriminologija i socijalna integracija*, 15 (1), 1- 13
22. Mikšaj, Lj. (1982): Povezanost kriminalne aktivnosti i oblika devijantnog ponašanja u postpenalnom periodu. *Defektologija*, 18 (1- 2), 217- 222

23. Mikšaj-Todorović, Lj., Buđanovac, A. (2000): Javno mnjenje o prijestupnicima i rehabilitaciji u Hrvatskoj: utjecaj spola, dobi, obrazovanja i razine urbanizacije. *Kriminologija i socijalna integracija*, 8 (1-2), 27- 43
24. Mikšaj-Todorović, Lj., Buđanovac, A., Brgles, Ž. (1998): Rehabilitacijski programi u institucijama u hrvatskoj penološkoj teoriji i praksi. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 34 (1), 83- 92
25. Ministarstvo pravosuđa. <https://pravosudje.gov.hr/zatvorski-sustav/tretmanzatvorenika/6159> (Pristupljeno: 22. srpnja 2016. godine)
26. Ministarstvo pravosuđa. <https://pravosudje.gov.hr/vijesti/edukacija-sluzbenikazatvorskog-sustava-za-provedbu-treninga-socijalnih-vjestina-jus-tsv/11296>. (Pristupljeno: 29. srpnja 2016. godine).
27. Mužinić, L., Vukota, Lj. (2010): Seksualni delinkventi- program prevencije recidiva. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 17 (2), 619- 623 50
28. Parlamentarna skupština Vijeća Europe (2006): Preporuka 1741- Socijalna reintegracija zatvorenika. Debata Parlamentarne skupštine Vijeća Europe od 11. travnja 2006, (11. zasjedanje)
29. Pavis, R. (2002): Prepaing Federal Prison Inmates for Employment after Release: An innovation at the Federal Bureau of Prisons. *JCE*, 53 (4), 146- 149
30. Ricijaš, N. (2009): Pripisivanje uzročnosti vlastitog delinkventnog ponašanja mladih, doktorska disertacija. Pravni fakultet u Zagrebu. Zagreb
31. Rožanković, M., Perica, I. (2014): Izvješće o radu Zajednice Susret za 2014. godinu. Zajednica Susret. Zagreb
32. Šućur, Z., Žakman Ban, V. (2004): Značajke života i tretmana žena u zatvoru. *Društvena istraživanja Zagreb*, 14 (6), 1055- 1079
33. Videc, Z. (2005): Program rada sa zatvorenicima u kaznionici u Lepoglavi. *Kriminologija i socijalna integracija*, 13 (2), 115- 123
34. Uprava za zatvorski sustav (2014): Godišnje izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu. Ministarstvo pravosuđa. Zagreb
35. Uzelac, S., Žakman Ban, V., Farkaš, R. (2008): Rad zatvorenika u fazi adaptacije na zatvorske uvjete u hrvatskoj kaznionici. *Kriminologija i socijalna integracija*, 16 (1), 79- 109
36. Western, B., Braga, A. A, Davis, J., Sirois, C. (2015): Stress and Hardship after Prison. *AJS*, 120 (5), 1512- 1547
37. Zećirević, E. (2013): Teorije pomaganja u penalnom sustavu. *Andragoški glasnik*, 17 (1), 49- 64

38. Zakon o izvršavanju kazne zatvora. Narodne novine, NN 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, 98/19
39. Zakon o općem oprostu. Narodne novine, 80/96
40. Zakon o pomilovanju. Narodne novine, 175/03
41. Zakon o probaciji. Narodne novine, 143/12 42. Zakon o socijalnoj skrbi. Narodne novine. 157/13, 152/14, 99/15, 52/16
42. Dandurand, Y., Murdoch, D.(2007): The Social Reintegration of Offenders and Crime Prevention. The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy (ICCLR)
43. Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda za postupanje sa zatvorenicima (Mandelina pravila). Prihvaćeno na Prvom kongresu Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju s prijestupnicima, u Ženevi 1955, uz odobrenje Ekonomskog i društvenog savjeta, prema rezolucijama 663 (XXIV) od 31. 7. 1957. i 2076 (LXII) od 13.5. 1977.
44. Mandela, N.(1994.): Dug put do slobode. Franklin Record (first ed.). Philadelphia: Little, Brown.